

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Humanitarinių mokslų fakultetas

Lietuvių literatūros katedra

SIMONO DAUKANTO VEIKALŲ ISTORIJA ŽEMAITIŠKA IR BŪDAS SENOVĖS LIETUVIŲ, KALNĖNŲ IR ŽEMAIČIŲ NARATYVO YPATUMAI

(Narrative Peculiarities of Simonas Daukantas' Works *Istorija žemaitiška* and
Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių)

Baigiamasis magistro darbas

Autorius

MgL II k. stud. Vaida Ranciūtė

Vadovas

Prof. dr. Roma Bončkutė

Klaipėda, 2012

ANOTACIJA

Ranciūtė V. „Simono Daukanto veikalų *Istorija žemaitiška* ir *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* naratyvo ypatumai“. Antrosios pakopos literatūrologijos studijų baigiamasis magistro darbas. Darbo vadovė prof. R. Bončkutė. Klaipėdos universitetas: Klaipėda, 2012. – 61 p.

Raktažodžiai: naratologija, naratyvas, diskursas, literatūra, genezė, pasakotojas (naratorius).

Baigiamajame magistro darbe analizuojami Simono Daukanto veikalai *Istorija žemaitiška* ir *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* pagal naratyvinį diskursą ir naratoriaus funkcijas. Darbe aptariama naratologijos teorijos samprata, pagrindinės teorinės nuostatos, supažindinama su naratyvo struktūros elementais, pateikiama pasakotojo funkcijų raiška.

Darbo **objektas** – S. Daukanto *Istorijos žemaitiškos* bei *Būdo senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* naratyvo ypatumai.

XIX amžiaus romantinė istoriografija buvo suvokta kaip meno forma, pagrįsta tradiciniais pasakojimo metodais ir priemonėmis bei pasižyminti jaudria vaizduote. S. Daukanto veikaluose *Istorija žemaitiška* ir *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* vyrauja istorinis naratyvo, epinio kūrinio pasakojimo būdas. Jo tikslas – papasakoti įvykius chronologiškai. Tačiau istorikas nevensia nukrypti nuo epinio pasakojimo į beletristinį. Įprastai žiūrint, kaip rašytojas S. Daukantas yra per daug istorikas, kaip istorikas – per daug rašytojas.

Tiek literatūriniame, tiek ir istoriniame pasakojime pagrindinis įvykio sakytojas yra pasakotojas. S. Daukanto istoriniuose veikaluose pasakotojas kalba apie tai, ką matė, patyrė arba kokius istorinius šaltinius yra ištyręs, ir juos perpasakoja savaip. Jis komentuoja, vertina vaizduojamą tikrovę, žinoma, pagal asmeninę patirtį, pasaulėžiūrą. Todėl pasakojimo metu neišvengiamas subjektyvus matymo taškas. Pasakotojas lyg centrinė ašis, jo pozicija veikaluose ypač svarbi, tik ji padeda adresatui suprasti, kaip vertinti kuriamą realybę.

SUMMARY

Rancūtė V. „Narrative Peculiarities of Simonas Daukantas' Works *Istorija žemaitiška* and *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*“. Graduate work of Literaturology Study Program of Master degree. Leader of labor prof. R. Bončkutė. University of Klaipėda: Klaipėda, 2012. – 61 p.

Keywords: narration, discourse, literature, genesis, narrator.

In this paper Simonas Daukantas works' *Istorija žemaitiška* ir *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* are analysed in terms of narration discourse and the functions of the narrator. The conception of narration, main theoretical attitudes, narration elements of the structure as well as the expression of the functions of the narrator are presented in the paper.

The **object** of the present paper is the narration peculiarities of S. Daukantas works' *Istorijos žemaitiškos bei Būdo senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*.

XIX century's romantic historiography was apprehended as a form of art, which was based on traditional narration methods and means as well as sensitive imagination.

The historical narration i.e. the epic creation mean is dominant narration in Simonas Daukantas works' *Istorija žemaitiška* ir *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Its essence is to narrate the event in chronological order. Though the historian often drifts into belles-lettres style. All in all, as a writer S. Daukantas is too much of a historian and as a historian he is too much of a writer.

In belles-lettres style as well as in historical narration the main narrator is the narrator himself. In Daukantas historical works the narrator tells what he saw and experienced or he interprets in his own way some historical sources he had explored.

He comments on and evaluates the pictured reality in terms of his personal experience and his world-view. That is way the subjective point of view is inevitable. The narrator is the central element and his position is very important. It is the only factor leading the addressee to the understanding and evaluation of the created reality.

TURINYS

Įvadas.....	7
I. Naracija ir naratologija.....	15
1. 1. Naracijos ir naratologijos samprata.....	16
1. 2. Naratyviniai struktūros elementai.....	16
1. 3. Grožinis ir istorinis naratyvas.....	17
1. 4. Pasakotojas. Jo funkcijos.....	20
II. Simono Daukanto veikalų <i>Istorija Žemaitiška</i> bei <i>Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių</i> genezė.....	22
2. 1. <i>Istorijos Žemaitiškos</i> likimas.....	24
2.2. S. Daukanto veikalų <i>IŽ</i> ir <i>Būdas</i> skirtybės ir sąsajos.....	26
2. 3. <i>Būdo senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių</i> leidimo istorija.....	31
III. Naratyvinio diskurso ir pasakotojo funkcijos raiška Simono Daukanto veikaluose <i>Istorija Žemaitiška</i> ir <i>Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių</i>	33
3. 1. Naratyvinio diskurso pobūdis <i>IŽ</i> ir <i>Būde</i>	34
3.1.1. Istorinio naratyvo kūrimas S. Daukanto veikaluose <i>IŽ</i> ir <i>Būdas</i>	34
3.1.2. Lietuviokario paveikslas S. Daukanto veikaluose <i>IŽ</i> ir <i>Būdas</i>	37
3.1.3. S. Daukanto veikalų <i>IŽ</i> ir <i>Būdas</i> veikėjų kalbos.....	42
3.1.4. Lietuvių kalbos svarba bei meninių priemonių vartojimas S. Daukanto <i>IŽ</i> ir <i>Būde</i>	44
3. 2. Pasakotojo funkcijų raiška S. Daukanto veikaluose <i>IŽ</i> ir <i>Būdas</i>	47
3.2.1. Naratyvinė funkcija.....	48
3.2.2. Ideologinė funkcija.....	49
3.2.3. Valdymo funkcija.....	50
3.2.4. Liudijimo funkcija.....	52
3.2.5. Komunikacinė funkcija.....	54
Išvados.....	56
Literatūros ir šaltinių sąrašas.....	59

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

ATR – Abiejų tautų respublika.

Būdas – Daukantas S. 1988. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. Parengė Birutė Vanagienė. Vilnius: Vaga.

Darbai – Daukantas S. 1976. Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių. Raštai 1. Tekstą paruošė Birutė Vanagienė. Sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Vytautas Merkys. Vilnius: Vaga.

IŽ1 – Daukantas S. 1995. Istorija Žemaitiška 1. Parengė Birutė Vanagienė. Įžangos straipsnį parašė Vytautas Merkys. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

IŽ2 – Daukantas S. 1995. Istorija Žemaitiška 2. Parengė Birutė Vanagienė. Baigiamąjį straipsnį parašė Roma Bončkutė ir Giedrius Subačius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. 1968. Red. kolegija: Kruopas J., Lyberis A., Paulauskas J., Senkus J., Tolutienė B. T. 1. Vilnius: Mintis.

Pasakojimas – Daukantas S. 1976. Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje. Raštai 2. Parengė Birutė Vanagienė. Vilnius: Vaga.

IVADAS

XIX amžius – tai pereinamasis laikotarpis, kai ima skaidytis senosios LDK tradicijos ir formuotis nacionalinės kultūros pradmenys. Būtent tuo laikotarpiu susiformuoja Lietuvos istorijos mokslas – tiksliau švietėjiška ir romantinė istoriografija. „Šiame laikotarpyje istoriografija demonstruoja dėmesį faktui, tačiau jos charakteristikoje dar pabrėžiama, kad istorijos veikaluose menkai buvo aprašoma panaudotų šaltinių bazė, o didesnis dėmesys buvo skiriamas estetizuoti ir idealizuoti praeitį“ (Aleksandravičius, 1993, 37 p.)¹. Istoriniuose veikaluose daugiau sustojama ties regimuoju planu, ties tuo, kas vyksta prieš skaitytojo akis. Tuo Simono Daukanto tekstai savotiškai priartėja prie graikiškosios raštų tradicijos. Erich Auerbach knygoje *Mimesis* išryškunami du skirtingi istorijos vaizdavimo būdai Vakarų literatūroje, kurie įvardijami „prieikinio ir giluminio plano stiliaus terminais“ (2003, 32 p.)². Šie tikrovės suvokimo būdai reprezentuoja skirtingą santykį su pasauliu, reiškia skirtingą mąstyseną, jauseną bei stilistiką literatūroje. „Skirtybė tarp šių vaizdavimo būdų – daiktiškasis (objektinis) ir nedaiktiškas (neobjektinis) santykis su tikrove“ (Auerbach, 2003, 32 p.). XIX a. istorikų tekstuose vyrauja tradicinė retorika, objektyvus kalbos vartojimas, atsiranda ir individualaus stiliaus elementų. Nors teorinė nuostata buvo remtis pirminiais šaltiniais, kritiškai analizuoti istorinius faktus, bet dėl tradicijos ir romantizmo įtakos istorikų tekstuose atsirasdavo beletristikos intarpų.

XIX amžiaus istorikai ne tik buvo pasiryžę rašyti istorinius veikalus, išanalizuoti turimus šaltinius ir juos naujai interpretuoti, bet ne vienas (pvz. Teodoras Narbutas) ėmėsi šaltinių publikavimo., 1838 m. Juozapas Ignotas Kraševskis išspausdino straipsnį, kuriame buvo paskelbta, jog senųjų šaltinių jau nebėra. Jie žuvo, o padavimai ir legendos, kuriais galima pasiremti, ištirpo, susimaišė su vėlesnėmis apnašomis, ir reikia daug triūso įdėti, jei nori atskirti, kas nauja, o kas sena“ (Aleksandravičius, 1993, 38 p.). XIX amžiuje atsirado naujas požiūris į istorinį naratyvą³, kuris pateisino istorijos rašymo beletrizavimą: šaltinių trūkumą kompensuoti fantazija. Nors XIX amžiuje rašoma istorija turi įtikinti skaitytoją apie jos tikrumą, neišgalvotumą, kartu ji turi taip paveikti skaitantįjį, kad įaudrintų vaizduotę pateiktų vaizdų spalvingumu.

XIX amžiaus pradžioje taip pat iškilo naujo visuomenės modelio poreikis, kurį sąlygojo kintantis socialinis, ekonominis, kultūrinis visuomenės gyvenimas. Jame išryškėjo atgimimo idėjos, tautinės sąmonės formavimasis, paliečiantis visas gyvenimo sferas. Tautinis atgimimas pirmiausia reiškėsi kultūros lygmenyje. Aukštojo luomo ir jaunosios inteligentijos atstovai ėmė suvokti savo

¹Aleksandravičius E. 1993. XIX amžiaus profiliai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

²Auerbach E. 2003. Mimesis: Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius. Vilnius: baltos lankos.

³Šiame magistro darbe sąvokos pasakojimas ir naratyvas bus vartojamos sinonimiškai.

lietuviškąjį tapatumą, savitumą, siekė savo veikloje iškelti visa tai, kas galėtų paliudyti Lietuvos garbingą praeitį (akcentuojami etoso komponentai: kalba, tautosaka, papročiai, senoji religija, LDK istorija).

XIX amžiaus šviesuoliai praeityje ieškojo savo tautos didybės, nes dabartis kėlė liūdesį. Besiformuojanti istorinė sąmonė reikalavo Lietuvos istoriją apmąstyti, interpretuoti ir pateikti naują krašto istorijos variantą. Pagrindinis to meto istorikų tikslas – neleisti žūti kalbai, o ją prikėlus, atgims ir tauta. Prie istorinių šaltinių buvo grįžta, nes tikėta, kad prolenkiškoji istorikų karta juos nuslėpė, kitaip interpretavo. Buvo įsisąmoninta, kad norint nuodugniai tyrinėti tautos istoriją, reikėtų remtis pirminiais šaltiniais, autentiškais dokumentais, patikimomis medžiagomis. Irenos Skurdenienės teigimu, „pirminių šaltinių svarba paskatino kelti naujus reikalavimus ir istorikui – praeities tyrinėtoji“ (1994, 15 p.)⁴. Naują lietuvių tautos sampratą ryškiausiai apibrėžia Simonas Daukantas istoriniuose veikaluose. Jis teigia, kad tai tauta, susidedanti iš kalnėnų ir žemaičių, kalbanti lietuviškai, išsaugojusi savo papročius, norinti „visados liuosa gyventi“ (*IŽ1*, 1995, 561 p.)⁵.

Dionizas Poška, Antanas Strazdas, S. Daukantas, Simonas Stanevičius, Motiejus Valančius, Antanas Baranauskas – tautiškai susipratusios, išsaugojusios savo papročius, visuomeniškos XIX amžiaus asmenybės. Jų visuomeniškumas ir tikslinga orientacija į etninį tapatumą lėmė jų darbų pobūdį kultūros srityje. Pajutę atsakomybę už savo kultūrą, tautiškai susipratę, kaip renesansinės asmenybės, dirbo visose kultūros sferose: rinko dainas, rašė žodynus, studijavo istoriją, perleido senąjį Lietuvos palikimą, kūrė grožinę literatūrą.

Vienas iš XIX amžiaus svarbiausių tautiškumo komponentų tampa kalba, kurią siekiama padaryti tinkamą mokslui ir literatūrai. Rašomosios kalbos kūrimas vyko remiantis liaudies kalba, tautosaka. Ksaveras Bogušas, S. Daukantas, S. Stanevičius, D. Poška, XIX amžiaus Lietuvos šviesuoliai, kalbą laiko svarbiausiu tautiškumo požymiu. Todėl, sekant Lietuvos renesanso kultūrininkais, buvo susirūpinta gimtojo žodžio grynumu, nes būtent tautos individualumas labiausiai reiškiasi sava kalba. Suvokiama, kad kalbos bendrumas yra ne tik svarbiausias kalbos požymis, bet ir tautinės valstybės sėkmingo gyvavimo sąlyga, kuri leidžia sutelkti visus piliečius bendram darbui ir kūrybai. Nepriklausomybės praradimas – didžiausia grėsmė kiekvienos tautos kalbai ir kultūrai. Kalbos ir valstybės ryšį akivaizdžiai rodo Lietuvos istorija. Savarankiškos

⁴XIX amžiaus pradžioje svarbiausia buvo „ne mokslinis objektyvumas, nors pastangų remtis patikimais šaltiniais, pagrįsti ir patikrinti faktus matome daug. Tikslumas dažnai nebuvo svarbiausia. Vis dėlto patriotinės nuotaikos jungė visų bendrą norą parodyti savo tėvynės praeitį kuo šviesesnę“ (Skurdenienė I. 1994. Tautinės savimonės ir pagoniškosios kultūros sąsajos XIX a. pradžioje. I. Skurdenienė str. Senoji Lietuvos literatūra 3, Devynioliktan amžių įžengus. Vilnius: Pradai.).

⁵Daukantas S. 1995. Istorija Žemaitiška 1. Parengė Birutė Vanagienė, išangos straipsnį parašė Vytautas Merkys. Vilnius: Vaga. Visi darbe pateikti pavyzdžiai yra rasti S. Daukanto veikaluose Istorija Žemaitiška 1, Istorija Žemaitiška 2 ir Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. Cituojant darbe pateikiamas sutrumpintas knygos pavadinimas, knygos dalies numeris, metai ir puslapis (toliau – *IŽ1*, *IŽ2*, *Būdas*).

valstybės įkūrimas XIII a. išgelbėjo lietuvių tautą nuo tragiško prūsų, galindų, Dnepro baltų likimo. Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė suvienijo lietuvių gentis į galingos valstybės branduolį ir sudarė sąlygas lietuvių kalbai funkcionuoti jos viešajame gyvenime. Lietuvių kalbos vartojimo netrikdė ir ta aplinkybė, kad oficialūs dokumentai buvo daugiausia rašomi kanceliarine slavų kalba, turėjusia to meto Rytų Europoje panašią tarptautinio bendravimo funkciją kaip lotynų kalba Vakaruose. Valstybinio savarankiškumo netekimas po Liublino unijos sukėlė lietuvių kalbai pragaištingų padarinių. Lietuvių kalba buvo (1560 m.) išstumta iš valdovo rūmų, iš oficialaus valstybinio bendravimo, paskui ir vidinius reikalus diduomenė ėmė tvarkyti lenkų kalba. Nuo XVIII a. lietuviškų knygų ir kitų raštų kalbą užplūsta skolinių ir svetimų raiškos būdų srautas, jis sunkiasi ir į šnekamąją kalbą. Atsispirti lenkinimui, išsaugoti nepažeistą savo kalbos branduolį XIX amžiuje lietuvių tautai padėjo ne tik labai tvirtos etninės kultūros šaknys, bet ir šviesuomenės atmintyje išsaugota didžios valstybinės praeities vizija.

XIX amžiaus pradžioje susirūpinimas tautos savitumu prasidėjo nuo kalbos gryninimo. S. Daukantas verčia veikalus iš lotynų, vokiečių, rusų kalbų, kad jaunoji karta turėtų iš ko mokytis skaityti. Jis 1837 m. išleidžia lotynų kalbos gramatiką *Prasma lotynų kalbos*, kur lotynų kalba lyginama su lietuvių ir žemaičių kalbomis. S. Daukantas imasi rašyti lietuvių kalbos pradžiamokslį *Abecielą lijtuviiū-kalnienū ir ziamajtiū kalbos*, verčia iš lotynų kalbos istorijas *Pasakas Fedro* (1846), K. Nepoto *Gyvatas didžiųjų karvaidusenovės* (1846), sulietuvina J. H. Kampės (Campe) apysaką robinzonados motyvais, pavadindamas ją *Rubinaičio Peliūzės gyvenimas* (cenzūra gauta 1846 m., bet išspausdinta tik 1986 m.). Be to, mokslininkų yra minimas neišlikęs S. Daukanto kūrinys *Palangos Petris ir jo vargai*, vėliau imasi rašyti net maldaknygę, žodyną. Istorikas siekė, kad lietuviškas žodis ugdytų patriotizmą.

XIX amžiuje taip pat pradeda formotis tautinė tapatybė. Pasak Ievos Akstinavičiūtės ir kt., „analizuojama tapatybė, nesvarbu kuri, negali būti suprantama ir aiškinama kaip pastovi, nekintanti realybė. Tiek etninė, tiek tautinė tapatybės nėra statiškos ir fiksuotos. Jų turinys, raiškos bei pa(si)tvirtinimo formos nuolat transformuojasi(mos), keičiamos, sukuriamos, pritaikomos prie naujai atsiradusių grupės poreikių ar interesų“ (2007, 15 p.)⁶. Ir būtent XIX amžiuje tautinė tapatybė buvo suvokta kaip indėlis į gimtojo krašto istoriją. Rašyti istorinius veikalus lietuvių kalba buvo nauja ir modernu.

Savita, susitelkusi tauta, su sava kalba neatrodys tokia vertinga, jeigu ji neįrodys savo senumo, nepagrįs savo svarbos garbinga protėvių kilme iš graikų ar romėnų. Todėl daugelis istorikų atsigrėžė į antikinę kultūrą, ėmė ieškoti sąsajų su ja. Pavyzdžiui istoriografo S. Daukanto veikaluose *Istorija Žemaitiška* (toliau – *IŽ*) (1834) bei *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (toliau –

⁶Akstinavičiūtė I., Petraitytė D. 2007. Lietuvių tautinės tapatybės simbolinių komponentų konfigūracijos. Filosofija. Sociologija. T. 18. Nr. 2. 14–31 p., Vilnius.

Būdas) (1846) pasakojimas savotiškai paklūsta antikinės retorikos dėsniams, o kai kur jaučiama antikos rašytojų kūrinių paveika.

D. Poška, T. Narbutas, S. Stanevičius, S. Daukantas savo kūrinuose lietuvius gretino su graikais bei romėnais. Jau nuo Jano Dlugošo, Motiejaus Strijkovskio, XVI amžiaus metraščių, Alberto Vijūko-Kojalavičiaus laikų yra gyva romėniškosios kilmės teorija. Palemono legendos tikrumu neabejoja ir D. Poška, T. Narbutas. Graikų ir lietuvių kalbas lygino K. Bogušas, S. Stanevičius, o S. Daukantas konstatavo jų panašumą. Pagoniškoji Antika tarsi reabilitavo senąją Lietuvos religiją, pakylėjo visą praeities kultūrą iš jai primetamos barbarystės. Buvo manoma, kad lietuviai yra kilę iš graikų arba romėnų, nes kalba beveik ta pačia kalba, turi panašias dainas ir papročius, garbina tokius pat, bet kitaip pavadintus dievus. Tad visas šis lietuvių ikirikriščioniškas pasaulis gražiai susiklosto pagal antikinį pavyzdį.

S. Daukantas gyveno švietimo ir romantizmo idėjų sankirtoje, todėl jis buvo gerai susipažinęs ne tik su savo laikmečio literatūra, bet labai gerai išmanė Antikos literatūrą ir rašydamas istorinius veikalus neretai išlaikė ankstesniųjų istorikų veikalų teksto ypatumus, bet, žinoma, kaip modernistas, rėmėsi pasakojamąja ir smulkiaja lietuvių tautosaka. Istorikas Lietuvos ateitį matė neišsimokslinusioje liaudyje (kaip istorikas rašo „žmonės“), nes, jo nuomone, būtent ji būtinas valstybės kūrėjas. Šia utopine vizija S. Daukantas atsigrėžė į Antiką, nes ne tik ėmė lietuvius lyginti su graikais, o ir Graikija istorikui buvo stiprios valstybės pavyzdys. Kaip jau buvo minėta, XIX amžiuje Antika tiek rašytojams, tiek istorikams tapo pavyzdžiu plėtoti Lietuvos kultūrą. Ikirikriščioniškajam Lietuvos modeliui atkurti puikiai tiko pagoniškas Antikos pavyzdys, kuris padėjo herojizuoti senųjų lietuvių tautą. S. Daukanto *Būde* Lietuva lyginama su antikinė kultūra kilmės, kalbos, istorinių ryšių, papročių atžvilgiu.

S. Daukantui, kaip istorikui, padėjo susiformuoti ne tik antikinės kultūros pažinimas, bet ir Švietimo epochos bei romantizmo idėjos. XIX amžiuje Vilniaus universitete pradėta dėstyti Lietuvos istorija, civilinė teisė ir procesai. Pasak Bronislovo Genzelio, „lietuviškasis šviečiamasis sąjūdis siekė apimti baudžiavinį kaimą“ (2001, 34 p.)⁷. Demokratiškumas, deklaruojamas paprasto žmogaus vertinimas, pagarba jo darbui, žmonių prigimtinės lygybės ir laisvės idėjos – visa tai buvo būdinga lietuvių šviečiamajai literatūrai bei istorijai.

Istoriografui įtakos turėjo ir lietuviškasis švietimas, kuris buvo glaudžiai susijęs su romantizmo epocha. Domėtis Lietuvos istorija skatino romantinė tautos samprata. Romantikai manė, kad kiekviena tauta yra tarsi individas, egzistuojantis tol, kol išaikvoja gyvybines jėgas. Jų supratimu tautos praeitis išaugina dabartį, iš dabarties gimsta ateitis, todėl praeities pažinimas padeda suvokti dabartį ir žvelgti į ateitį. Romantikų istoriografija buvo paremta istorine teisės samprata, nes, jų manymu, galimybė sukurti tobulą visuomenės santvarką, kaip teigė

⁷Genzelis B. 2001. Lietuvos kultūros istorijos metmenys. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Švietimoepochos atstovai, vadovaujantis universaliomis teisingumo idėjomis, yra neįmanoma. Jie sakė, kad norint sukurti istoriją reikia kreipti žvilgsnį į tautos genezę, jos kalbą, papročius, tautosaką. Praeities idealizavimas labai ryškiai atsispindi ir S. Daukanto veikaluose.

S. Daukantas siekė įgyvendinti rašomosios lietuvių kalbos modernizavimo idėjas, nes ir remdamasis istoriniais šaltiniais retai kada juos vertė pažodžiui. S. Daukantas žinomų kūrinių nesistengė versti žodis žodin, todėl labai dažnai istoriografas gerokai nutoldavo nuo originalaus teksto, taip rodo juodraščiai, nes ieškojo tinkamiausios pasakojimo raiškos: į veikalus įpindavo šnekamosios kalbos žodžių, jiems suteikdamas naujas reikšmes, neretai iškreipdavo teksto prasmę, faktus, tai darydavo tekstą sunkiai suprantamą. Todėl S. Daukanto istorinių darbų lyginimas su jo nagrinėtais ir naudotais šaltiniais, padeda interpretuoti parašytų veikalų turinio prasmes, papildo žinias apie kūrybinio darbo pobūdį, atskleidžia istorijos rašymo intencijas, požiūrį į kalbą ir kt.

Iš kitų savo amžininkų ir XIX amžiaus pirmosios pusės kūrėjų S. Daukantas išsiskyrė itin griežta lietuviškų religinių raštų kalbos kritika, kuri buvo perimta iš vokiečių kalbos, pastarosios filosofijos samprata. Istoriniame veikale *IŽ* istoriografas teigia, kad pirmieji religiniai raštai, rašyti svetimšalių, „kurie įvesdami krikščioniškąjį tikėjimą, savo kalbos būdu lietuviškai rašė“ (*IŽ1*, 1995, 118 p.). O iš tikrųjų reikėtų remtis šnekamąja kalba: „[t]eisingai šiandien mokyti vyrai, veizėdami į kalbą, kuria žmonys tebekalba, vadina tą raštų kalbą ypatinga, tai yra bažnyčios kalba (*Kirchen Sprache*)“ (*IŽ1*, 1995, 119 p.).

Apie S. Daukanto istorinį naratyvą, pasakojimo pobūdį literatūros bei kritikos straipsnių yra nedaug. Užuominų randame Antano Vengrio straipsnyje „Pagrindinės poetiškos kalbos ypatybės S. Daukanto *Būde*“⁸. Šiame literatūriniame etuide, kaip pats autorius jį pavadina, istoriko veikalas *Būdas* aptariamas grožiniam tekstui būdingais metodais ir priemonėmis. Romos Bončkutės straipsnyje „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus veikalo *Historia Lituana* recepcija Simono Daukanto darbe *Istorija Žemaitiška*“⁹ aptariamos S. Daukanto veikalo *IŽ* sąsajos su A. Vijūko-Kojalavičiaus istoriniu darbu bei kokią įtaką turėjo istoriko naratyvui veikalas *Historia Lituana*. Irenos Buckley monografija *Retorika XIX amžiaus lietuvių literatūroje*¹⁰, kurioje itin daug dėmesio skiriama S. Daukanto istorinių veikalų retorinės kultūros apraiškoms nagrinėti (80–138 p.).

Į S. Daukanto veikalus, kaip į istorinį pasakojimą, žiūrėjo bei juos analizuoti bandė J. Girdzijauskas *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*¹¹ bei Saulius Žukas knygoje *Simonas Daukantas*¹².

⁸Vengris A. 1936. Pagrindinės poetiškos kalbos ypatybės S. Daukanto *Būde*. Židinys. 448–458 p., Vilnius.

⁹Bončkutė R. 2009. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus veikalo *Historia Lituana* recepcija Simono Daukanto darbe *Istorija Žemaitiška*. Senoji Lietuvos literatūra 27. 353–376 p., Vilnius.

¹⁰Buckley I. 2006. Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje. Vilnius: „Versus aureus“ 1-kl.

¹¹Lietuvių literatūros istorija XIX amžius. Red. J. Girdzijauskas. 2001. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

¹²Žukas S. 1988. Simonas Daukantas. Kaunas: Šviesa.

I. Skurdenienės straipsnyje „Tautinės savimonės ir pagoniškosios kultūros sąsajos XIX a. pradžioje“¹³ išsamiai aptariama įtaka ir domėjimasis senąja kultūra, atskleidžiama, kodėl imta idealizuoti pagoniškoji praeitis, o ikirikriščioniškasis pasaulis XIX a. pradžioje tampa svarbiausia tautinės kultūros dalimi.

Kontekstui aptarti remtasi Egidijaus Aleksandravičiaus knyga *XIX amžiaus profiliai*¹⁴, kurioje pateiktas istorinis XIX a. lietuvių kultūros vaizdas.

Kalbant apie S. Daukanto veikalų *IŽ* ir *Būdas* genezę, padėjo V. Merkio straipsnis „Simono Daukanto *Istorija Žemaitiška*“¹⁵ bei R. Bončkutės, Giedriaus Subačiaus straipsnis „Simono Daukanto *Istorijos Žemaitiškos* rankraščio ir publikavimo istorija“¹⁶.

Apie S. Daukantą, kaip XIX amžiaus istoriografijos pradininką rašė Saulius Pivoras straipsnyje „Vargo pelė: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas“¹⁷, o Zenono Ivinskio straipsnyje „Simanas Daukantas ir jo palikimas Lietuvos istorijos srityje“¹⁸ yra išsamiai aptarta istoriografo veikalai. Giedriaus Subačiaus straipsnyje „Simonas Daukantas: rašybos ir kūrybinių interesų kitimas“¹⁹ aprašomi istoriko literatūriniai interesai bei siekiai.

Jurgio Lebedžio *Lituanistikos baruose*²⁰ yra ištirta S. Daukanto biblioteka, iš kurios duomenų galime susidaryti įspūdį, kuo domėjosi istorikas, kokios epochos padarė įtaką jo veikalams ir kaip tai atsispindėjo veikaluose.

Vytauto Kubiliaus knyga *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*²¹ pristato romantizmo dominantę kaip charakteringą lietuvių istorinės situacijos ir mąstysenos išraišką. Knygoje apibrėžiama romantizmo paradigma, nusakomas jo tapsmas Lietuvoje, išvardijami ir aptariami būdingiausi leitmotyvai, pristatoma romantizmo herojaus sąvoka.

Halinos Beresnevičiūtės straipsnis „J. I. Kraševskis – Lietuvos istorikas“²² pristato XIX amžiaus istorijos rašymo kriterijus. O Nijolės Juchnevičienės straipsnis „Herodoto istorijos pasakotojas“²³ išsamiai supažindina su klasikinės istoriografijos pasakotojo bruožais, aptaria klasikinės istoriografijos rašymo tikslus bei metodus, kalbos retoriškumą.

¹³Skurdenienė I. 1994. Tautinės savimonės ir pagoniškosios kultūros sąsajos XIX a. pradžioje. I. Skurdenienė str. Senoji Lietuvos literatūra 3, Devynioliktan amžiuo žengus. Vilnius: Pradai.

¹⁴Aleksandravičius E. 1993. XIX amžiaus profiliai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

¹⁵Merkys V. 1995. Simono Daukanto Istorija Žemaitiška. Raštai I.

¹⁶Bončkutė R., Subačius G. 1995. Simono Daukanto Istorijos Žemaitiškos rankraščio ir publikavimo istorija. Raštai II. Vilnius: Vaga.

¹⁷Pivoras S. 1993. Vargo pelė: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas. Lietuvių atgimimo istorijos studijos 5. Simonas Daukantas. Vilnius: Viltis.

¹⁸Ivinskis Z. 1964. Simanas Daukantas ir jo palikimas Lietuvos istorijos srityje. Aidai., nr. 9 (174).

¹⁹Subačius G. 1991. Simonas Daukantas: rašybos ir kūrybinių interesų kitimas. Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų. Vilnius: Academia.

²⁰Lebedys J. 1972. Lituanistikos baruose. Vilnius: Vaga. T. 1.

²¹Kubilius V. 1993. Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje. Vilnius: Amžius.

²²Beresnevičiūtė H. 1995. J. I. Kraševskis – Lietuvos istorikas. Darbai ir dienos. 1(10).

²³Juchnevičienė N. 2001. Herodoto istorijos pasakotojas. Mokslo darbai: Literatūra, 43 (3), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Analizuojant S. Daukanto darbus, padėjo Vytauto Merkio knyga *Simonas Daukantas*²⁴ ir Motiejaus Miškinio *Lietuvių literatūra*²⁵. Šiose knygose supažindinama su S. Daukantu kaip su rašytoju, švietėju, istoriku ir padedama suvokti jį formavusią aplinką. Čia pateikiami tiek svarbiausi rašytojo gyvenimo faktai, tiek glaustai supažindinama su jo veikalų turiniu.

Darbo **objektas** – S. Daukanto *Istorijos Žemaitiškos* bei *Būdo senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* naratyvo ypatumai.

Pagrindinis šio darbo **tikslas** – nagrinėti S. Daukanto veikalų *Istorija Žemaitiška* ir *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* naratyvinį diskursą ir naratoriaus funkcijas.

Darbo **uždaviniai**:

- Aptarti naratologijos teorijos postulatus, reikalingus istoriografinio teksto analizei.
- Supažindinti su S. Daukanto veikalų *IŽ* ir *Būdas* leidimo istorija.
- Išanalizuoti veikalo *IŽ* įtaką *Būdoteksto* raiškai.
- Analizuoti *IŽ* ir *Būdo* pasakojimo pobūdį ir pasakotojo funkcijas.

Darbe taikomi tokie metodai: naratologijos teorija, kultūrinis istorizmas, genetinė kritika, aprašomasis metodas. **Naratologijos teorija** padėjo į S. Daukanto tekstus pažiūrėti per XX amžiaus literatūros teorijos prizmę²⁶. Magistriniame darbe teorines nuostatas padėjo suformuoti Dainiaus Vaitiekūno straipsniai: „Gerard‘o Genett‘o naratologija“²⁷, kuriame aptariamos naratologijos teorijos atsiradimo aplinkybės: „Pasakojimas B. Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliuose*“²⁸, kuriame išanalizuojamas B. Radzevičiaus romanas pagal naratologijos teorijos postulatus. Vytauto Žemguliostroipsniai „Istorinis ir fikcinis naratyvas: panašumai ir skirtumai“²⁹ bei „M. Jučo istorinės monografijos *Žalgirio mūšis* naratologinė analizė“³⁰ padėjo įsigilinti į naratologijos teorijos sąvoką ir suvokti, kaip gali būti pritaikyta ši teorija nagrinėjant istorinį tekstą. Aušros Jurgutienės straipsnis „Hermeneutinis istorizmas: psichologinis, fenomenologinis, naratologinis“³¹ supažindino su naratologijos teorijos istorija ir raida. *XX amžiaus literatūros teorijos chrestomatijoje aukštųjų mokyklų studentams I dalyje*³² pateikti skyriai: „Greimas A. J. Courtés J.

²⁴ Merkys V. 1991. *Simonas Daukantas*. Vilnius: Vyturys.

²⁵ Miškinis M. 1990. *Lietuvių literatūra*. Kaunas: Šviesa.

²⁶ Naratologijos teorijos sampratai bei supažindinimui su ja yra skirtas visas I magistrinio darbo skyrius (I. Naracija ir naratologija. 15–21 p.), todėl, aprašant darbo metodus ir siekiant išvengti dublių, skyriuje [vadas nebuvo apie tai daugiau kalbama.

²⁷ Vaitiekūnas D. 2002. Gerard‘o Genett‘o naratologija. Žmogus ir žodis. Teoriniai aspektai. II. 32–44 p., Vilnius.

²⁸ Vaitiekūnas D. 2004. Pasakojimas B. Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliuose*. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 4–19 p., Vilnius.

²⁹ Žemgulis V. 2007. Istorinis ir fikcinis naratyvas: panašumai ir skirtumai. *Istorija. Mokslo darbai*. T. 66. 25–37 p., Vilnius.

³⁰ Žemgulis V. 2001. M. Jučo istorinės monografijos *Žalgirio mūšis* naratologinė analizė. *Istorija. Mokslo darbai*. T. 71. 12–27 p., Vilnius.

³¹ Jurgutienė A. 2004. Hermeneutinis istorizmas: psichologinis, fenomenologinis, naratologinis. *Senoji Lietuvos literatūra*. Kn. 17. 30–41 p., Vilnius.

³² *XX amžiaus literatūros teorijos chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams I dalis*. 2011. Kn. parengė Jurgutienė A. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Sakymas (énonciation)“(197–209 p.), „Gérard Genette Struktūralizmas ir literatūros kritika“ (209–231 p.), „Roman Jakobson, C. Lévi-Strauss. Charles‘o Baudelaire‘o *Katės (Les Chats)*“ (231–253 p.) įtvirtino suvokimą apie naratologinę teoriją, o pateikiama kūrinio analizė padėjo suvokti, kaip galima pritaikyti šią teoriją konkretiems tekstams. **Kultūrinio istorizmo metodu** buvo analizuoti bei tirti istoriografo veikalai, jų atsiradimo (parašymo), vystymosi aplinkybės ir kaip įvairios epochos darė įtaką veikalų turiniui ir raiškai. Analizuojant S. Daukanto istorinius veikalus buvo remtasi **genetine kritika**, kuri leido padaryti išvadą, kad galutinis istoriko tekstas (su retomis išimtimis) yra rezultatas tam tikros palaipsnės plėtotės, produktyvaus turinio pakeitimo ir taisymo periodo. Jo metu autorius atsideda šaltinių ir žinių paieškoms, savojo teksto parengimui bei rašymui, įvairiam pakartotiniam koregavimui. **Aprašomasis metodas** suteikė galimybę nuosekliai išanalizuoti S. Daukanto veikalus *IŽ* ir *Būdas* XIX amžiaus kultūriniame kontekste.

Darbą sudaro trys skyriai su poskyriais.

Pirmame magistrinio darbo skyriuje aptariama naracijos ir naratologijos samprata, pagrindinės teorinės nuostatos, supažindinama su naratyvo struktūros elementais, išsiaiškinamas skirtumas tarp grožinio ir istorinio naratyvo bei pateikiama pasakotojo funkcijų raiška.

Antrame skyriuje aptariamas *IŽ* likimas, S. Daukanto nagrinėjamų veikalų *IŽ* ir *Būdas* skirtybės ir panašumai bei *Būdo* teksto raida.

Trečiame skyriuje analizuojami S. Daukanto veikalai *IŽ* ir *Būdas* pagal pasakojimo pobūdį ir pasakotojo funkcijas.

Darbo pabaigoje pateikiamos išvados.

I. NARACIJA IR NARATOLOGIJA

Naratologinis istorizmas susiformavo kaip „fenomenologinio hermeneutinio istorizmo pasekmė“ (Jurgutienė, 2004, 40 p.). Pagrindinė jo teorinė mintis yra tokia: literatūros istorija gali būti parašyta kaip pasakojimas apie kitus pasakojimus. Istoriko pirmasis ir pats svarbiausias kultūros šaltinis turi būti pasakojimas. Naratologijos (Vaitkevičiūtė, 2002, 521 p.)³³ teorija tikina, kad bet koks kultūros, visuomenės supratimas gali vykti ir vyksta tik kaip pasakojimas, nes tik papasakotas gyvenimo ar kultūros įvykis gali būti suprastas. Literatūra čiasuvokiama kaip pats svarbiausias objektas. Šios teorijos šalininkais galėtume įvardyti Kenethą Burke'ą, Northropą Frye'ą, Haroldą Bloomą, Luisą Minką, Paulį Ricoeur'ą, Haydeną White'ą, net Jacques Derridą ir Richardą Rorty.

Naratologijos teorijoje svarbiausia tampa naratyvumo sąvoka, kuri apibūdina tam tikrą diskursų tipą. Jis padeda naratyvinius diskursus atskirti nuo nenaratyvinių. „E. Benventiste supriešina istorinį pasakojimą (ar tiesiog istoriją) su diskursu (siaurąja prasme) ir pagrindiniu šios priešpiešos kriterijumi laiko gramatinio asmens kategoriją (neasmuo apibūdina istoriją, o asmuo – „aš“ ir „tu“ – būdingas diskursui)“ (Greimas A. J. ir kt., 2001, 205 p.). Todėl labai svarbu išsiaiškinti, kaip naratologijos teoriją galime pritaikyti S. Daukanto veikalams *Istorija Žemaitiška ir Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* atrakinti bei kaip išryškėja pasakotojo figūra taikant naratyvines pasakotojo funkcijas.

Naratologijos teorijoje susipina pasakojimas – istorija ir diskursas. H. White'as siūlo vartoti „diadaktinio diskurso sąvoką, kuri nurodytų, kad pasakojime vienu metu skleidžiasi tyrinėjamų tekstų ir pažinimo, ir supratimo funkcijos“ (1996, 129 p.)³⁴. Todėl istoriografas, kad parašytų skaitytojams įdomią ir patrauklią istoriją, sykiu turi būti ir geras rašytojas. Jo tekstas turi turėti galios išsakyti bendrąsias istorines tiesas ir kartu retorinės traukos, kuri paveiktų skaitytoją. Istoriografas gali ištirti istoriją, moksliskai dirbti su šaltiniais, bet ne užrašyti istoriją. Net tų istorijos mokslininkų, kurių idealas – faktų kronika, istorijos rašymas negaliegzistuoti be naratyvinių sakinių (o kartu be pasakojimo).

Šiame skyriuje bus supažindinama su naratologijos teorijos samprata, teoretikais, svarbiausiomis mintimis, pasakotojo funkcijomis, pasakojimo kūrimo būdais, grožinio ir istorinio naratyvo skirtybėmis ir panašumais.

³³Naracija [*lot. narratio*] – epinių kūrinių struktūros pagrindas – pasakojimas, pasakojimo būdas. Vaitkevičiūtė V. 2002. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Žodynas.

³⁴White H. 1996. Įvadas: tropologija, diskursas ir žmogaus sąmonės modusai. Kultūra ir istorija. Sud. Berenis V. Vilnius.

1.1. NARACIJOS IR NARATOLOGIJOS SAMPRATA

Senovės Graikijoje Aristotelis galėtų būti laikomas pirmuoju pasakojimo teoretiku, arba naratologu. Platono veikalo *Valstybė* trečiojoje knygoje kalbama apie mimezę (teatro arba draminių meną) ir apie diagezę (grynąjį pasakojimą). O Platono mokinys Aristotelis veikale *Poetika* išplečia sąvokų mimezsis ir diagezsis vartojimą. *Poetikoje* aptiriamos įvairios įvykių jungties kombinacijos, jų pobūdis, apimtis, būtinos dramatinio veiksmo dalys, būtent dėl to Aristotelis laikomas naratologijos pradininku. Naratologijos teorijos užuomazgų galime rasti ir įvairiuose klasikinės retorikos darbuose, pradedant Kvintiljanu (I a.) ir baigiant Pierre'o Fontanier (XIX a.) ir kitais. Jie naraciją aptaria kaip vieną iš oratoriaus (kalbėtojo) teksto dalių, kuriai būdingas trumpumas, aiškumas ir įtikinamumas.

O pasakojimą, arba naratyvą, „kaip specifinę kalbinio universumo dalį, pradėjo analizuoti Prancūzijoje XX a. 7–8 dešimtmečiais susiformavusi Ferdinando de Saussure'o tyrimų paveikta struktūralistinė disciplina – semiotika“ (Jurgutienė, 2004, 40 p.). XX amžiuje yra išskiriamos dvi prancūziškosios struktūralistinės semiotikos mokyklos. Vienai jų būdingas siekis taikyti griežtus analizės metodus, tirti įvairiausias, nebūtinai kalbines, ženklų sistemas ir galiausiai sukurti bendrąją reikšmės teoriją. Ši mokykla pasaulyje žinoma Algirdo Juliaus Greimo, arba Paryžiaus mokyklos, vardu. Kitos pradžia yra siejama su Rolando Barthes'o, taip pat jo mokinių Gerard'o Genette'o, Julios Kristevos ir kitų pavardėmis. Jai būdingas polinkis į metaforinį, labiau estetizuotą, filosofinį kalbėjimą, daugiausia nukreiptą į literatūros tekstų rašymą, kaip daugiaprasmių veiksmą, jo analizę. Tai, galėtume sakyti, yra savotiškas „tekstų apie tekstus“ menas. Šiai kryptčiai artimas poststruktūralizmas, arba dekonstruktyvizmas. Semiotikos teorija, kuri tyrinėja bet kokius žmogaus sukurtus ženklus ir jų sistemas, apima ir kalbą, kaip svarbiausią ženklų sistemą. O pasakojimą, arba naratyvą, struktūriškai tiria siauresnė teksto semiotikos dalis – naratologija.

1.2. NARATYVINIAI STRUKTŪROS ELEMENTAI

Grožinio teksto, kaip naracijos, sampratai yra itin svarbūs literatūros teoretiko G. Genette'o prancūzų kalba parašyti darbai. Juose išskiriami tokie naratyvinio akto planai: „istorija (naratyvo turinys; pasakojamų įvykių visuma), naratyvo diskursas (naratyvo išdėstymas; diskursas, pateikiantis tuos įvykius) ir naracija (pasakojimo aktas; plačiąja prasme – reali arba fiktyvi situacija, kurioje vyksta pasakojimas)“ (Vaitiekūnas, 2002, 32 p.). G. Genette'o naratologijos teorijos pagrindas yra aprėpti visus šiuos pasakojimo plačiąja prasme aspektus ir tirti jų tarpusavio santykius literatūriniame tekste, t. y. remtis išvardintuoju trilypiu skaidymu.

Naratologui tiesiogiai prieinamas pasakojimas siaurąja prasme (arba naratyvinis diskursas), o jame išryškėja likę du aspektai. Šioje triadoje svarbiausiu nariu laikoma naratyviniame diskurse atskleista naracija, t. y. pasakojimo procesas, nes joje kaip vienis atsiranda ir istorija, ir pasakojimas. Taigi, galime teigti, kad istorija yra tai, kas papasakota, t. y. pasakojimo plačiąja prasme turinys, o pasakojimas – tai, kaip ji papasakota, t. y. pasakojimo plačiąja prasme išraiška.

Laikas, tiksliau laiko efekto kūrimas, kuris padeda atskirti pasakojimą nuo aprašymo yra pats svarbiausias pasakojimo (naratyvinio diskurso) bruožas³⁵. Pasak D. Vaitiekūno, „lyginant įvykių arba laikinių segmentų išdėstymo tvarką tekste, arba naratyviniame diskurse, su tų pačių įvykių arba laikinių segmentų tvarka jame išskaitytoje istorijoje yra fiksuojami nesutapimai, arba anachronijos – įvairios neatitikimo formos tarp istorijos tvarkos ir pasakojimo tvarkos“ (2002, 32 p.). Kai nukrypstama nuo chronologijos ir yra pažeidžiamos jos formos, arba, kitaip sakant, grožiniame tekste atsiranda naratyvinės anachronijos vientisumo pažeidimų, jie yra skirstomi į dvi rūšis:

- Analepsę – ankstesnio įvykio papasakojimas, arba naratyvinis pavėlavimas.
- Prolepsę – vėlesnio įvykio papasakojimas, arba naratyvinis pirmalaikiškumas.

Prancūzų naratologas G. Genette'as, kaip jau buvo minėta, būtent retorikoje ieškojo naratologijos. Jis daug prisidėjo prie retorikos atsinaujinimo, modernizavimo bangos. Taip teigiama, nes naratologijos tyrimų laukui labiausiai rūpi ne kas papasakota, t. y. grožinio teksto turinys, bet jo pateikimo būdas, tiksliau, tai, kaip konkretų naratyvą sudarantys įvykiai yra išdėstyti / papasakoti.

Naratyvas, arba pasakojimas, yra aplinkos faktų ir objektų interpretavimas per pasakotojo prizmę, todėl pasakotojo savęs suvokimas neretai yra vertinamas kaip naratyvo dalis.

1. 3. GROŽINIS IR ISTORINIS NARATYVAS

Visus rašytinius tekstus, arba naratyvus, literatūros tyrinėtojai skirsto į dvi rūšis: „fikcinius ir nefikcinius“ (Vaitiekūnas, 2007, 35 p.). Literatūros moksle fikciniais laikomi tokie pasakojimai, kurie apibūdinami kaip netikri, išgalvoti įvykiai, neturintys ryšio su realybe, t. y. neparemti tikrais faktais. Visos išgalvotos istorijos, arba fikcijos, yra naratyvai, nes jose įvykių seka yra tarpusavyje susijusi. Fikcijų sfera labai plati. Ji labiausiai dominuoja rašytiniuose pasakojimuose, bet gali būti reiškiamą ir kitais būdais: žodžiu (įvairūs žodiniai pasakojimai), vaizdais (tam tikros rūšies paveiksliai, skulptūros, pantomima, šokis ir kt.) ar mišrūs (filmai, vaidinimai, krepšinio varžybų transliacija ir kt.).

³⁵Pasakojimas pateikdamas įvykius, tam tikrą procesą, neišvengiamai akcentuoja laiką, o aprašymas, pateikdamas objektus ir būtybes, suteikia pasakojimui „erdvės parametrus ir pristabdo laiką“ (Vaitiekūnas, 2007, 35 p.).

Naratologija domisi vien tekstinėmis fikcijomis, tiksliau, grožinės prozos naratyvais. Nefikcijomis, arba faktiniais naratyvais, vadinami tokie pasakojimai, kuriuose aprašoma bei pasakojama apie tikrus, realiai vykusius ar vykstančius įvykius. Jų sfera, kaip ir fikcinių naratyvų, taip pat labai plati. Nefikcinių tekstų sričiai gali būti priskiriami istorijos mokslo darbai, biografinė literatūra, dienoraščiai, laišakai, žurnalistiniai reportažai, filosofijos, religijos, įvairių socialinių ir net gamtos mokslų naratyvai. Todėl šiam darbui labai svarbu, kad istorinį veikalą, t. y. S. Daukanto *IŽ* bei *Būda*, kaip naratyvą, galima tirti grožinius naratyvus analizuojančiomis disciplinomis – naratologijos – priemonėmis.

Galime teigti, kad istorinio ir fikcinio (grožinio) naratyvų panašumą akivaizdžiausiai liudija naratologinė istorinio teksto analizė, galimybė naratologines sąvokas pritaikyti istoriniams tekstams. Naratologai pastebi, jog istoriniuose naratyvuose taip pat sėkmingai funkcionuoja daugelis fikcinių naratyvų struktūrų ir jų elementų. Tiek fikciniame, tiek ir istoriniame naratyve galima išskirti dvi pagrindines naratyvines struktūras – diegezės (pasakojimo) ir diskurso (papasakojimo) lygius.

Naratologai atskiria šias naratyvo dalis (diegezę ir diskursą), nes išvelgia dvi skirtingas jame esančias laiko ir tvarkos rūšis: egzistuoja pasakojamų įvykių ir papasakojimo laikai, taip pat pasakojamų įvykių ir juos perteikiančio papasakojimo atskiros tvarkos ar sekos. Naratologai laiko diegezę naratyvo turiniu, o diskursą – jo išraiška, forma. Naratyvo įvykis, veikėjas, veiksmas ir aplinka – tai tokie pasakojimo struktūros elementai, kurie funkcionuoja ir grožiniame tekste diegezės lygyje, ir istoriniame naratyve.

Galime išvelgti ir skirtumų tarp istorinio pasakojimo ir grožinio teksto. Istoriniam naratyvui būdingos dvi savybės, kurių „nerasime jokiam grožiniame tekste: 1) jo autorius privalo remtis istoriniais faktais ir 2) siekti istorinės tiesos“ (Žemgulis, 2001, 25 p.). Neatrodė, kad fikcinių sakinių egzistavimas istoriniame naratyve galėtų kaip nors išskirti šiuos du svarbius kiekvienam istorikui reikalavimus. Literatūros kūrinys be to, kad jo sakinių daugumą sudaro fikciniai pasakojimai, pasižymi ir kitais tik literatūros kūriniams būdingais bruožais – stiliaus ypatybėmis, veikėjų minčių perteikimu ir kt. „Faktiniame – istoriniame naratyve – istorikai vaizduoja realius praeities įvykius, korektiškai remiasi faktais ir stengiasi būti maksimaliai objektyvūs – t. y. siekia tik istorinės tiesos“ (Žemgulis, 2001, 28 p.). Tačiau istorija negali pretenduoti į absoliučią tiesą. Taip yra todėl, kad istorikas:

- 1) negali pateikti vieno teisingo įvykio aprašymo;
- 2) remiasi faktais, kurie yra ne kas kita, o interpretacijos;
- 3) sukuria praeities įvykių versiją, kuri iš esmės yra jo subjektyvios vaizduotės produktas.

Istorikai nuo grožinių kūrinių autorių skiriasi tuo, kad vaizduoja tikrus, praeityje iš tikrųjų vykusius įvykius, ir atkuria jų vaizdą pagal išlikusius jų pėdsakus – rašytinius ar daiktinius šaltinius.

Istorikai, jei jie nenori būti apkaltinti neprofesionalumu ir faktų išskraipymu, turi atsakingai remtis istorinių šaltinių duomenimis, ir, jei jų kūrybinė vaizduotė gali pasireikšti, tai tik ten, kur yra aprašomi neginčytini istorijos faktai.

Prieš pradėdami rašyti galutinį tekstą (istorijos rašymas yra tik baigiamoji darbo fazė), istorikai atlieka sudėtingą ir atsakingą istorinės medžiagos paiešką, atranką, analizę, faktų išskyrimą bei jų interpretavimo darbą. Šis archyvinis šaltinių tyrimo darbas istoriko profesijoje užima pagrindinę, svarbiausią vietą. Nuo pat XIX amžiaus vidurio, kai istorija tapo institucine mokslo šaka, būtent šie istoriko atliekami veiksmai buvo laikomi tikrąja istorijos mokslo objektyvumo ir moksliskumo pasireiškimo sfera.

Kritiškai patikrinti istorijos faktai tampa istoriko atliekamo kito darbo – interpretacijos – objektu. „Interpretacija – tai toks pažintinis veiksmas, kuriuo atskiri istorijos faktai susiejami vienas su kitu į vientisą, rišlią chronologinę seką, leidžiančią susidaryti logišką ir aiškų tiriamo praeities fragmento vaizdą“ (Žemgulis, 2001, 25 p.). Istorikas, norėdamas, kad interpretacija būtų laikoma pagrįsta, mokslinė, ją turi atlikti bei papasakoti griežtai laikydamasis tam tikrų istorijos rašymo taisyklių.

Kad ir kaip istorikas atidžiai rinktų faktus, bet vis tiek atsiranda parašytame darbe istorijos objektyvumą menkinančių dalykų. Taip teigiama, nes pasireiškia pasakojimo subjektyvumas tada, kai istorikas renkasi, kokią tirti epochą ar laikmetį. Ją jis pasirenka visiškai subjektyviai, vedinas savo asmeninių norų ir simpatijų. Kita istorijos objektyvumą menkinanti aplinkybė yra ta, jog istorikas, imdamasis šaltinio tyrimo, iš anksto jau turi galvoje tam tikrą hipotezę ar versiją, paaiškinančią, kaip praeities įvykiai galėjo klostytis. Galime teigti, kad istorikas neretai randa istoriniuose šaltiniuose tai, ką rasti jį paskatina išankstinė versija. Išankstinis istoriko subjektyvus praeities įvykių supratimas, hipotetinė jų interpretacija (kurią lemia jo gyvenamo laikmečio kontekstas ir jo paties subjektyvios pažiūros) pagaliau, kartais ir pati istorinių šaltinių gausa, verčia jį rinktis tam tikrus istorinius šaltinius – vyksta subjektyvi šaltinių selekcija. Trečia subjektyvumo prielaida yra tokia: patys šaltiniai niekada nebūna vien tik gryni faktai, kuriais istorikui belieka tik pasiremti konstruojant savo pasakojimą. „Naratologai įsitikinę, kad visi rašytiniai šaltiniai yra naratyvai – praeityje gyvenusių žmonių pasakojimai, vadinasi, iš esmės neišvengiamai subjektyvūs“ (Žemgulis, 2001, 27 p.). O atskleisti iki galo bet kokio teksto autoriaus intencijas yra neįmanoma, kaip ir sužinoti, kiek įtakos istoriniam šaltiniui turėjo jį parašęs asmuo. Kiekvienas istorinis dokumentas svarbus ne tik savo turiniu, bet ir forma – retoriniu aspektu. Istorikui gali tiesiog pritrūkti reikiamų žinių ir įgūdžių išanalizuoti šią retorinę dokumento dimensiją, galinčią suteikti ne mažiau svarbios istorinės informacijos nei turinys.

Subjektyvumo neišvengiama irtiksliausioje bei objektyviausioje istorikų referencinio lygmens darbo fazėje – faktų nustatyme. Istorikas turėtų iš subjektyvaus šaltinio autoriaus

pranešimo išskirti objektyvius istorinius faktus, t. y. tokius istorinius duomenis, kurie jau niekaip nepriklausytų nuo šaltinių autoriaus subjektyvumo ir atskleistų, kaip šaltinyje aptariamai įvykiai vyko iš tikrųjų.

Visi fikcinio ir istorinio, arba faktinio, pasakojimo panašumai telkiasi diegezės–diskurso (pasakojimo ir papasakojimo) lygiuose. „Iš tiesų, šiose dviejose plotmėse istoriniai ir grožiniai naratyvai turi daugiau panašumų nei skirtumų. Ir naratologai, ir istorijos filosofai, postuluojuantys istorinio ir fikcinio naratyvo giminingumą (P. Ricoeuras, H. White ir kt.) dažniausiai turi omeny jų panašumą būtent pasakojimo ir papasakojimo lygiuose“ (Žemgulis, 2001, 25 p.). Istorijoje, priešingai nei grožiniuose naratyvuose, negali būti perteikiamos istorinių veikėjų mintys bei vidiniai išgyvenimai. Kitas aiškus skirtumas – tai, kad juose vietoje scenų (kuriose neretai vartojama tiesioginė kalba ir monologai) vyrauja santraukos ir apibendrinimai.

Naratologinė istorinių tekstų analizė neabejotinai įrodo, kad istoriniai tekstai yra naratyvai ir pasižymi visomis pagrindinėmis fikciniams naratyvams būdingomis savybėmis. Literatūrologų ir filosofų naratyvistų užfiksuoti istorinio ir grožinio naratyvo skirtumai teksto lygyje atrodo neesminiai, turint omenyje tai, jog galima rasti didesnių naratologinių skirtumų tarp pačių įvairiausių grožinių kūrinių.

Taigi visiškai sutapatinti istoriją su literatūra neįmanoma, nes juk pasakojimas apie realiai vykusius ar vykstančius įvykius nėra tapatus išgalvotų, fikcinių, iš tikrųjų niekada neegzistavusių, įvykių pasakojimui.

1.4. PASAKOTOJAS. JO FUNKCIJOS

Pasakotojas yra viena svarbiausių pasakojimo figūrų ir struktūrinių elementų tiek grožiniame, tiek istoriniame naratyve. Tai – centrinė ašis, jo pozicija kūrinyje ypač svarbi, nes tik ji padeda adresatui suprasti, kaip vertinti kuriamą realybę. Pasakojimo menas, arba naracija, prisiima daugybę įvairiausių funkcijų – diagnozuoti visuomeninės santvarkos blogį, sutelkti informaciją iš visų gyvenimo sričių, atgaivinti istorinę epochą. Ilgainiui pasakotojo sąvoka buvo apibrėžiama labai primityviai: pasakotojas yra tas, kuris pasakoja istoriją, ir klasifikuodavo pagal tai, kuriuo asmeniu buvo pasakojama (pirmuoju, antruoju ar trečiuoju). XX amžiaus viduryje, pasakojimui atsidūrus įvairių literatūros teorijų nagrinėjimo objektu, buvo imta analizuoti pasakotojo figūrą. Kaip atskiras mokslas iškilusi naratologija ėmė priešintis įprastam pasakotojo figūros skirstymui, nes „kalbėti apie pasakojimą pirmuoju, antruoju ir trečiuoju asmeniu yra pernelyg abstraktu“ (Vaitiekūnas, 2004, 4 p.).

Viena vertus S. Daukanto veikaluose, pasakotojo figūra yra nevienalytė, daugiasluoksnė ir nepasiduoda apibrėžimų rėmams. Kita vertus, ji taip stipriai įsikonstravusi į istorinių veikalų *IŽ* ir

Būdas pasakojimą, kad neretai apgaulingai atrodo, jog ją atpažinti visai nesunku, o apibrėžti pakanka klasikinio klausimo – kuriuo asmeniu pasakojama? Tačiau būtent šis klausimas ir kelia didžiausią intrigą bei pavojus „paslysti“, mat pirminis atsakymas, analizuojant S. Daukanto veikalus, yra labai paprastas – dažniausiai pasakojama trečiuoju asmeniu. Tačiau įsiskaičius į kiekvieną tekstą susiduriama su dar vienu klausimu – kas yra tas pasakotojas S. Daukanto darbuose? Ar jis yra vientisas, vienas ir tas pats visą laiką, jei taip, tai kaip jis vienu metu geba ir dalyvauti pasakojamoje istorijoje, ir ją stebėti iš nedalyvaujančiojo pozicijos?

Tačiau naratorius atlieka ne vien pasakotojo funkciją (tai pagrindinė, privaloma naratoriaus funkcija), bet tuo pat metu ir kitokias. Pirmoji, svarbiausioji, funkcija vadinama naratyvine. Kitos keturios naratoriaus funkcijos laikomos jau ekstranaratyvinėmis. Taigi iš viso naratoriui priskiriamos penkios funkcijos:

1. Naratyvinė, nes pasakotojas pateikia tam tikrą pasakojimą.
2. Valdymo, nes pasakotojas paaiškina savo pasakojimo tvarką, sandarą.
3. Komunikacinė, nes pasakotojas kreipiasi į pasakojimo adresatą, siekdamas jam padaryti poveikį, užtikrinti ryšį (siekiama išsiaiškinti, ar girdima, suprantama).
4. Liudijimo, nes pasakotojas paliudija istorijos tikrumą, autentiškumą, nurodant jos šaltinius, atskleidžiant savo emocinį ar kitokį santykį su istorija.
5. Ideologinė, nes pasakotojas pateikia istorijos personažų vertinimą, moralą, paaiškina personažo elgesį³⁶.

Naratoriui, kad ir kokią jis funkciją atliktų, būtinai reikia klausytojo, kuriam galėtų papasakoti savąjį pasakojimą. Tačiau naracijų procesas nėra vienakryptė (pasakotojas → pasakojimas → klausytojas) komunikacijos forma, nes pasakojamas kūrinys neišvengiamai kinta kiekvieno pasakojimo metu. Šią kaitą sąlygoja jo paties paveiktų klausytojų sukonkretinimas.

Pasakojimas yra atviras procesas, provokuojantis pasakotojo–pasakojimo–klausytojo sąveiką ir nulemiantis tokia forma pateikiamo meninio objekto atvirumą.

³⁶Galima ir kitokia pasakotojo figūros skirstymo galimybė pagal naratologo Gérard'o Genette'o naratologijos teorijoje pateikiamą pasakotojo sampratą, kurią sudaro du pagrindiniai aspektai, pagal kuriuos skiriami keturi pagrindiniai naratorių tipai. Tai pasakotojo santykis su pasakojimo lygmeniu (ekstradiegetinis – už konkrečios fikcijos ribų; intradiegetinis – esantis fikcijos ribose) ir pasakotojo dalyvavimas papasakotoje istorijoje (heterodiegetinis – pasakotojas nedalyvauja papasakotoje istorijoje; homodiegetinis – dalyvauja istorijoje; autodiegetinis – pasakotojas yra pagrindinis papasakotos istorijos dalyvis) (Čerškutė J. 2008. Ričardo Gavelio Įsibrovėliai: pasakotojo (de)konstrukcijos. *Colloquia* 27, 45–58 p., Vilnius.).

II. SIMONO DAUKANTO VEIKALŲ ISTORIJA ŽEMAITIŠKA BEI BŪDAS SENOVĖS LIETUVIŲ, KALNĖNŲ IR ŽEMAIČIŲ GENEZĖ

S. Daukanto *Būdas* – tai vienintelė istorinė knyga, kuri buvo išleista dar istorikui gyvam esant. Veikalas *IŽ* buvo per daug platus, kad galėtų būti publikuojamas, todėl istoriografas parašė mažesnės apimties darbą, galėtume netgi pasakyti, jog *Būdas* yra savotiška *IŽ* epitomė. Veikalo *IŽ* apimtis buvo tas trukdis, dėl kurio knyga nebuvo išspausdinta, nes S. Daukanto knygų kelias į spaustuves ir į plačiuosius skaitytojų sluoksnius buvo sunkus ir varginantis. Sunkiausia buvo su istorijos veikalais, kuriems išleisti reikėjo ne tik nemažai lėšų, bet ir brandžios skaitytojų auditorijos, nors, kaip pastebi S. Pivoras „Daukantas konceptualiai, o ir faktiškai pranašesnis už visus XIX amžiuje Lietuvos istoriją gvildenusius žmones“ (Pivoras, 1993, 89 p.). Paprasčiau buvo su populiariomis, t. y. švietėjiškomis, ūkiškų patarimų, didaktinėmis knygelėmis. Leidėjų dėmesį galėjo pritraukti didesnis skaitytojų ratas, pigesnė leidyba, lengvesnis platinimas – tokio pobūdžio knygelės buvo pelningos. Reikėjo tik rasti mecenatų, kurie finansuotų knygų leidimą.

XIX amžiuje rašyti lietuvių kalba buvo stoviškas darbas, nes lietuviškų pasaulietinių knygų paklausa buvo nedidelė ir autorius negalėjo tikėtis užsidirbti pragyvenimui iš honorarų. Tik globojant pasaulietiniam arba bažnytiniam mecenatui, atsirasdavo galimybė ką nors rašyti ir tyrinėti, ypač lietuvių kalbą arba Lietuvos istoriją. Grafų Jurgio ir Kazimiero Pliaterių globojamas veikalus rašė S. Stanevičius. Rietaviškis Irėnėjus Oginskis rėmė keletą lietuvių kultūros veikėjų (jo įkurtoje mokykloje dirbo lietuviškų kalendorių leidėjas Laurynas Ivinskis).

Kitas kelias pasauliečiui inteligentui buvo valstybinė tarnyba ir tik laisvu nuo darbo metu galimybė imtis literato ar istoriko plunksnos. Jam buvo itin brangūs Lietuvos istorijos veikalai, kuriuos daug kartų tobulino ir taisė. Kad galėtų prieiti prie Lietuvos metraščių, jis pirmiausia susirado darbą Rygos generalgubernatoriaus kanceliarijoje, bet čia jam ne kažin ką pavyko nuveikti. Vėliau įsidarbino Peterburge, Valdančiojo senato kanceliarijoje, kur ir pasiekė savo tikslą – naktimis šaltose patalpose įtemptais nervais, bet tvirta dvasia perrašinėjo Lietuvos istorijai reikšmingus dokumentus. Taigi S. Daukantas tyrinėjo ir rašė laisvu nuo darbo metu, tačiau nesugebėjo pats finansuoti parašytų veikalų leidybos.

„Motiejus Valančius, Laurynas Vambutas, Feliksas Kontrimas, Ignas Vaišvila, Petras Smuglevičius bent iš dalies galėtų būti pavadinti S. Daukanto mecenatais, nors tuo pat metu jie buvo ir draugai“ (Aleksandravičius, 1993, 107 p.). Bene daugiausiai S. Daukanto knygelėms spausdinti paaukėjo Ksaveras Kanapackis. Labiausiai žinomos trys publikacijos paruoštos S. Daukanto ir išleistos K. Kanapackio lėšomis – tai *Pasakos Fedro* (studijuodamas išvertė Fedro pasakėčias, jas ilgai taisinėjęs išspausdino 1846 m.) ir Kornelijaus Nepoto *Gyvatos didžiųjų*

*karvaidų senovės*³⁷(1846 m.). Tais pačiais metais buvo parengtas ir praėjo cenzūros komitetą *Rubinaičio Peliūzės gyvenimas* verstas iš vokiečių kalbos. Pastarojo vertimo kalba gyva, dialogizuota, vaizduojamas pasaulis artimas realybei, tekste daug pamokymų, liaudiškos išminties nuotrupų. Tikėtina, kad dėl šių teksto ypatumų veikalas būtų sulaukęs skaitytojų dėmesio, tačiau dėl nežinomų priežasčių vertimas liko tik rankraštyje.

Kalbant apie literatūrinius interesus, visų pirma dera akcentuoti, kad S. Daukantas, kaip ir daugelis pradedančių rašyti, pirmiausia ėmėsi vertimų. Vilniaus universiteto aplinkoje, profesoriaus Godfriedo Ernesto Groddecko bei filomatų ir filaretų idėjų veikiamas, vertė pasakėčias, istorinio pobūdžio knygeles iš lotynų kalbos, kad liaudis galėtų skaityti tai, kas pasiekama tik lotynų kalba. S. Daukanto literatūrinę veiklą galima suskirstyti į 5 pagrindines sritis: 1) istorija, 2) leksikografija, 3) antikinė literatūra, įvairūs vadovėliai, skaitiniai jaunimui, 4) tautosaka, 5) patarimai ūkininkams.

S. Daukantas, kaip būdinga XIX amžiui, yra renesansinė asmenybė, besidominti viskuo, kas teikia žinių pačiam ir kitiems, jis nėra tik istorikas, tik literatas. Jis pirmiausia yra mokslininkas. Būtent istorijos tyrinėjimų, jos interpretacijos pažanga vertė jį tą pačią Lietuvos istoriją nuolat perrašyti. Tikėtina, kad S. Daukantas istorinius veikalus perrašinėjo ir dėl skaitytojų kritikos. Yra žinoma, kad jo veikalai plito nuorašais, o atsiliepimus matyt jis išgirdavo žodžiu arba perskaitydavo laiškuose. Taip jis parašė keturis didelės apimties veikalus. Pirmasis istorijos variantas, parašytas 1822 m. buvo *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*³⁸ (toliau – *Darbai*). Apie 1834 m. S. Daukantas parašo stambiausią darbą *Istorija Žemaitiška*. 1845 m. Peterburge išėina *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. *Būdo* užuomazgų matyti jau *Darbuose*, o *IŽ* yra beveik visi, žinoma, siauriau išdėstyti, būsimojo *Būdo* skyriai. Ir apie 1850 m. S. Daukantas parašo brandžiausią, bet apimtimi mažesnę už *Istoriją Žemaitišką*, darbą – *Pasakojimą apie veikalus lietuvių tautos senovėje* (toliau – *Pasakojimas*).

Toliau šiame skyriuje bus supažindinama su S. Daukanto veikalo *Istorija Žemaitiška* likimo istorija, bus aptariamos *IŽ* ir *Būdo* skirtybės ir sąsajos bei supažindinama su veikalo *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* geneze.

³⁷S. Daukantas vertė senovės romėnų autorių veikalus. Slapyvardžiu M. Žeimys jis 1824 išvertė, tiesa, iš lenkiškojo Čerskio leidinio 95 Fedro pasakėčias, kurias Pasakas Phaedraus antrašte, Motiejaus Szauklio slapyvardžiu 1846 išspausdino Petrapielyje. 1824 metais Karaliaučiuje buvo išspausdintas ir graikiškojo Fedro pavyzdžio Ezopo lietuviškas Rėzos vertimas Aisopas arba Pasakos isz Grykonu kalbos pergulditos per D. L. J. Rhesa. 1846 Petrapielyje J. Devrinakio slapyvardžiu S. Daukantas išspausdino savo prieš 1838 lietuviškai verstąją Kornelijaus Nepoto Giwatą didiuju karvaidu (25 biografijas).

³⁸Šis veikalas išlikęs tik nuorašais. Vieno nuorašo pavadinimas yra su forma Darai, o kito Darbai. R. Bončkutė mano, kad žodis Darbai yra ne S. Daukanto sukurtas (1993, 58 p.). Veikalas buvo išspausdintas tik 1929 m. Kaune, praėjus dešimčiai metų po to, kai šios knygos rankraštis buvo surastas Veprių dvaro bibliotekoje.

2. 1. ISTORIJOS ŽEMAITIŠKOS LIKIMAS

Šešiasdešimt metų – tiek praėjo nuo S. Daukanto *Istorijos Žemaitiškos* rankraščio iki spausdinto veikalo varianto 1893 m. laikraštyje *Vienybė Lietuvinkų* (jau po autoriaus mirties). IŽ S. Daukantas turėjo baigti apie 1834 m. Rygoje. Tai rodo IŽ panaudotų veikalų išleidimo datos – naujausia ir net 11 kartų minima Thomo Hiärno *Estijos, Livonijos ir Latvijos istorija* pasirodė 1835 m. Vėliau spausdinti darbai, pavyzdžiui, Vygando Marburgiečio kronika, išėjusi 1842 m., minimi tik retkarčiais; „šios nuorodos atsiradusios tvarkant jau parašytą tekstą“ (Merkys, 1995, 5 p.). Veikalą *Istorija Žemaitiška* S. Daukantas parašė gyvendamas Rygoje. S. Pivoro teigimu, „*Istorija Žemaitiška* taip pavadinta greičiausiai todėl, kad Daukantas tautą apibrėžia daugiau kultūriškai ir šiuo atveju žemaičiai jam yra svarbiausia lietuvių tautos dalis“ (1993, 78 p.). Vėliau, apie 1887 metus, knygos leidėjai pakeitė pavadinimą į *Lietuvos istorija*. „Leidėjai, E. Volteris ir kt., Amerikoje XIX amžiaus pabaigoje, keisdami pavadinimą į *Lietuvos istoriją*, buvo savaip teisūs (Daukantas iš tikrųjų rašė Lietuvos istoriją), bet jau kitaip suprato XIX amžiaus pirmosios pusės reiškinius, nebemanė, kad ateityje žemaičiai bus ne lietuvių tautos subetnosas, o pagrindas“ (Pivoras, 1993, 78 p.). ISTORYJE ŻEMAYTYSZKA – toks originalus rankraščio pavadinimas, užrašytas ne paties S. Daukanto, galbūt jo veikalo nurašinėtojo Juozapo Butavičiaus. Kad pavadinimas senas, rodo jame pažymėtas dvibalsis *ay* (ne *aj*), kuris orientuoja į ketvirtąjį XIX a. dešimtmetį. Todėl labai tikėta, kad „S. Daukantas žinojo apie savo veikalo pavadinimą“ (Bončkutė ir kt., 1995, 452 p.).

Pirmąjį S. Daukanto bandymą parašyti Lietuvos istoriją vainikavo veikalas *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių. Darbus* redaguojant ir pildant gimė IŽ. Abu veikalus skiria maždaug 14 metų. Per tą laiką iš *Darbu* išaugo žymiai platesnė istorija. Chronologiniai rėmai gerokai išsiplėtė, nes *Darbai* baigiami Vytauto laikais, o IŽ baigiama Žygimanto Augusto valdymo pabaiga. Rašytojas visą eilę IŽ pastraipų perrašė iš *Darbu* beveik tais pačiais žodžiais. S. Daukantas citavo jam gerai pažįstamus senuosius vokiečių bei Livonijos istorijos autorius (T. Hiäern, Boris de Schloezer, Liudvik Albrecht Gebhard), su kuriais turėjo progos susipažinti tarnaudamas Rygoje. Naudotų šaltinių jo istorijos plačiajame tekste žymiai daugiau. IŽ S. Daukantas panaudojo apie 40 autorių. Iš jų čia gausiausiai remiamasi vėlyvosios vokiečių šviečiamojo laikotarpio istoriografijos atstovo Augusto Liudviko Šlecerio veikalais, kuriuose keliamos tautų lygybės ir buržuazinių laisvių idėjas. Čia sutinkami ir vokiečių istorikai Gotlibas Zigfridas Bajeris, normandiškos Rusios valstybės susikūrimo teorijos kūrėjas, Liudvikas Albrechtas Gebhardis, parašęs *Livonijos, Estijos ir Kuršo istoriją*. Visus istorikus, kuriuos mini S. Daukantas, išvardinti sunku, ypač gausu vokiečių autorių. Gyvendamas Rygoje, matyt, geriausias sąlygas turėjo prieiti prie literatūros, parašytos šia kalba. Dažnai S. Daukantas rėmėsi iki šiol tebenaudojamais, svarbiais Lietuvos istorijos šaltiniais, kaip

Petro Dusburgiečio *Prūsijos kronika*, Olyvos kronika, Vygandu Marburgiečiu, J. Dlugošo *Lenkijos istorija*, Luku Davidu, Motiejaus Miechovitos kronika, I. Danilavičiaus išleistu (1827) *Lietuvos metraščiu*, Pretorijaus *Preussische Schaubuehne*, Czackio *O litewskich i polskich prawach*(1801), t. y. 1529 metų Lietuvos Statutu.

Istorikas žinojo bene visus Antikos autorių, būtent Tacito, Ptolomėjaus, Herodoto, Plinijaus vyresniojo, Pomponijaus Melos, veikalus, kuriuose minimos baltų gentys, lietuvių protėviai. Didelę įtaką turėjo tokių istorikų darbai, kaip Nikolajaus Karamzino *Rusijos valstybės istorija*, A. Vijūko-Kojalavičiaus *Lietuvos istorija*, Teodoro Narbuto *Lietuvos tautos istorija*. S. Daukantas jais rėmėsi ir tokiu būdu formavo savo paties istoriografines pažiūras. Jo istoriniuose darbuose susilydo įvairūs istoriniai šaltiniai, archyvinė medžiaga bei paties autoriaus išmonė.

IŽ rašymo metodas liko panašus į *Darbus*. Lietuvių tauta, jos kalba, papročiai, geografinė aplinka, pirmosios antikinių ir kaimyninių tautų žinios apie kraštą – visomis šiomis temomis rašyta pagal teminį dėstymą. Toliau pasakojama pereinant prie griežto chronologinio pasakojimo – nuo datos prie datos, kaip įprasta pasakoti kronikose arba metraščiuose.

*IŽ*dalis, nagrinėjanti politinę Lietuvos praeitį tik ligi Liublino unijos, savo apimtimi lietuvių istoriografijoje yra nepralenkta ligi šiol. Šiuo požiūriu šis kūrinys yra tikras savo epochos kūdikis, nes šviečiamojo ir romantizmo laikotarpio istorikai rašė labai didelės apimties, daugelio tomų veikalus. Pasak Z. Ivinskio, „Skamba gyvu paradoksu, tačiau yra faktas, jog ikišiol Daukanto istorijos dvitomis, originale sudaręs 1100 psl. folio, yra vis dar pati plačiausia spausdinta Lietuvos istorija lietuvių kalba iki 1569 m. Liublino unijos resp. Žigimanto Augusto mirties (1572), nebent iš dalies galėtų būti lyginama J. Šliūpo trijų tomų „Lietuvių tauta senovėje ir šiandien“ (1964, 5 p.). Būtent dėl istorinio veikalo *Istorijos Žemaitiškos* apimties jis negalėjo būti išspausdintas, o S. Daukantui taip norėjosi pamatyti, kaip jo darbas pasiekia skaitytojus. S. Daukantui gyvam esant neatsirado mecenato, galinčio paremti tokio stambaus darbo leidybą, todėl iki pat istoriko amžiaus pabaigos apie veikalą buvo žinoma, bet nebuvo galimybės jį perskaityti. Buvo sugalvota alternatyva – trumpinti knygą, praplečiant kai kurias jos dalis, kurios buvo mažiau išplėtos, ir taip parašyti *IŽ* epitomę – *Būda*, nes norint išleisti mažesnės apimties knygą buvo galima lengviau surasti lėšų.

IŽ reikšmę XIX amžiaus kontekste rodo tai, kad ano meto šviesuomenė suprato ir įvertino tokį darbą, nes kol nebuvo rasta lėšų jo publikavimui, rankraštis plito nuorašu. Svarbu paminėti, kad buvo surastas ir pasamdytas žmogus perrašyti gana sudėtingą ir stambų veikalą. Rankraštis buvo perrašytas Kretingos vienuolyno aplinkoje, tarpininkaujant Ambraziejui Jurgiui Pabrėžai. Nurašinėtojas Juozas Butavičius keitė S. Daukanto rašybą pagal A. J. Pabrėžos susikurtąją, o kai kur redaguotas ir pats tekstas. Visa tai nurodo dar vieną priežastį, kodėl istoriko veikalai ilgai likdavo rankraščiuose: jo originalus požiūris į istoriją, teksto kalba bei rašyba tuo metu buvo perdėm originali.

Po istoriko mirties 1864 metais *IŽ* rankraštis atsidūrė giminaičio Leono Kauneckio rankose, vėliau buvo atiduotas E. Volteriui, šešerius metus veikalas buvo publikuojamas laikraštyje *Vienybė lietuvninkų*. Tik po to išleista veikalo knyga. Pirmasis veikalo tomas išspausdintas per dvejus metus, nes rankraštį iš Europos E. Volteris atsiuntė per tris kartus. Antrojo tomo leidyba truko ketverius metus, nes strigo veikalo perrašymas. Galutinis *IŽ* variantas išspausdintas tik 1897 m. Kai veikalas buvo gražintas Kauneckiams, šie padovanojo rankraštį (1911 m.) Lietuvos mokslo draugijai. Naujasis *IŽ* leidimas 1995 m. parengtas remiantis originaliu rankraščiu ir pritaikytas šiuolaikiniam skaitytojui.

Šiandien *Istorijos Žemaitiškos* rankraštis saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne. „Rankraštis didelio formato in folio, įrištas odos viršeliais dar S. Daukanto laikais, turintis 551 autoriaus ranka sunumeruotą lapą (tad 1102 puslapius), jo gale pridėtas 3 puslapių *Sūraszas* – turinys“ (Bončkutė ir kt., 1995, 453 p.). Pasak V. Merkio, „perrašytas rankraštis (1004 p.) per Motiejų Valančių ir Antaną Baranauską pateko į Seinų kunigų seminarijos biblioteką. Per I pasaulinį karą jis atsidūrė Peterburgo katalikų dvasinėje akademijoje, paskui TSRS Mokslų Akademijos Leningrado skyriaus bibliotekos rankraštyne, kuriame 1983 metais veikalą aptiko menotyrininkas Leonidas Žilevičius“ (1991, 99 p.). Veikalo nuorašas, L. Žilevičiaus rastas 1983 m. Leningrade, buvo kaip tik Juozo Butavičiaus perrašyta *IŽ*.

Toliau darbe kalbėsiu, kuo veikalas *Būdas* yra panašus į *IŽ* bei kaip pasireiškia *Būdos*savarankiškumas, jo skirtybė nuo pirmtako.

2. 2. S. DAUKANTO VEIKALŲ *IŽ* IR *BŪDAS* SKIRTYBĖS IR SAŠAJOS

Nuo veikalo *Istorija Žemaitiška* parašymo buvo praėję 10 metų, kai istorikas, veikiamas įvairių srovių, tiek literatūrinių, tiek kultūrinių (tuo metu gyveno Peterburge) imasi rašyti *IŽ* epitomę *Būda*. Pastarasis ir teksto turiniu, ir kalbos vartojimo kaita yra brandesnis kūrinys už *Istoriją Žemaitišką*.

Jau nuo pat pirmojo susipažinimo su S. Daukanto veikalais net ir nepatyręs skaitytojas gali suvokti, kad *Būdasyra IŽ* trumpinys, tai sufleruoja abiejų knygų turinys. Istorio grafas, sutrumpinęs, o kartu ir išplėtęs keletą *IŽ* skyrių, parašė *Būda*. *Būdas* – ne politinės, o kultūros istorijos knyga. Sintetiniam vaizdui sukurti istorio grafas ėmė medžiagos ne tik iš rašytinių šaltinių, bet ir iš lietuvių valstiečių papročių bei tautosakos, retrospektyviai iš šios medžiagos sprendamas apie tolimą praeitį.

Palyginus *IŽ* ir *Būdo* tekstus, matyti, kad pastarasis gimė pildant iš *IŽ* paimtus skyrius: „Būdas ir apsiėjimai lietuvių ir žemaičių senovėj“, „Vyresnybė ir ūkės rėda“, „Tikyba lietuvių ir žemaičių“, „Laidojimas lavonų, arba nabaštikų“, „Jų stypos, arba gėrynės“, „Kalba“, „Prekyba“, „Aprašas kraštų lietuvių tautos“. *Būdas* sudaro tokios dalys: „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir

žemaičių“, „Tikyba senovės lietuvių“, „Rėda senovės lietuvių“, „Karyba senovės lietuvių“, „Prekyba senovės lietuvių“, „Lietuvių pinigai senovėje“, kurios dar išskirtos į pogrupius.

Veikalo *Būdas* skyriai išsiplėtė, nes remiamasi ne tik tais pačiais šaltiniais kaip *IŽ*, bet nevengiama nurodyti, kad cituojami ir nauji veikalai. Čia daugiausia remtasi Teodoro Lepnerio veikalu *Prūsų lietuvis* bei gimtojo krašto praeitimi ir ano meto realybe. *Būde*S. Daukantas naudojo dar ir Henriko Latvio kronika, Lietuvos ir Lenkijos įstatymų rinkiniu *Volumina legum*, Mykolo Lietuvio *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, Jono Lasickio *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*, Aleksandro Gvanjinio (Gvagninio) kronika ir daugelio kitų autorių raštais. Bet pagrindinis ir patikimiausias duomenų šaltinis – iš vaikystės prisimenami kaimo žmonių papročiai, elgesio normos, tradicijos, gimtoji kalba, ta kalba funkcionuojanti tautosaka.

Apskritai,S. Daukantas literatūros ir šaltinių pažinimu bei panaudojimu neatsiliko nuo daugumos kitų Rytų Europos istorikų. Rašydamas *Būdą*, jis, kaip buvo minėta, rėmėsi kaimo kultūros faktais. Naudodamasis retrospektyviniu metodu, S. Daukantas per šią medžiagą pasiekė tolimos senovės laikus. Vietomis jis savo kuriamus vaizdus, analogijas kiek galėdamas parėmė rašytiniais šaltiniais. Plačiai suprasdamas lietuvių sąvoką, laikydamas, kad lietuvių kultūrinis lygis buvo ne žemesnis kaip kaimyninių tautų, jis plačiai, o kartu ir visiškai sėkmingai, naudojo šaltiniais, kurie apie lietuvių tautos istorijąkalba netiesiogiai. Tiesa, kurdamas savo koncepciją, kaip ir daugelis jo amžininkų istorikų, šaltinius ir literatūrą vertino gana nekritiškai: tinkamais rėmėsi, o nepageidautinus atmesdavo.

Iš citatų vartojimo, išnašų po jomis galime teigti, kad *Būdas* yra brandesnė S. Daukanto knyga, nes *IŽ* istoriografas kai kur ištisai atkartoja A. Vijūką-Kojalavičių, bet nei išnašose, nei pačiame tekste nėra nuorodų. O *Būde*istorikas su cituojamu tekstu elgiasi atsargiau, visur dedamos kabutės, o išnašose pateikiama bibliografija. Matyti, jog*Būdas* buvo rašomas tam, kad būtų išspausdintas, nes S. Daukantas suvokė, kad nesulauks veikalo *IŽ* išspausdinimo (per plati apimtis, reikalaujanti didelio finansavimo, kurio S. Daukantas neturėjo). Todėl veikale *Būdas* istorikas vengia ištisinio citavimo, nes knyga buvo skirta aukštąjį išsilavinimą turintiems žmonėms, todėl S. Daukantas nesunkiai galėjo būti sukritikuotas, kad remiasi kitais autoriais, o išnašų niekur nenurodo. Visiškai nebeliko to romantinio maksimalizmo, kokį turėjo S. Daukantas rašydamas *IŽ*. *Būdas* rašomas brandžios asmenybės.

Perskaičius abu veikalus galima nesunkiai pastebėti, jog S. Daukantas kartoja tas pačias mintis, tuos pačius sakinius, prieš akis iškyla tie patys aprašomi vaizdai. *IŽ* yra toks aprašymas:

Moterys dėvėjo ilgesnes sermėgas už vyrų kobotus, o makaulę baltais nuometais rutuldavo taip grakščiai ir puikiai, jog nuo to iki šiai dienai vyrai godindami motriškąsias baltomis galvomis vadina. Mergaitės po plaukų trūsinėjo, ant mandagių kasų rūtų vainiką antsegusios. Abiejų išėginiu drabužiu buvo balti marškiniai. Visi kaklus atdarus laikė, o antį segele užsegtą. Motriškosios, gražindamos dar

savo lytį, sijonus dėvėjo ir baltomis vilnonėmis klastės, kurias didesnėmis dar segelėmis nekaip antį ant dešinėskrūties susegta laikė. Austės taip pat vyženomis ir naginėmis it vyrai, bet staibius vystė auklėmis (IŽ1, 1995, 79p.).

Būdepakartojamas visišškai toks pats vaizdas, tik vietomis kur ne kur, tarsi bijant pakartoti savo mintis, įterpiama kitų žodžių. Nebuvo siekiama pažodžiui atkartoti pirmtaką, nes S. Daukantas laisvai elgėsi su savo tekstu, jį pildė, koregavo, taisė be suvaržymų:

Motriškųjų maž ką buvo įvairesnis drabužis: meragitės ir nuotakos savo kasas į bizas pynė ir jas kaip tinkamos ant galvų raizgė, kurios tankiai su įpintais kaspinais palaidos užpakaly svyravo Žmonos ir našlės baltais nuometais mandagiai savo galvas rutulo, nuo ko baltomis galvomis vadinos, milines sermėgas maž ką ilgesnes už vyrų dėvėjo, juodi ar margi sijonai visas puošė, nes idant, šlapjurgiui esant, nuo šalčio ir drėgmės pastėrę sijonai blauzdų neplaktų, vyturo sau staibius vilnonomis, taip pat juodomis, auklėmis nuo kulkšnių lig pat kelių (1988, 450 p.).

Esama vietų, kur atpasakojant tą patį tekstą iš *IŽ*, yra ir apsirikimų, supainiojamos datos ar netiksliai atkartojami skaičiai:

Tie kunigai susirinkę pakėlė tarp savęs vieną turintį 60 ar 70 metų senelį kunigaikščiu, kursai ūkė ir visą tautą valdė, vadindamos viešpačiu, arba kunigaikščiu. Jis pats buvo visų vyriausiu teisdariu ir pirmuoju tarpinyku tarp visos tautos ir jos dievų. Jo goda, lytis bei meilingas veidas, balti ir ilgi rūbai, patsai nebylumas reišė alvienam šventu vyru esantį, kaipogi šiandien dar sakoma yra, guodžiantis didžiam jomylistai ar kokiam viešpačiui: „Prie jūsų baltos galvos atėjau“ (1995, 94 p.).

O Būde:

Tą taip didžiai godingą vyresnybę visų dorasis ir išmintingasis vyras visų didžiojoj karšaty, beje, 70 ar 80 metų turis, tegalėjo pasiekti, kuri nuo taip oraus amžiaus vadino balta galva, kaipogi šiandien lietuvis ar kalnėnas, guosdamos viešpačiui, karaliui, kunigaikščiu ar jomylistai visagalinčiam, sako: „Viešpatie, prie tavo baltos galvos atėjom paguodos klūksoti“ (1988, 110 p.).

Galime teigti, kad S. Daukantui nebuvo svarbus pats faktas (skaičiai, datos, amžius) kaip objektas, nes istoriko veikaluose jis yra aukojamas dėl skaitytojo emocinės paveikos.

Nors *Būdas* buvo veikalo *IŽ* sutrumpinimas, bet, galime teigti, kad ši knyga yra ir savarankiška. Veikale *IŽ* labiau orientuojamasi į faktų išdėstymą, stengiamasi pasakoti moksliniu stiliumi, o S. Daukanto *Būde* esama labai daug vietų, kur istoriografas įpina tautosakos elementų. Pasak S. Žuko, „mes pastebime tik mūsų nuostabią tikrovę, tik savus reikalus, tik savo istoriją ir tik savo gyvenimą. Bet plokštuminis pasaulio vaizdavimas literatūroje, mano nuomone, nyksta, būtina į vaizdavimo objektą žvelgti dar ir iš šalies, praeities perspektyvoje. Visa tai

koncentruoja meninį vaizdą, suteikia jam jėgos, kurios pagrindas – tautosaka“ (1983, 119 p.)³⁹. Visas vaizdingąsias priemones, kurias S. Daukantas vartojo rašydamas *Būda*, randame lietuvių liaudies dainose. Seniausias dainų meninis įvaizdis yra paralelizmas. Istorikas paralelizmą vartoja norėdamas sugretinti gamtą ir žmogų bei parodyti jų tarpusavio ryšį: „verkiančius vėjai tildė“, „saulės spinduliai auklėjo“, „lytus ar kruša skalbė“. Iš liaudies dainų S. Daukantas perėmė ir mažybinių žodžių (deminutyvų) vartojimą: „pušelė“, „putrelė“, „šaknelė“, „stotkelis“, „taurelė“, kurių prasmė beveik visada maloninė. Istorikas *Būde* stengiasi kiekvieną pastraipą baigti tautosakos motyvu:

Ir taip išmintingi kalnėnai ir žemaičiai tokiu pasirėdymu pagalbą ir atsargą viens antram įsteigė, nesgi, taip gyvenant, nebuvo tarp jų nei įžodžiui, nei įtarčiai, neigi skaugei vietos. Pakajus tarp jų buvo jiems visų pirmąja lieta; kaipogi šiandien dar klausiamas žemaitis, dėl ko nesikiša į svetimus barnius ar vaidus, atsako: „Ne mano kiaulės, ne mano pupos“ arba: „Kas man lig to, noris sau tesibučiuoja“ (1988, 26–27 p.).

Arba:

Nuo to kožnas skaitytojas, regėdamas tiek trobesių vieno gyventojų, gali spręsti apie būdą ir išmintį senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, irgi minėti, kas per gyvenimai tenai yra buvę; todėl nėra ko stebėtis, jei anie dainose savo namus visados dvarais vadina (1988, 36 p.).

S. Daukantas, taip baigdamas pastraipas, savotiškai stilizavo tautosaką. Stilizaciją šiame veikale neatsitiktinai suvokiame kaip meninę priemonę, nes tai istorikui yra meninio vaizdo kūrimo būdas. *Būde* stilizacija priešpastatoma autoriniam tekstui, nes istorikas įpindamas tautosakos elementų plėtoja savo mintį, o tai, galima sakyti, kuria originalumo efektą. Naujumu galime pavadinti patį atsigręžimą į tautosaką, į praeitį. S. Daukantui liaudies gyvenimas yra gyvas šaltinis, iš kurio galima semtis dvasinės bei moralinės stiprybės, žadinant tautos sąmoningumą ir kovojant už jos egzistenciją. Autorius *Būde* pavaizdavo lietuvių tautos charakterį, apibūdino senovės lietuvių materialinį ir dvasinį gyvenimą, visuomeninę santvarką. Toks tautosakos vartojimas *Būda* artina prie grožinio teksto.

Būde aprašydamas girias S. Daukantas vaizduoja praeitį ne tokią, kokia ji yra, o pagražintą, idealizuotą, matomą per istoriko subjektyvią jausmų ir išgyvenimų prizmę. Kalnėnas ir žemaitis harmoniją jaučia tik gamtoje. Istoriografo aprašytos girios yra tarsi išorinis objektas (čia turima galvoje, kad gamta nėra lietuvių vidujybės išraiška), kurį žmogus turi matyti, turi fiziškai justis julsėmis ir be kurio jis nežino, į ką atremti tapatumo ieškančią sielą. Giria yra fizinė terpė, kuri turi

³⁹ Žukas S. 1983. Tautosaka dabartinėje lietuvių poezijoje. Vilnius: Vaga.

supti lietuvi, kad jis jaustųsi saugus ir laimingas. „Romantikai pripažįsta, kad senų senovėje žmogus gyveno „aukso amžiuje“ – visiško pirminio susiliejimo su gamta būsenoje“ (Čiočytė, 2007, 1 p.)⁴⁰. S. Daukanto modernumo aspektas – religijos ir istorijos suliejimas su gamtiniais reiškiniiais – suteikė stiprų pagrindą patikėti tautos praeities tobulumu. Girios aprašymai S. Daukanto *Būde* įkomponuojami į bendrą istorinių įvykių dėstymą. Jie tampa tarpine grandimi, jungiančia faktinę medžiagą su tiesiogiai išsakomomis pasakotojo reakcijomis, apgailestavimais. „Šia prasme miško išaukštinimas atrodo visai natūralus, logiškas, nes meninis vaizdas yra simboliškas, ir pagrįstas istorijos faktais – Lietuva iš tiesų buvo apaugusi giriomis“ (Žukas, 1988, 148–149 p.). Miškų aprašymas istoriografiniame tekste – tai „tautos laisvės ir galybės analogija, reiškiamą niekam nepavaldžios, nuo pasaulio įkūrimo „nekušintos“ gamtos vaizdais. Tai – pasakojimo emocinis centras: čia žodis įgyja poetinio polėkio ir ekspresijos, bylodamas apie didingus ir svarbius dalykus, kurie ne tiek įvardijami, kiek nujaučiami“ (Kubilius, 1993, 41 p.). Šioje kūrinio dalyje, kur vaizduojamos girios „vienu lieknu it jūra niūksojo“, o „žmogus tenai žingsnio žengti negalėjo, bet ropoti turėjo per gulinčias drūktas drūktesnes sankirtas <...>“ (*Būdas*, 1988, 22–23 p.), labiau pastebime S. Daukanto norą kurti jaučiant įkvėpimo būseną, improvizaciją, o ne racionalų kūrybos procesą.

IŽ teksto kalba yra mokslinės, o veikale *Būdas* S. Daukantas nebijojo eksperimentuoti su žodžiu ir suteikti jam naują reikšmę, pavyzdžiui: „Tarp prancūzų buvo garsus eržilas Buciko“ (*Būdas*, 1988, 98 p.). Taip S. Daukantas nutolsta nuo tradicinės žodžio reikšmės ir sukuria savitą, galėtume sakyti, daukantišką žodžių vartojimą, nes juk eržilu vadinamas veislinis arklys, o ne jaunas vyras. Toks žodžių vartojimas įneša tam tikros painiavos, tekstą daro sunkiau suvokiamą. Reikėtų nepamiršti, jog XIX amžiuje rašto sistemoje buvo laikomasi griežtų principų ir taisyklių, nes žodis buvo vartojamas tik nurodyta jo reikšme. „Jo kalba yra ne tiek ekspresyvus organizmas, kiek priemonė mintims reikšti. Ji yra tarpininkė tarp skaitytojo ir ano lietuvių praeities pasaulio, kurį autorius aprašinėja“ (Vengris, 1936, 448 p.). S. Daukanto svarbiausias tikslas, kuris išryškėja jo pirmajame veikale *Darbai*, yra skelbti tautiškumo idėjas ir priartinti lietuvių kalbą prie mokslo kalbos bei įrodyti, kad ji yra tinkama raštams: „<...> kiekvienas norįs gali rašyti lietuviškai, jei turi spėko, lygia dalia kaip ir kita išdailinta jau kalba“ (1976, 40 p.). Kaip ir pirmajame istoriniame veikale, taip ir *IŽ* bei *Būde*, istorikas siekė ne tik vaizduoti istorinius įvykius, bet ir per kalbą budinti tautinę savimonę, vienyti tautą.

Kūrinyje norima parodyti laisvos, nežinančios išnaudojimo visuomenės egzistavimą Lietuvos praeityje. Senovės lietuvių gyvenimas pavaizduotas kaip didžiausias kontrastas baudžiavinei santvarkai ir carizmo despotijai. S. Daukantas pasisako prieš bet kokią pavergimą, laisvę laiko įgimta žmogaus teise. Senovės lietuvi S. Daukantas pavaizdavo kaip atkaklų savo socialinės ir

⁴⁰ Čiočytė D. 2007. Romantizmas ir krikščioniškoji vakarų kultūros tradicija. *Literatūra* 47(1). 1–12 p., Vilnius.

politinės laisvės gynėją. Ši paralelė yra vienas vertingiausių S. Daukanto pasaulėžiūros momentų, kuris būdingas romantinei literatūrai. Rašytojas romantikas orientuojasi į idealų žmogų, todėl tiek *IŽ*, tiek *Būde* detaliau aprašo kunigaikštį Vytautą, kuris yra aukštinamas (apie kitus kunigaikščius tik trumpai užsimenama). Dažnai romantikai savo kūrinuose iškelia stovišką ir pasiaukojantį žmogų, ieškančią teisingumo, maištaujančią prieš jo orumą žeminančias jėgas ir gyvenantį pagal sąžinės ir širdies balsą. Tokį *Būde* matome kunigaikštį Vytautą.

Reikia paminėti, kad autorius neskyrė aukštaičių, žemaičių ir kitų baltų giminių nei praeityje, nei dabartyje, pabrėždamas jų priklausomybę vienai tautai. Jeigu bandytume nubrėžti S. Daukanto, ieškančio idealo, jausmo kryptį, tai pamatytume, kad idealumą istoriografui žadina tik tapatumas gimtajai žemei – tiek kultūriškai, tiek etniškai. Tik tėvynėje, gimtojoje žemėje, kalnėnas bei žemaitis jaučia egzistencinį saugumą, būties harmoniją: „<...>keliavus, kariavus ar sunkų darbą po žiauriu oru nubengus, visų didžiausiu buvo džiaugsmu prie šventos ugnies pasišildyti ir tuo save ant didesnių vargų pastiprinti“ (*Būdas*, 1988, 41 p.). Kalnėno ar žemaičio egzistencinės harmonijos erdvė gali būti tik tėvynėje, nes būtent ji S. Daukanto vaizduojama kaip idealas, nes savo žemėje, savo gimtinėje visada lietuviui bus gera.

S. Daukanto istoriniai pasakojimai yra beletrizuoti, todėl glaudžiai susiję su grožine literatūra. Rašytojo istorijos veikalai ir ypač *Būdas* turėjo didelį poveikį XIX amžiaus lietuvių poezijai, padėjo formuoti romantinei lietuvių prozai. S. Daukanto *IŽir Būdas* buvo pirmosios XIX amžiaus lietuvių kultūros istorijos knygos.

2. 3. BŪDO SENOVĖS LIETUVIŲ, KALNĖNŲ IR ŽEMAIČIŲ LEIDIMO ISTORIJA

Šiame poskyryje, remiantis ankstesnių tyrėjų darbais, bus mėginama atkurti S. Daukanto istorinio veikalo *Būdas* kelią pas skaitytoją.

S. Daukanto *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*⁴¹, kaip jau buvo minėta, yra vienintelis iš keturių jo istoriografinių veikalų, kurį išleido pats istorikas. S. Daukantas jautė didelę atsakomybę, kaip pasakytų Marshal McLuhan, „saugoti ir perduoti informaciją“ (2003, 159 p.)⁴². Todėl aiškiai suvokdamas, kad jo pats didžiausias veikalas nepamatys dienos šviesos, S. Daukantas stengiasi bent jau mažesnės apimties darbą paversti ne žodžiu, tiksliau nuorašu, o kūnu – spausdinta knyga.

⁴¹ 1853 m. K. Nezabitauskis-Zabitis nepatikėjo, kad S. Daukanto *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* bei M. Valančiaus *Žemaičių vyskupystė* buvo parašyti lietuviškai, nes sumanęs šiuos veikalus išleisti lenkiškai, jis prašė rankraščių, kurie, jo įsitikinimu, turėję būti parašyti lenkų kalba (Daujotytė V. 1990. Tautos žodžio lemtys XIX amžius. Vilnius: Vaga. 61 p.).

⁴² McLuhan M. 2003. Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai. Iš anglų kalbos vertė Daina Valentinavičienė. Vilnius: baltos lankos.

Veikalo pavadinime *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* trys pavartoti vardai nėra lygiaverčiai. Žodžiai *kalnėnai* ir *žemaičiai* paaiškina, kas yra *lietuviai*. Pasak S. Pivoro, „aišku, kad *kalnėnais* Daukantas vadino aukštaičius. Tai, kad *kalnėnai* ir *žemaičiai* antraštėje yra priedėlis, gerai matyti iš 1845 m. Petrapilio *Būdo* leidinio viršelio, kur *kalnėnai* ir *žemaičiai* surinkti mažesniu šriftu, apačioje *senovės lietuvių*“ (1993, 79 p.). S. Daukantas bene pirmasis šioje knygoje pavartojo šiuolaikišką aukštaičio sąvoką. *Kalnėnai* – tai aukštaičiai, nes iki tol Lietuvoje pagal tuometinę kultūrinę vaizduotę gyveno tik lietuviai ir žemaičiai.

1844 m. *Būdas* buvo atiduotas cenzūruoti Peterburgo cenzūros komitetui. Komitetas, neturėdamas lietuviškai mokačių cenzorių, nusprendė veikalą nusiųsti universiteto slavų kalbų dėstytojui Piotriui Preisui. Pastarasis išlaikė rankraštį keturis mėnesius, nes nemokėjo pakankamai gerai lietuvių kalbos⁴³, ir veikalą atsiuntė atgal. Cenzūros komitetas, atsiklausęs švietimo ministro, pasiuntė rankraštį Baltarusijos švietimo ministro globėjui, o pastarasis – Vilniaus cenzūros komitetui. Cenzorius Jonas Vaškevičius nusprendė, kad *Būdas* atitinka cenzūros nuostatų reikalavimus, ir 1845 m. S. Daukantas atsiėmė aprobuotą rankraštį.

Peterburgo K. Hintzės spaustuvė *Būdą* išspausdino 1846 m. ir Peterburgo cenzūros komiteto pirmininkas nusiuntė knygą ir jos rankraštį P. Preisui, kad šis nustatytų, ar jie yra tie patys veikalai. Preisas patvirtino, kad knyga ir rankraštis yra tas pats, ir cenzūros komitetas savo posėdyje paliepė cenzoriui, ekstraordinariniam profesoriui Nikitenkai, išduoti bilietą knygai platinti.

Leidiny išspausdintas Petrapilyje Jokūbo Laukio slapyvardžiu. *Būdo* rankraštis mūsų dienų nepasiekė. Tik „išlikusiame S. Daukanto archyve yra saugomas sąsiuvinis „Budą senovės – Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū“ (Bončkutė, 1994, 134 p.)⁴⁴. XIX a. pab. – XX a. pr. šio leidinio fragmentus į lenkų kalbą išvertė R. Podbereskis. Jie buvo išspausdinti 1850 m. Vilniuje leidžiamame *Rocznik Literacki*. Tad *Būdas* vienintelis didelės apimties S. Daukanto darbas, kuris buvo išleistas jam esant gyvam.

⁴³P. Preisas taip rašė savo laiške cenzūros komitetui: „Aš tegaliu apgailėstauti, kad, neturėdamas pakankamai pagalbinių priemonių, negalėjau rankraščio gerai ir ligi galo perskaityti. Jis rašytas žemaičių kalba, o ši labai smarkiai skiriasi nuo Prūsijos lietuvių kalbos, kurią tam tikrą laiką aš studijavau. Netgi tikri Lenkijos Karalystės lietuviai, kurių pagalbos aš prašiau, negalėjo man visko, ko aš gerai nesupratau, paaiškinti“ (Merkys V. 1991. Simonas Daukantas. Vilnius: Vyturys. 99 p.).

⁴⁴ Bončkutė R. 1994. S. Daukanto istoriografinių darbų rankraščiai. Devynioliktan amžium įžengus. Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 3. 113–148 p., Vilnius.

III. NARATYVINIO DISKURSO IR PASAKOTOJO FUNKCIJŲ RAIŠKA SIMONO DAUKANTO VEIKALUOSE *ISTORIJA ŽEMAITIŠKA IR BŪDAS SENOVĖS LIETUVIŲ, KALNĖNŲ IR ŽEMAIČIŲ*

XIX amžiaus istorinis pasakojimas H. White buvo apibūdintas, kaip „žodinė struktūra, turinti pasakojamojo prozos diskurso formą“ (2003, 13 p.)⁴⁵. Ir iš tiesų, galėtume sakyti, kad istorinio mąstymo ir pažinimo procese atsiskleidžia žmogaus dvasios kūrybinis aktyvumas. Ir būtent pasakojimas yra šio aktyvumo realizavimo būdas, o istorija – jos rezultatas. Bet kad nebūtų per daug laisvas vaizduotės ir minčių realizavimas, XIX amžiuje Joachimo Lelevelio veikale *Historika*(1815 m.) buvo sukurti tam tikri kanonai, pagal kuriuos reikia rašyti istorinį naratyvą:

- Kritika – tai istorinės medžiagos tikrumo ir patikimumo nustatymas (istorinės tiesos tyrimas).
- Etiologika, t. y. žmonių darbų priežasčių ir pasekmių pažinimas;
- Ir paskutinis etapas – istoriografija, t. y. istorinio pasakojimo menas.

Be abejonės, S. Daukantas laikėsi savo dėstytojo reikalavimų, juolab, kad tai buvo ne tik Lietuvos istorikų suformuluoti postulatai, bet tai buvo to meto istorijos, kaip mokslo, jos teksto kūrimo bendrieji principai. S. Daukanto veikaluose *IŽ* ir *Būdas* vyrauja istorinis naratyvo, epinio kūrinio pasakojimo būdas. Jo tikslas – papasakoti įvykius chronologiškai, bet istorikas nevensgia nukrypti nuo epinio pasakojimo į beletristinį.

XIX amžiuje menui istoriniame veikale buvo paliekama ganėtinai svarbi vieta, nes reikėjo rašyti istoriją, pasakojamą iškilmingu tonu, bet reikėjo laikytis ir istorinės tiesos. Todėl kiekvieno istoriko uždavinys – papasakoti istoriją ne tik iškeliant praeities įvykius, bet ir labai rimtai pasakoti istorinę tiesą. Papasakotoje istorijoje turi būti aprašyta viskas, kas galėtų liudyti praeities dvasią ir mintį, „kas pasakotų apie jos vidaus gyvenimą jos pačios kategorijomis“ (Beresnevičiūtė, 1995, 26 p.). Pasak Jörn Rüsen, „praeitis pati save apibūdina, o autoriaus pareiga tinkamai parinkti šaltinius ir vykusiai juos išaiškinti“ (2007, 159 p.)⁴⁶.

Ne tik literatūriniame, bet ir istoriniame pasakojime pagrindinis įvykio sakytojas yra pasakotojas. Dažnai jis pats kalba apie save, o kartais kreipiasi į numanomą savo pasakojimo adresatą (tą, kuriam jis pasakoja kokią nors istoriją). S. Daukanto iš Antikos epochos perimtos pagrindinės retorikos mokslo gairės labiausiai atsiskleidžia per pasakotojo prizmę.

⁴⁵ White H. 2003. Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje. Vilnius: baltos lankos.

⁴⁶ Rüsen J. 2007. Istorika. Istorijos darbų rinktinė. Sudarytojas ir mokslinis redaktorius Zenonas Norkus. Vilnius: Margi raštai.

Šiame skyriuje bus išnagrinėti S. Daukanto veikalai *IŽ* ir *Būdas* pagal naratyvinio diskurso sampratą ir bus pateikta pasakotojo funkcijų analizė.

3.1. NARATYVINO DISKURSO POBŪDIS *IŽ* IR *BŪDE*

XIX amžiaus romantinė istoriografija buvo suvokta kaip meno forma, pagrįsta tradiciniais pasakojimo metodais ir priemonėmis bei pasižyminti jaudria vaizduote. „S. Daukanto darbai atskleidžia tą sąmonės tipą, kuris susiformavo veikiamas klasikinės tradicijos ir XIX a. romantinės istoriografijos“ (Buckley, 2006, 81 p.). Įprastai žiūrint, kaip rašytojas S. Daukantas yra per daug istorikas, kaip istorikas – per daug rašytojas. Kaip sako Viktorija Daujotytė, „niekas iš šiuolaikinių istorikų nėra taip gerai susipažinęs su istoriografijos šaltiniais kaip juos išmanė S. Daukantas. Tačiau jis nesistengė būti nei vienu, nei kitu, nes svarbiausias jo uždavinys buvo rasti žodį ir būdą, kuriuo būtų galima prabilti į tautą“ (1990, 219 p.).

Šioje darbo dalyje bus išsamiau kalbama apie istorinio naratyvo kūrimą S. Daukanto istoriniuose veikaluose ir kaip įvairios literatūrinės epochos veikė istoriką kuriant istorinį naratyvą, lietuviokario paveikslą, veikėjų kalbą, meninių priemonių vartojimą. Šioje darbo dalyje bus aptarta koki „žodį ir būdą“ istorikas suranda „prabilti į tautą“.

3.1.1. ISTORINIO NARATYVO KŪRIMAS S. DAUKANTO VEIKALUOSE *IŽ* IR *BŪDAS*

Iki pat XIX amžiaus Europoje vyrauja tradicinė istoriografija, nes labiau buvo domimasi faktu. O jau XIX amžiaus pradžioje atsiranda naratyvų, kur į faktais paremtą pasakojimą neišvengiamai įpinama retorikos elementų. Tokį pasakojimą kuria S. Daukantas. Vilniaus universitete iš G.E. Groddecko⁴⁷ paskaitų istorikas perėmė susižavėjimą antikinė kultūra, literatūra, retorika. Istoriografo rašomoje Lietuvos istorijoje siekiama skaitytoją informuoti, mokyti bei įtikinti, bet jam svarbu teikti ir estetinį džiaugsmą. Taigi jo veikaluose nėra aiškios takoskyros tarp mokslo ir meno, nes į chronologinį istorijos žanrui būdingą pasakojimą įterpiama beletristikos elementų.

Veikale *IŽS*. Daukantas mažiau pasakoja apie lietuvių kultūrinį gyvenimą, nei veikale *Būdas*, o epinį pasakojimą pasitelkia, kaip minčių dėstymo pagrindą, ir išsamiai supažindina su

⁴⁷Į XVIII amžiaus pabaigą, ypač XIX amžiaus pradžioje, humanizmas veikė Lietuvą iš dviejų židinių: Grodeko veikla tiesiog iš Vokietijos, neohumanizmo vardu, ir tarpišcai per Lenkiją iš Prancūzijos, vadinamasis neoantikinis menas (l'art neoantique), klasicizmas, neoklasicizmas arba pseudoklasicizmas. Šios, siekusios atgaivinti antikinės literatūros tradicijas, poezijos bruožai, kurių laikėsi ir lietuviškieji klasicizmo atstovai, kaip D. Poška, S. Stanevičius, A. J. Klementas, S. Valiūnas ir kiti, buvo aiškumas, racionalizmas, didingumas, sąmojingumas, satyrinis ir didaktinis pomėgis. Labiausiai mėgstami žanrai buvo proginiai eilėraščiai, epigramos, kartais odės, epinės poemos (Rukša A. 1967. Humanizmas Lietuvoje XIX a. Aidai. Nr. 6. 241–267p., Vilnius.).

atskirų kunigaikščių darbais. Autorius pasakoja viską pamečiui, senovės kronikininkų pavyzdžiu ir neskirsto įvykių į svarbius ir nesvarbius:

Pirmasis rašytojas ir keleivis Herodotas, gyvojas 450 pirm gimimo Kristaus <...>. Pitėjas iš Marsilijos miesto, didis savo amžių žvaigždžinys, gyvojęs 300 metų pirm gimimo Kristaus, iškeliaavęs į Baltijos, arba Žemaičių, jūrą <...> (IŽ1, 1995, 122 p.).

Veikalo *Ižatskiros* vietos primena istorinį romaną⁴⁸, nes čia gyvas pasakojimo būdas išspraudžiamas į chronologijos rėmus:

Noris Mintautas, Lietuvos karalius, metuose 1254 davė tūlas liecybas, arba privilijas, vokyčiams Rygos, leisdamas juos prekoti su žemaičiais ir lietuviais savo ūkėj be maito, ir taip prekyba su svečiais kraštais nuo to laiko mažne visa paliko vokyčių nage. Metuose jau 1311 toj daly Žemaičių, kurią šiandien Parusiais vadina, perdėjo savo vyresnius vokyčiai, idant mokesnį rinktų nuo tų žemaičių, kurie gintarus pajūriais lasė (IŽ1, 1995, 126 p.).

Pasak D. Vaitiekūno, „rekonstruojant įvykių chronologiją įteisinama naracijos akto laikinė autonomija ir atskleidžiamas jos savitumas“ (2004, 4 p.). Paprasčiau tariant, iš esmės ieškoma naratyvinių anachronijų, arba įvairių neatitikimo formų, tarp istorijos tvarkos ir pasakojimo tvarkos. Šios pasakojimo nuoseklumo pažeidimo formos, yra dvejopos:

- analepsė – ankstesnio įvykio papasakojimas, arba naratyvinis pavėlavimas:

Bertoldas visur vienok kely telkdamas krikščionis ir skatindamas juos eiti kryžium apsiženklus netikėlių kariauti, ką kame sutikdamas, tam guodės apie novis krikščionių žemgalių žemėj ir jų pavojų visaip tenai didindamas. Čia dabar reikia žinoti, kas tos buvo atpuskų, arba kryžiaus, karės. Kuomet prasidėjo ir koksai jų būdas buvo (IŽ1, 1995, 177 p.).

- prolepsė – vėlesnio įvykio papasakojimas, arba naratyvinis pirmalaikiškumas, „naratyvinio nekantrumo ženklas“ (Vaitiekūnas, 2004, 4 p.): „Vaitiekus per akmens metimą atsitolinęs nuo kitų savo tarnų. Taip visi išsiklaksę pūškavo ūksmėj, nejudami, kad tuo tarpu baisus

⁴⁸Istorinis romanas, užsikariavęs pilną prestižą Walter Scotto laikais, pasklido po visą Europą, tebeviešpataujant romantizmui. Jo staigus populiarumas aiškintinas daugeliu faktorių: romantikų domėjimasis Volksgeist ir noras surasti tautines šaknis; jų polinkis į pirmuosius valstybės kūrimosi amžius, kur istorija nevisuomet aiškiai atsiriboja nuo legendos ir dėl to leidžia pilniau pasireikšti vaizduotei; užacentavimas dramatinė — ar melodramatinė — momentų, itin tinkančių sukurti foną „herojui“. Istorinis romanas stovi pusiau kelyje tarp istorijos ir romano: gali leisti sau daugiau laisvės, negu pirmoji, tačiau savo vystyme labiau ribotas, negu kiti pasakojamieji žanrai: negali visiškai pasiduoti tik vaizduotei. Iš tiesų, jis atitinka Aristotelio „poezijos“ apibūdinimą, ją atskiriant nuo istorijos: atpasakodamas paskirus įvykius, juos iškelia universalion plotmėn. Istorikas R. G. Collingwood bando išvardinti „poetines licencijas“, kurios istorinį romaną atirboja nuo mokslinių istorijos veikalų: jis nėra taip griežtai pririštas prie laiko nė prie erdvės: nebūtinai turi sekti chronologinę liniją. Taip pat gali įvesti epizodus, nepagrįstus faktais. Čia jam pritaria Herbert Butterfield, teigdamas, kad įmanoma įtikinančiai atkurti istorinio laikotarpio dvasią, nesiremiant dokumentais. (Ciplijauskaitė B. 1997. Pastabos apie istorinį romaną. Aidai. 15–25 p., Vilnius.).

pavojus vyburo ant jų galvų“ (*IŽ1*, 1995, 140 p.), arba: „Lygia dalia Kuoknesės pilės valdžionis, regėdamas nestengsiąs prieš tuos meldžionis, padarė su v. Albertu, jų valdymieru, pakajų, kuriuomi vienok neilgai tedžiaugės, kaip tuojau regėsime“ (*IŽ1*, 1995, 197 p.).

Autobiografinio pobūdžio kūriniai suteikia daugiau galimybių proleptiniam kalbėjimui: pasakojant apie praeitį itin dažnos aliuzijos į dabarties situaciją, kuri pateikiama kaip ateitis. Nors šis bruožas būdingas istoriniams romanams, bet tokio pobūdžio pasakojimas yra labai mėgstamas S. Daukanto, pavyzdžiui:

Kryžėjų pačių maž beliko, o tarp likusiųjų retas tenebuvo kelis kartus žeistas, daran neagalėjo tolesniai begrūstis į gilumą lietuvių, bet turėjo į Parusnį grįžti opas vaistalio. Šiandien dar tos garbingos pilės pamatuose artojai randa skiautes nurūdėjusių ginklų, kaipo ženklus tos kruvinos dienos (*IŽ1*, 1995, 576 p.).

Arba:

Stebėsis kurią dieną palikūnis lasydami veikalus lietuvių, jog kad jie, tai yra lietuviai, nuo vienos pusės kruvinai grūmės su krikščionių meldžionimis, kurie iš visos Europos tvino lietuvių krauju krikštyti ir atkeliaavę į jų kraštą rado sau neprietelius (*IŽ1*, 1995, 572 p.).

Pasak Arūno Sverdiolo, „istoriografijoje chronologinė laiko skalė tėra tik pagalbinė priemonė istorijos pasakojimui“ (1996, 280 p.)⁴⁹. Ir iš tikro galime drąsiai teigti, kad S. Daukantui faktai nėra itin svarbūs. Jie reikalingi tik tam, kad paįvairintų rašomą istoriją. *Istoriją Žemaitišką* papildė *Būdas*, kuriame politinės ir karų istorijos aprašymų labai mažai. Nors šiame veikale dingusi chronologija, bet čia smulkiai aprašytas lietuvių kultūrinis ir visuomeninis gyvenimas. Išsami istorija turi išvalgiai išdėstyti faktus, tai pastebime *IŽ*. Tačiau nepakanka vien aprašyti tikrus, o ne įsivaizduojamus įvykius ir išdėstyti juos chronologiškai, „būtina juos papasakoti, kad įvykiai būtų aptariamai platesniame kontekste, būtina tų įvykių jungtis su šiandiena“ (Žukas, 1997, 8p.)⁵⁰.

Į chronologinį istorinių veikalų pasakojimą S. Daukantas labai mėgsta įpinti vieną iš minčių dėstymo būdų – aprašymą. Aprašymas – tai savotiška vaizdavimo forma, kurios tikslas – prieš skaitytojo akis nupiešti kuriamą vaizdą. „Istoriniai aprašymai siekia būti žodiniai konkretaus segmento modeliai. Tokie modeliai reikalingi, nes dokumentiniuose šaltiniuose pateikiamas vaizdas yra itin skurdus“ (White, 2003, 37 p.). Būtent toks minčių dėstymas labiausiai artina *IŽ* ir *Būdą* prie beletristikos.

⁴⁹Sverdiolas A. 1996. Steigtis ir sauga. Kultūros filosofijos etiudai. Vilnius: baltos lankos.

⁵⁰Žukas S. 1997. Istorinis pasakojimas. Lietuvos metraščiai. Vilnius: baltos lankos.

O dažniausiai pasitaikanti naratyvinio vyksmo forma, stabdantiųvykių laiką analizuojamame tekste – aprašomoji pauzė. S. Daukantas istoriniuose veikaluose įpina aprašomąją pauzę, kai vaizduoja karo lauką. Tokie vaizdai išties šiurpina kautynių žiaurumu ir brutalumu, ypač tie epizodai, kur kalbama ne apie priešų, bet apie saviškių elgesį:

Tiems neprietelių karvedžiams ar atmonams, kuriuos kariaudami buvo užmušti, lietuviai galvas nupjovė ir, iš jų kaukolių padirbę sau kaušus, gėrynėse linksminos, gėrė iš jų minavonei savo narsybės, jog visų smurčiausius savo neprietelius buvo pergalėję (*Būdas*, 1988, 605 p.).

Arba:

Lietuvis, vardu Kunis, liepęs Sviatoslavo galvą nuresti ir iš jo kaukolės sau kaušą padirbinti, ant kurio tuos žodžius parašydinęs: „Svetimo geisdamas, savo nustoja“ (*IŽI*, 1995, 59 p.).

Vietomis karo vaizdai yra hiperbolizuojami, nes S. Daukantas norėjo parodyti ir išaukštinti drąsų lietuvių elgesį mūšyje:

Vienoj šaly pats mistras, priešaky kelią skindamas, smogė žemyn visus narsius, antroj pusėj Kęstutis pirmasis šankino žirgą it įbingęs liūtas, tratindamas eilas šarvotų vyrų; jau abiem pusēm patys žaliūkai vyrai it ažuolai virto, sviatas, žirgai malkomis suversti riogsojo; jau brėško, o galo dar mūšos nebuvo, vienok kryžėjai taip narsiai surėmė lietuvius, jog jie šlysti pradėjo. Kęstutis, norėdamas gurstančias savųjų eilas pastiprinti, po savim laužė visų drąsiuosius, besiaučiant visų narsiajam per galvą. Tą pajutęs, Patrikas, jo sūnus, iš gailėsio metė it žižilpos ant variuotų eilų kryžėjų, šankindamas žirgą it smaką vienus vertė smarkumu, kitus graudino narsybe (*IŽI*, 1995, 617 p.)⁵¹.

Lyginant su Lietuvos metraščiais, S. Daukantas lietuviškąją labiau individualizuoja, į jo paveikslą įpindamas liaudies dainų motyvų („šankino žirgą“, „ažuolai virto“). Istoriografas stengiasi keliais dainų motyvais, nuotrūpomis iliustruoti lietuviokario charakterio ypatybes, kūno stiprumą.

Taigi lietuviokario paveikslas yra daugiasluoksnis. Jame susijungia įvairios literatūros srovės. Apie tai kalbama toliau darbe.

⁵¹Plg. Pamatęs, kad kariuomenės gretos jau pralaužiamos ir gresia pavojus beprasmiškai pervesti kariuomenę, Hanibalas metėsi nuo viršaus ir puolimu išskaidė priešą, nors tuo ir įvarė baimės saviškiams (Livijus T. 1976. Hanibalo karas. Romos istorijos XXI–XXIII knyga. Iš lotynų kalbos vertė Janina Mažiulienė. Vilnius: Vaga. 48 p.) S. Daukanto istoriniuose veikaluose galime rasti Senovės Graikijos istorikų darbųatspindžių.

3.1.2. LIETUVIO KARIO PAVEIKSLAS S. DAUKANTO VEIKALUOSE *IŽ* IR *BŪDAS*

XIX amžiuje, tautos išsivadavimo laikotarpiu, romantiniai herojai kuriami kaip kolektyvinės psichologijos ir kolektyvinio veiksmo projekcijos. Paprasčiau tariant, jie per savo asmenį parodo, kokie mes esame ir kokie turime būti. Istorioografas veikaluose *IŽ* ir *Būdas* meniškai piešia abstraktaus kolektyvinio individo – lietuvių tautos – portretą. Toks portretas galėtų būti pavadintas paveikslu – gyvu aistru, moralinių ir fizinių savybių pavaizdavimu:

Tuo tarpu Erdvilas giriomis traukė ant jų, atsiartinęs tenai karėjus savo pailsino <...> metės staiga ant totorių, abaže gulinčių, kurie nusiminė ir nebsumanė, ką bedaryti, matydami niekam neregėtus karėjus, kurių ne vien lytis, bet ir apdaras pats juos gandino. Visų veide narsybė, o širdy kantrybė trakšojo, barzdos pusžilės ant veidų vėpūtiniais gulėjo, vienos jų rindos meškenomis, kitos taurenomis apsimovusios, visų makaulės makaulinėmis taurių ar meškų apvožtos, kurių tarp ausų ar ragų arkliuodegos išstieptos ir šmeksančios dar baisesniais juos darė, ant lauko žirgų it smakų, sieksninėmis kardomis ar kartinėmis ragotinėmis sau galo ar pergalės mūšoj veizėjo (*IŽ1*, 1995, 241 p.).

„Vaizduodamas lietuvių paveikslą, kuriame tradiciškai iškelia *virtus* – šaunumo bei *sacrum* – šventumo svarbą, S. Daukantas apjungia Apšvietos, romantizmo ir antikinę teksto rašymo tradiciją bei patirtį“ (Sverdiolas, 1996, 46 p.). Toks S. Daukanto *sacrum* ir *virtus* derinys dominuoja *Būde*. Šiuo deriniu istorikas žadina lietuvių etninę savimonę. *Sacrum* išryškėja S. Daukanto požiūryje į religiją: „taria esant vieną ikūrėją tų visų stebuklingų daiktų, kuriais džiaugdamas rengias ilgainiui jį garbinti, kaipo savo geradėją“ (*Būdas*, 1988, 75 p.). *Virtus* motyvas matomas kasdieniame S. Daukanto vaizduojamo lietuvių gyvenime, kuris eina lygiagrečiai *sacrum* motyvui: „gali manyti kiekvienas, jog didžiai karingi yra buvę, drąsūs, kantrūs bei narsūs karėje žmonės, o namuose dori, malonūs ir taikūs ūkininkai“ (*Būdas*, 1988, 62 p.).

S. Daukantui rūpi sukurti lietuvių vyro grožio idealą. Lietuvių vyro paveikslas istoriko piešiamas sodriomis spalvomis, nes vyrai žengė „plačiu briediniu diržu kulšis surakinę“, jų plaukų kasos „vėjų skaidomos it arklių karčiai plaikstės“, „uostai it kuškiai iš panosės kyšojo, nuo kurių geriant ir valgant it nuo pelų varvėjo“ (*Būdas*, 1988, 444 p.). Būtų galima teigti, kad čia priartėjama prie antikinio žmogaus vaizdavimo, kuriam būdinga neapsakoma drąsa, kūno jėgos ir grožio harmonija, kurią graikai apibrėžė *kalokagatijos* idėja. Senovės Graikijoje grožio sampratos aiškinimas remiasi fiziniu aspektu: grožis slypi žmogaus kūno sudėtinių dalių simetrijoje ir jų harmoninguose santykiuose. Sokratas suartino grožio ir gėrio sąvokas: kilnių ir dorų žmonių vaizdavimas reiškė, kad aukšti idealai tampa estetinės vertės kriterijais.

Istoriko veikale *Būdas* aprašomas lietuvis panašus ne tik į romėną ar graiką, bet primena ir Jean-Jacques Rousseau *natūralų žmogų*. S. Daukanto vaizduojamas lietuvis tarsi Antikos klasikinės

literatūros harmoningo žmogaus ir rusoistinio *natūralaus žmogaus* idealosintezė. Pasak J. Girdzijausko, „Rousseau, kaip ir daugeliui švietėjų, būdingas tikėjimas žmogaus prigimties gerumu. Dievas sukūrė gamtą, o gamtos dalis yra žmogus, todėl žmogus iš prigimties linkęs į tai, kas dieviška – į gerį, grožį, teisingumą. Žmogui yra įgimtas moralinis jausmas – svarbiausias jo gyvenimo orientyras. Gamta ir žmogaus prigimtis yra dieviškos kilmės, todėl labiausiai reikia saugoti sveiką, nesužalotą žmogaus prigimtį, nes ji yra pilnaverčio gyvenimo laidas, laimingo gyvenimo pagrindas. Visa gera išeina iš Dievo rankų ir sugenda žmonių rankose, todėl prigimties gerį reikia tausoti, žiūrėti, kad jis nesugestų“ (2001, 184 p.). S. Daukantas vaizduoja tokį lietuvių gyvenimą:

Dieną arė ar medžiojo, naktį tarp grakščių žmonių ilsėjo, niekas jų saldžių valandų negaišino, skaudūs balsai vagorių, dešimtininkų, šaltyšių, laukininkų širdies jų negildė, kits kitą mylėjo ir šelpė, vienybė ir meilė tarp visų buvo, viso pertekę, midų ir alų puotose nesimylėdami gėrė, turtai, gėrybės klėtis laužė, visi liuosi, nežinojo gelžinių nei šiekštų ant kojų, ir pirmiau kiekvienas būt miręs ant tos vietos, nei vergu kieno tapę (*Būdas*, 1988, 98 p.).

Laisvo ir laimingo gyvenimo mitas, priešpriešinamas dabarčiai, atsiremia į pirminį lietuvių artimumą gamtai. Tai bendra romantinės pasaulėjautos tezė, paversta poetinėmis vizijomis, kuriose labai svarbūs liaudies pasakų vaizdiniai, atsiskleidžiantys S. Daukanto veikaluose:

<...>kūdikius, ant pradalgės paguldytus, saulės spinduliai auklėjo, kitus verkiančius vėjai tildė, kitus liepų ar beržų šakos, lopšiuose įguldytus, nuo žiaudaus šiaurio suopuojamus migė, kitus, po laukus ar pievas tviskinėjančius, lytus ar kruša skalbė <...>(*Būdas*, 1988, 458 p.)

Arba:

Pažinės tarp jų ne vylium, bet bendryba buvo, turtus ne lėbausenai, bet atsankai krovė, minėdami, idant, radusis reikalui, nereiktų nuo svetimo prašyti, kas dar pikčiau, nuo neprieteliaus maldauti, ir kad it taip nenutiktų, kaip tiems piemenims, kurie, vilkams bandą apnikus, šunis lakina (*Būdas*, 1988, 42 p.).

S. Daukantas bando dainų motyvais, pasakų epizodais iliustruoti lietuvių charakterio ypatybes. Galima sakyti, kad tautosakiniai intarpai istoriografo veikaluose taip pat yra įvykių vaizdavimą stabdanti medžiaga, pavyzdžiui: „Žirgai jų dainoseyra didžiai garbinami, kaip jei rūtos“ (*Būdas*, 1988, 38 p.). Nuo pat seniausių laikų bernelis buvo gretinamas su žirgeliu, o mergelė su rūtų darželiu. S. Daukantas veikale *Būdas* rašo: „Mažosios savo rūtas augino, ravėdamos ir visaip jas gerbdamos <...>“ (1988, 50 p.). Labiausiai rūtos lietuvių kultūroje yra susijusios su mergelės,

moters pasauliu, buvo manoma, koks rūtų darželis, tokia ir jo šeiminkė, o kaip prižiūrimas žirgelis – toks ir bernelio požiūris į gyvenimą.

Nors S. Daukantas skelbėsi rašas tautos istoriją, pagrindiniai istorinio veikalo *IŽ* veikėjai – iškilios asmenybės, tautos herojai, nes didžiuosius pakitimus tautos gyvenime įvykdo aukštesnieji sluoksniai ir konkrečios asmenybės. Lietuvos didieji kunigaikščiai nėra plačiau įtraukti į *IŽ* fabulą ir nesikeičia veiksmo eigoje, nes jų funkcija tekste – atstovauti tokioms vertybėms, kurios privalo išlikti per amžius (meilė artimui, laisvė, gimtojo krašto meilė). Rašytojo *IŽ* galima rasti nemažai žodinių portretų – moralinių ir fizinių asmenų savybių aprašymų. „XIX a. portretas buvo susijęs su literatūros pasakojimo struktūromis, žmogaus vaizdavimo principais“ (Buckley, 2006, 115 p.).

Daugiausia individualūs žodiniai portretai piešiami, kai kunigaikštis jau numiršta. Antikiniai istorikai, papasakoję apie veikėjo mirtį ar žūtį, dažnai pateikia vientisą jo charakteristiką. Seneka Retorius šį dalyką yra taip pakomentavęs: „Kai tik papasakojama apie kokio nors didžio vyro mirtį, tuoj tarytum laidotuvių kalboje pateikiamas viso gyvenimo išdėstymas. Jį sykį ar kitą padarė Tukididas, keletui asmenų pritaikė Salustijus, o dosnūs Titas Livijus suteikė visiems didiems vyrams. Vėliau gyvenę istorikai tai vartojo daug plačiau“ (Dilytė, 2009, 147 p.)⁵². Žvilgsnis po mirties į istorinį herojų leidžia autoriui tarsi vienu žvilgsniu aprėpti visą jo gyvenimą ir duoti moralinį jo veiksmų įvertinimą. Tokios kalbos modelį, kai apie kunigaikščio mirtį ir jo nuveiktus darbus yra pasakojama po jo mirties, galime išvysti ir A. Vijūko-Kojalavičiaus veikale *Historia Lituana*, kuriuo S. Daukantas labai sekė.

Mirusiuosius kunigaikščius S. Daukantas apibūdindavo kaip puikius, drąsius karius: „Gediminas savo amžiui didžiai garsus, išmintingo ir mandaus elgimos, taikus ūkėj, narsus karėj, gudrus rėdoj, vertas visos giminės valdymieru būti, nuo ko teisingai pačių neprietelių raštuose dėl savo galybės karaliū Lietuvos buvo vadinamas“ (*IŽ1*, 1995, 579 p.), „Algirdas teisingai gal vadintis pirmuoju Lietuvos karvedžiu ir visų gudriuotu jos rėdytoju, kaipogi ūkėj visų teisinguoju, o karėj visų narsiuoju buvo“ (*IŽ1*, 1995, 662 p.). S. Daukanto mirusiųjų pagerbimo kalboje kuriamas gero piliečio, *civis bonus*, dorovingotėvo, išmintingo kunigaikščio, veiklaus kario, ginančio ir saugančio nuo gudų, totorių Tėvynę karvedžio paveikslas. Istoriografas, pasiremdamas Ciceronu, akcentuoja, kad „*Civis est qui Patriam diligit*, pilietis yra tas, kuris Tėvynei rodo savo meilę“ (Vaitkevičiūtė, 2004, 188 p.)⁵³. Kartu kunigaikštis Gediminas vaizduojamas ir kaip geras katalikas: „prieš smertį suvadinęs savo vaikus, bruko jiems širdingą vienybę ir kliautį tarp savęs“ (*IŽ1*, 1995, 579 p.), „palaiminęs vaikus ir bendrus verkiančius <...> tuojau numirė“ (*IŽ1*, 1995, 579 p.). Mirusieji Lietuvos kunigaikščiai apdovanojami visomis galimomis dorybėmis – tikėjimu, viltimi,

⁵²Dilytė D. 2009. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus Lietuvos istorijos veikėjų charakteristikos tipai. Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 27. 137–173 p., Vilnius.

⁵³Vaitkevičiūtė V. 2004. Baroko žmogaus paveikslas laidotuvių pamoksluose: tarp tikrovės ir idealybės. Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 18. 188–210 p., Vilnius.

meile, išmintimi, teisingumu, puikumu, kuklumu ir pan. S. Daukantas Renesanso ir baroko rašytojų pateiktą idealaus karvedžio savybių kompleksą interpretuoja savaip:

Nelepinos, negražinos, viena drąsybė bei narsybė jų lytį tegašijo, meilė artimo visų širdis gražino, jų dorybė, teisybė bei viešės nuo pačių prašaleičių pagirtos kaip visų didžiausios lietos. Teisumas darbuose bei kalboj ne vien nuo visų saugojamas, bet alvienam įgimtas (*IŽ1*, 1995, 77–78 p.).

Ir jį praplečia tokiomis savybėmis, kaip kantrumas ir buklumas (t. y. gabumas, gudrumas, supratingumas net klasingumas (*LKŽ*, 1968, 1142 p.)⁵⁴. Kaip ir Renesanso poetai, S. Daukantas vaizduoja stiprų, veržlų ir drąsų, į kautynes puolantį, o ne iš tolo jas stebintį karvedį: „Vytenis <...> pirmuoju antpuoliu Tilžę apgulė ir vėtra tenai įsilaužti norėjo“ (*IŽ1*, 1995, 233 p.), arba „Vytautas, patsai visuomet priešaky sienos skraidydamas, vienus drąsino, kitus stiprino, o visur neprietelius skynė“ (*IŽ1*, 1995, 355 p.). Čia S. Daukantas susieja ne tik antikinio pasaulio idealaus kario bruožus, bet jame ryškios ir krikščioniškojo žmogaus savybės.

Istoriko piešiamas vienalytis antikinio lietuvių kario vaizdas yra praskaidrinamas kitomis spalvomis. S. Daukanto vaizduojamas lietuvių karys neatrodo toks nepasiekiamas, nuasmenintaskaip Antikos epochoje. Toks istoriografo vaizduojamo karvedžio priartinimas prie paprastų žmonių, jiems rūpimų realiųjų atspindi romantizmo srovės principą – suasmeninimą. Esama vietų, kur S. Daukantas karvedžius ima vertinti kaip istorikas, t. y. pabrėžia jų teigiamas ir neigiamas savybes:

Taip tarės lietuviai ir žemaičiai, jei ne karėją, tačiau vyrą gudrų, mokytą, svieto regėjusį, valdymierą savo tautos pakėlę, vildamies, ko jis karda nenuveiks, tą gudryba nukrops; bet tame daikte nusivylė, kaipogi Vasilikas, tapęs didžiuoju kunigaikščiu Lietuvos, nerūpinos, kaip ramdyti ir draustineprietelius ūkės, nešelpė parusnėnų, savo vientaučių, kruvinose karėse žūnančių su kryžėjais, nebruko kliauti ir vienybę savo ūkėjams, bet pradžioj savo rėdos ėmė su visų didžiausia aitra ir rūstybe persakioti įtartus nugalavimu savo tėvo Mintauto (*IŽ1*, 1995, 409 p.).

Kitaip tariant, istorikas veikaluose kūrė idealaus karvedžio paveikslą vadovaudamasis amžinojo vyriškumo principais. Vyras karys privalo būti drąsus, kovingas, buklus, ir, be abejo, visapusiškai išsilavinęs bei dorovingas. Minėtos savybės sudaro tarsi bendrą vardiklį, kuris įprasmina idealaus kario paveikslą, siektiną idealą, nustatytą etaloną.

S. Daukantas idealizuoja Lietuvos kunigaikštį – Vytautą. Pasak Alvydo Nikžentaičio, „vienas paskutinių senojo idealizuoto, bet dar nepolitizuoto Vytauto portretų iškyla XIX a. viduryje parašytoje S. Daukanto *Lietuvos istorijoje*. Autorius charakterizuodamas Vytautą, vartoja tokius pačius apibūdinimus, kurie aptinkami T. Narbuto darbe ir XVI–XVII a. literatūroje“ (1998, 326

⁵⁴Lietuvių kalbos žodynas. Red. kolegija: Kruopas J., Lyberis A., Paulauskas J., Senkus J., Tolutienė B. 1968. T. 1. Vilnius: Mintis.

p.)⁵⁵. Šis kunigaikščio Vytauto kultas pasireiškė pirmiausia metraščiuose ir išliko gyvas net iki XX amžiaus. Tokiam paveikslui formuotis pagrindo turėjo realūs istoriniai įvykiai – pergalė Žalgirio mūšyje, Žemaitijos integracija į Lietuvos valstybę, bandymas karūnuotis Lietuvos karaliumi. *Trumpajame Lietuvos metraščių sąvade* pateikiamas toks Vytauto paveikslas: „kaip negalima niekam ištirti dangaus aukštybės ir jūros galybės, taip negalima papasakoti apie to šlovingo valdovo jėgą ir narsą“, „kaip iš jūros daugybė vandenų plūsta, taip išmintis iš to didžio valdovo didžiojo kunigaikščio Vytauto“ (1996, 307–309 p.)⁵⁶. Svarbiau už kronikininkų aprašytą Vytauto gyvenimą yra tik tai, kad „Vytauto vardas tiesiogiai siejamas su Lietuva, ir vienintelis laikotarpis, kai Lenkijos istorikai atskirai pasakoja apie LDK praeitį, yra Vytauto valdymo metai“ (Mickūnaitė, 2008, 219 p.)⁵⁷.

S. Daukanto pavaizduotas kunigaikštis Vytautas atstovauja aktyvaus valdovo tipui, o jam tarsi prieštarauja piešiamas Jogailos, kuris Žalgirio mūšio metu meldžiasi ir todėl yra priskiriamas pasyvaus valdovo tipui, portretas. Istoriografas Vytauto valdymo laiką apibūdina kaip aukso amžių, kuriam aprašyti reikėtų didžiulio talento: „Ne mano plunksnos reikia aprašyti galybę ir didybę Lietuvos tų laikų; rasi kuomet pagimdys bent viena motina tokį sūnų, kursai, pasigailės savo pamintos tautos, surašys paminklui tuos aukso metus!“ (IŽI, 1995, 381 p.) Vytautas buvo pavaldus Jogailai – Lenkijos karaliui ir drauge Lietuvos Didžiajam kunigaikščiui. S. Daukanto raštuose Vytautas vaizduojamas kaip galia ir įtaka lygus Jogailai: „Jogaila, Lenkijos karalius, be Vytauto, kaip ranka be kalavijo“ (IŽI, 1995, 395 p.). XX amžiuje Sigitas Narbutas įtvirtina istoriko piešiamo kunigaikščio portretą: „Vytautą dar sustiprina ryžtingo, sumanaus, pergalingo karvedžio bruožai, kuriuos Piccolomini’s suteikė Lietuvos kunigaikščio portretui“ (Narbutas, 2007, 27 p.)⁵⁸, o tai tik paliudija, kad kunigaikščio vardo orumas ir garbė yra nesumažėję ir nesumenkę. Taigi S. Daukantas tęsia dar XV amžiuje gimusią Vytauto kulto tradiciją.

S. Daukanto istoriniuose veikaluose tiek lietuvių kario, tiek kunigaikščio Vytauto nupiešti portretai buvo skirti tam, kad keltų lietuvių tautiškumą, ugdytų jų savimone, savigarbą.

3.1.3. S. DAUKANTO VEIKALŲ IŽ IR BŪDAS VEIKĖJŲ KALBOS

Vienas iš Antikos istoriografijos elementų yra istorikų sugalvotos, fiktyvios prakalbos bei dialogai, kuriais tarsi papuošiamas istorinis tekstas. S. Daukanto veikaluose esama nemažai vietų,

⁵⁵Nikžentaitis A. 1998. LDK kultūrinės tradicijos praradimas: Vytauto Didžiojo kultas Lietuvoje XV–XX a. Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės patirtis. Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 6. Vilnius.

⁵⁶Lietuvos metraščių Trumpasis sąvadas. 1996. Iš senosios slavų kanceliarinės kalbos vertė ir paaiškinimus parašė A. Jovaišas. Vilnius.

⁵⁷Mickūnaitė G. 2008. Vytautas Didysis valdovo įvaizdis. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

⁵⁸Narbutas S. 2007. Žemė galinga yra: lotyniškoji poezija kaip įsisavinta originalios kūrybinės raiškos erdvė. Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 24. 17–61 p., Vilnius.

kur autorius į pasakojamą istoriją įterpia dialogo, monologo, menamosios kalbos elementų, taip istorikas seka antikinės istoriografijos tradicija. „Istorijos veikalas, kaip meno kūrinys, Antikos žmonių nuomone, negalėjo apsieiti be retorikos meno elementų“ (Dilytė, 2009, 78 p.)⁵⁹. Markas Tulijus Ciceronas tariamąsias kalbas laikė vienu iš trijų būtinų istorinio pasakojimo elementų. Rašytojas, pristigęs rašytinių šaltinių, griebiasi vaizduotės ir tarsi logografas bando parašyti kalbą. Jis rašė Antikos epochos istorikai, pavyzdžiui, Herodotas, Tukididas, Titas Livijus, nes jie norėjo taip pagyvinti parašytą istorinį diskursą, suteikti jam daugiau poveikio galios, paryškinti didaktinę funkciją. Juk kai į skaitytoją prabyla praeities autoritetai, poveikis tampa kur kas stipresnis nei būtų, jei autorius komentuotų, perpasakotų jų žodžius. S. Daukantas kalbėjo savo metui, jis siekė auklėti visuomenę, jai diegti patriotizmo dvasią, todėl vartojo išraiškingas kalbas. Be to, istorikas, kaip ir antikinės kultūros atstovai, sugebėjimą kalbėti suvokia tradiciškai. Politikas turi būti *vir dicendi peritus* „vyras kalbėti patyręs“. S. Daukantas akcentuoja Vytauto iškalbą, sugebėjimą įtikinti karius ir svetimšalius. Tokios kalbos daugiausiai randamos veikale *IŽ*.

S. Daukantas į istorinį diskursą įterpia dialogo pobūdžio fragmentus, kurie artina veikalus prie grožinio teksto:

Vytenis <...> pamatęs mistranciją ir klausęs tyčiodamos krikščionių kalinių: „Bene jūsų tatai yra Dievas? Dėl ko jis jūsų negelbi? Veizėkit, kaip jis negalys yra, aš jums parodysi“ (*IŽ1*, 1995, 510 p.).

Arba:

Tenai vėl sutvino daugybės svieto netikėlių iš apykartos, teiraudamos, ko jie prašaleičiai norintys ir ko jie čia atėję. Kuriems Vaitiekus atsakęs: „Esu gimimo čekas, buvau pirma vyskupu, dabar esu zokanyku; pagal mano tikėjimo įstatymus noriu tapti šiandien jūsų mokytoju. Dėl jūsų naudos leidaus aš į tą kelionę, atejau jus mokyti, idant jūs savo nebylius stabus, arba balvonus, pamestumėt, o tikrą Dievą, tai yra sutvertoją, pažintumėt, kursai vienas tėra ir sau lygaus neturi, į kurį jei įtikėsit, džiaugsitės ir linksminsitės.“ <...> Trakieji sušuko: „Džiaukis, jog tu lig čia atėjai galo dar negavęs, dabar gelbėk tavo gyvybę ir skubiniai spūdink namon, visų mažasis lūkuriavimas tau galą padarys“ (*IŽ1*, 1995, 139 p.).

Istorikui svarbu iškelti tautos laisvės idėją ir būtinybę siekti vidinio susitelkimo, išsaugoti savo dvasines vertybes. Istorinių, realių ar legendinių asmenybių lūpomis autorius reiškia subjektyvias tautines idėjas. Taip į objektyvųjį pasakojimą yra įterpiama legenda apie kunigaikštytę Živilę. Kelių pasakojimų buvimas veikaluose apibūdintinas kaip naratyvinių lygmenų problema. Vienas pasakojimas, kuris imamas kaip atskaitos taškas kitiems pasakojimams išlukštenti, vadinamas pirmuoju pasakojimu, arba tiesiog pasakojimu. Metapasakojimas – pasakojimas

⁵⁹ Dilytė D. 2009. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus Lietuvos istorijos kalbos. Kn. 27. Senoji Lietuvos literatūra. 77–185 p., Vilnius.

pasakojime, arba antrasis (ar antro lygio) pasakojimas. Supaprastintai naratyvinių lygmenų hierarchija atrodo kaip pasakojimas–metapasakojimas–metametasakojimas seka. Skirtingų lygių pasakojimų išskiriama tiek, kiek jų įsiterpia vienas į kitą kūrinyje. Legendoje apie kunigaikštę Živilę⁶⁰, rašytojas taip kalba herojės lūpomis, kai toji pamato, jog jos mylimasis atidavė pilį į priešų rankas:

– „Zdraice, tu pardavei neprieteliui tėvainę savo už trupinį menkos mano gražybės, taip tatai užmokėjai man mano jaunąs dienas; šalin, pergaluonie, nuo mano skreito!“ – tą sakydama, pagrobusi kardą iš pašonės, Parojaus širdį jam pervėrė ir į timsančius tarė: „O jūs ko vėpsot, tartum it ne jums čia kalbėčiau, ko neujat savo neprietelius lauk?“ (IŽ1, 1995, 502 p.).

Gediminas, Lietuvos kunigaikštis, šitaip drąsina savo kareivius prieš mūšį:

„Nereikia jums, vyrai, jūsų narsybės girti nei jūsų garsių pergalių skelbti; pažvelkit ant savo rečių, tuojau atminsit visas tas garbingas dienas, kuriose tūkstantes neprietelių savo tėvainės graudinant. Jei kuomet, tada šiandien užvis galit viltis pergalės: ne smarkias eilas kryžėjų, plienu, variu aplietas, sutiksit, nes trapių gudų rindas. Karėjai, minkit, jog esat lietuviai ir turit pragumą nugiežti apmaudą už tiek abydų ant savo neprietelių ir įgyti apent kraštą, kuriame gyveno mūsų probočiai skitai“ (IŽ1, 1995, 534 p.).

Įtempta kalba, kuria siekiama poveikio, nėra ilga. Živilė vienu sakiniu kviečia į kovą prieš pavergėjus, o Gediminas, kviesdamas į kovą, stiprina karių dvasią, nes kalbėtojas veikia tėvynės meilės, savigarbos, išdidumo, drąsos, pasiaukojimo jausmus. „Laisvė ir vergystė kaip pagrindinė žmogaus ir tautos būties kolizija atitiko bendrą romantizmo nuostatą – pavergtas žmogus paskutinė žmonijos degradacijos stadija“ (Kubilius, 1993, 40 p.). Gedimino kalboje S. Daukantas apeliuoja į tautos kilmę iš skitų ir sarmatų, ragina būti vertiems garbingų protėvių.

Tokios istorinių asmenybių kalbos – tai istoriko mėginimas pateikti pavyzdį savo metui, nes jis ieško jo praeityje, stengdamasis nujausti, ką jos autoritetai galėjo pasakyti tautai sunkiu istorijos laikotarpiu. Ir kartais istorinė tiesa greičiau atrandama pasitelkus vaizduotę, o ne istorinius faktus.

3.1.4. LIETUVIŲ KALBOS SVARBA BEI MENINIŲ PRIEMONIŲ VARTOJIMAS S. DAUKANTO *IŽIR BŪDE*

Susirūpinus tautos prikėlimu, jos savitumu, XIX amžiuje pirmiausia buvo imtasi kuo labiau į kultūrinį gyvenimą gražinti lietuvių kalbą. Tik kalba jungia tautą, kai ji nebeturi nei savo

⁶⁰S. Daukantas šią apysakaitę apie Živilę, Naugarduko kunigaikščio Karijoto (Gedimino sūnaus) dukterį, atpasakojo ir Darbuose ir Istorijoj Žemaitiškoj, pagyvindamas savo argumenatciją apie senovės lietuvių moterų išmintingumą, veiklumą ir patriotizmą. Kadangi Mickevičius kūrinių parašė slapyraideimis, S. Daukantas manė jo autorium esant istoriką Teodorą Narbutą (Merkys V. 1995. Simono Daukanto Istorija Žemaitiška. Raštai I. Vilnius: Vaga. 16 p.).

įstatymų, nei administracijos, nei savarankiško ūkio. Ji yra paskutinis tautiškumo branduolys. Lietuvių kalba „it žalia bruknelė nuo speigų apšarmojusi, lig šiai dienai tebežaliuoja“ (*Būdas*, 1988, 408 p.) tik dėl to, kad ją išsaugojo „mūsų išmintingos kalnėnų ir žemaičių motinos savo apkerpėjusiuose tarp girių nameliuose“ (*Būdas*, 1988, 408 p.). S. Daukantai buvo labai svarbu rašyti gimtąją kalbą ir įrodyti, kad šią kalbą galima ne tik vartoti bažnyčioje. Istorikas su didele aistra veikale *IŽinirtingai* gina lietuvių kalbos savitumą, turtingumą:

Tūli mokyti vyrai, rasdami lietuvių Rašte Šventame daug žodžių gudų, lenkų, vokyčių, vadina Lietuvos kalbą sūmėžiniu, nemindami, jog tą Raštą Šventą išguldė ne patys lietuviai, bet prašaleičiai, tai yra: gudai, lenkai ir vokyčiai, nemokantys tos kalbos ir dar tame amžiu, kuriame ne čystumu kalbos, bet vienu tikrumu išguldymo žodžių terūpinos, dėl to gi jie, kaip prašaleičiai, įursė svetimais žodžiais tą kalbą (*IŽI*, 1995, 118 p.).

Pasak Motiejaus Miškinio, „savo pažįstamų prašomas ką nors parašyti apie Lietuvą lenkiškai, S. Daukantas griežtai atsisakė ir visą amžių *rašė tik lietuviškai*. Jam atrodė, kad netinka apie savo tautą kalbėti kuria kita kalba“ (1990, 195 p.).

S. Daukanto tekste paliekama daug vietos žodžio įtaigai, vaizduotei, kalbos gražumui, jos spalvingumui. Jo žodis nėra skurdus. Autoriui labai svarbu parodyti ne tik gimtosios kalbos savitumą, pajėgumą tiksliai išreikšti mintis, bet ir jos turtingumą. „Istorikui reikia susikurti kalbinį protokolą ir taip paruošti jį aiškinimui ir atvaizdavimui savo pasakojime“ (White, 2003, 37 p.), kad suprastų bet kokio socialinio sluoksnio žmogus. Labai gausi istoriko raštų sinonimika, ypač karo įvykių aprašymuose, kuriuose atsiskleidžia S. Daukantas kaip beletristas:

Antrą dieną sausio mėnesio, Grabnyčių dieną, kibo lietuviai į meldžionis su tokia aitra ir narsybe, it tarsi jog sau galo ar neprieteliui ieškotų: pradžioj išleido vylyčias ir varpstes it sniegą išdrėbė ant vokyčių, paskui ragotinės abiem pusėm supaškėjo, tūkstantėm vokyčių, vyrai ir žirgai, virto, vienok neguro; ant galo sukibo vyras su vyru grumtis, prasidėjo jau neb mūša, bet pjūva; visų narsieji vyrai it ažuolai virto, bet nė taip dar meldžionys neguro ir ketėjo visi tenai mirti. Visų baisioji mūša buvo ties brostvine vėliava, prie kurios lietuviai it pasiutę grūdės, vildamies ją įgysią; abiem pusėm tenai kraujai latakais varvėjo, o kritusiųjų jau malkos suverstos gulėjo (*IŽI*, 1995, 595 p.).

Karo įvykių aprašymai parašyti ekspresyviu stiliumi. S. Daukantas, XIX amžiaus pradžioje bene labiausiai atstovavęs valstietiškajai Lietuvos kultūrai, juto natūralią šnekamosios kalbos tėkmę, tačiau spontanišką kalbėjimą neretai varžė istorinio veikalo rašymo taisyklės, iš ankstesniųjų šaltinių išmoktos klišės, kurios dar labiau sunkina teksto supratimą, nes tradicines klišes S. Daukantas perteikia šnekamąja leksika:

<...> [Žemaičiai – V. R.] sugriejė ant galo neapseikimą grobį ir daugybę imtinių sugavę, virdė su viena dalia savo joties į Lietuvą, o antra dalia metės ant kryžėjų į Parusnį, kurį rimti pulkai lietuvių ir žemaičių joties nusiauė, su visų didžiausia greitybe Pamezoniją ir Varmiją it jisai smurtas srautas, ką sutikdamas, plėšė ir su savim bogino (*IŽ1*, 1995, 368 p.).

IŽ ir *Būdedaug* dėmesio buvo skiriama stiliui ir retorinių figūrų vartojimui. Bene dažniausiai S. Daukanto veikaluose pasitaikantis tropas – palyginimas: „Vos įėjus į Vilnių, liepė jis Kęstutį, senelį baltą it sniegas“, „Kryžėjai, kalavijonys it šunys merdėjo“, „Metės ant praretintos rindos lietuvių, kurie it liūtai išsirežę graudino dar meldžionis“, „Motriškas ir kūdikius kirto it medžius laukan“, „Eilomis it jūros vilnimis ne vien visą Samiją, <...> bet visą Parusnį iki pačiai Yslai nusiauė“. Jie suteikia istoriniam naratyvui grožinio teksto elementų. S. Daukanto istorinių veikalų kalbos turtingumą įrodo vaizdingi veiksmažodžiai:

Vsevolodas, Naugardo kunigaikštis, visą Lotaviją iki upės Daugavos nuteriojo, o pilis ir miestus vienus sudegino, ktus, vėtra įsilaužęs, sugriovė, vyriškus paaugusius iškirto, o žmonas su kūdikiais apkalęs į vergus išvarė, kuriuos apkrikštijęs vienus kaip gyvulus išpardavojo, o kitus pats apvergė, liepdamas jų vaikų vaikams laukus plėšti, balas ir versmes džiovint (*IŽ1*, 1995, 162 p.).

S. Daukantas, vartodamas vaizdingus veiksmažodžius, estetiškai praturtina kūrinių ir toks kalbos gyvumas atkuria tikrovišką realaus pasaulio vaizdą.

Istoriografas labai mėgsta vartoti pleonazmus – „smarkiai smarkesniai“, „baisiai baisesniai“, „plačiai platesniai“, kurie sustiprina pasakojamos istorijos ekspresyvumą, sukuria įtampos išpūdį. Veikaluose neapsieinama ir be nuolatinėjų epitetų, nusakančių dažniausiai kurių nors pastovią daikto savybę: „kuplūs pušynai“, „tankūs eglėnai“, „pražilę ažuolai“, „traškančios girės“, „liemeningos eglės“, „amžina naktis“, „barzdotos eglės“. Istorikas kovą, karą apibūdina taip: „karinga mūša“, „baisiai kruvina kova“, „kruvina mūša“, „kruvina kova“, „baisi ir kruvina mūša“, „kruvinas ir maringas karas“, „baisi pjūtis“, „baisi terionė“, „kruvina, maringa karė“, „rūsti diena“. Toks nuolatinėjų epitetų bei pleonazmų vartojimas suteikia tekstui statiškumo išpūdį. Džiuljeta Maskuliūnienė teigia, kad „visa XIX a. lietuvių didaktinė literatūra – tai tradicijos, kanonai, modeliai, klišės, normatyviškumas. Tai tarsi ankstesnių kultūros tekstų citavimas, tam tikra jų kartotė“ (2005, 91 p.)⁶¹. Tą patį galima pasakyti ir apie S. Daukanto istorinius veikalus, nes labai dažnai juose randamos išvardintos literatūrinės klišės. Tokių meninių priemonių kartojimas yra būdingas sakybinei literatūrai, o tų pačių žodžių vartojimas yra aptinkamas Homero veikaluose *Iliada* ir *Odisėja*, pavyzdžiui: „prabilo žodžiais sparnuotais“, „vos tik ryto aušra rožiapištė prašvito“. S. Daukantas tokius tropus vartojo ir iš inercijos, ir kad įtikintų lietuvių kalbos pajėgumu

⁶¹Maskuliūnienė Dž. 2005. XIX a. lietuvių didaktinė proza: adresatas ir tekstas. Mokojoji knyga. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

perteikti istoriografinį tekstą, jos tinkamumą platesniam, ne tik religiniam, vartojimui. Pleonazmai yra dažniausiai pasitaikanti naratyvinio vyksmo forma, kuri tekstetarsi pristabdo įvykių laiką. S. Žuko teigimu, „literatūroje pasakojimas, kuris pernelyg remiasi klišėmis, t. y. kartojami žodžiu junginiai ar frazės, aprašymų detalės ir tipiniai pasikartojantys vaizdai, yra vertinamas neigiamai, sakoma, jog rašytojui nepavyksta atitrūkti nuo stiliaus inercijos“ (1997, 16 p.). Tų pačių žodžių, t. y. literatūrinių klišių, vartojimu būtų galima apkaltinti nuovargį, kurį S. Daukantas nuolat jautė dirbdamas Rygoje bei perrašinėdamas svarbius Lietuvos istorijai faktus. Tačiau istorikas negalėjo skųstis meniškumo bei vaizduotės stoka, nes tai puikiausiai matome girių aprašyme.

Veikaluose gausu metaforų. Rašytojas gudus apibūdina taip: „Vienok sunku buvo lietuviams ir žemaičiams toj gadynėj grumtis su dauggalviu smaku, kuriam vieną galvą nurentus dygo kita“ (*IŽ1*, 1995, 593 p.). Už kelių puslapių ta pačia metafora apibūdinami maskoliai: „Didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, regėdamu, jog su šimtgalviu smaku turi grumtis, kuriam vieną galvą nurentus dvi į vietą išdygo“ (*IŽ1*, 1995, 608 p.). S. Daukanto pavartotose metaforose praleistą narį atkuria skaitytojo vaizduotė, šiuo atveju – gudus, maskolius. Vartodamas metaforas aprašant lietuvių karus, istorikas pateikia subjektyvią nuomonę, kurios kartais neįmanoma išsakyti įprasta, logine kalba.

S. Daukantas pirmasis rašė plačios apimties Lietuvos istoriją, kurioje vaizdingu stiliumi, turtinga kalba pradėjo ir lietuvių grožinės prozos kelią. S. Daukantas į griežtą chronologinę istorijos pasakojimą nevengė įpinti ir grožiniam kūriniui būdingų elementų.

3. 2. PASAKOTOJO FUNKCIJŲ RAIŠKA S. DAUKANTO VEIKALUOSE *IŽIR BŪDAS*

Istorija antikiniame pasaulyje buvo ne tik literatūrinė, bet ir istorinė fikcija. Jau ankstyviausiuose išlikusiuose kūriniuose į pasakojimą nuolat įterpiamas autoriaus komentaras. Tipiškiausias Antikos epochos pasakojimo pavyzdys – Herodoto *Istorija*. XIX amžiuje toks istorijos pasakojimas yra būdingas S. Daukantui, nes jo veikalai *IŽ* ir *Būdas* yra pirmieji tokio pobūdžio darbai.

Pasak M. Bachtin'o, „autorius autoritetingas ir būtinas skaitytojui, kuris žiūri į jį ne kaip į asmenį, ne kaip į kitą žmogų, o kaip į principą, kuriuo reikia sekti. Autorius pirmiausia turi būti suprastas kaip autoritetingas skaitytojo vedlys“ (2002, 314 p.)⁶². Tiesiog pasakodamas rašytojas per pasakotojo prizmę sukuria, sukonstruoja organizuotą meninę tikrovę, tam tikrą istorijos karkasą, griaučius. Tokį išpūdį padeda sukurti naratyvinė pasakotojo funkcija. O kad pasakojama istorija būtų įdomi, jis yra priverstas pasinaudoti kitomis pasakotojo funkcijomis (ideologine, komunikacine, valdymo, liudijimo).

⁶²Bachtin M. 2002. Autorius ir herojus. Estetikos darbai. Vilnius: Aidai.

Grožiniame kūrinyje be pasakotojo figūros neapsieinama. Ji yra labai svarbi, nes tik pasakotojo dėka skaitytojas suvokia, kaip reaguoti, suprasti meninę realybę. Pasakotojo vaidmeniui paprastai atrenkama figūra, besidominanti tuo, kas vyksta aplink, pasižyminti smalsiu protu, pastabumu, gera atmintimi, turinti vertybių matą. Kaip matome, iš pasakotojo reikalaujama ne tik tiesioginio pasakojimo, jis turi funkcionuoti kaip gyva vertybių sistema ir akylai sekti įvykius. Taigi viskas, kas vyksta meninėje tikrovėje, perleidžiama per vieną požiūrio tašką – pasakotoją, todėl jo būtis, adekvatus santykis su kuriamą aplinka yra ypač svarbus.

Naratologijos teorijoje kuriamos istorijos pasakotojas, pasitelkdamas vieną ar kitą funkciją, apibendrina veikėjus ar erdvėje esančius daiktus, kurie vienaip ar kitaip daro įtaką, skatina veiksmą. Pasakojimo centre istoriniai įvykiai, asmenybės. Pasakotojas kalba apie tai, ką matė, patyrė arba kokius istorinius šaltinius yra ištyręs, ir juos perpasakoja savaip. Jis komentuoja, vertina vaizduojamą tikrovę, žinoma, pagal asmeninę patirtį, pasaulėžiūrą. Todėl pasakojimo metu neišvengiamas subjektyvus matymo taškas. Pasakotojas lyg centrinė ašis, jo pozicija kūrinyje ypač svarbi, tik ji padeda adresatui suprasti, kaip vertinti kuriamą realybę.

Tolimesniame poskyryje S. Daukanto istorinių veikalų *IŽ* ir *Būdas* pasakotojo figūra bus nagrinėjama pagal naratologijos teorijoje pateiktas pasakotojo funkcijas.

3.2.1. NARATYVINĖ FUNKCIJA

Svarbiausias pasakotojo funkcijos aspektas, be kurio neišivaizduojamas nė vienas istorijos pasakojimas – naratyvinė funkcija. Naratorius S. Daukanto veikaluose *IŽ* ir *Būdas* yra visažinis, jam būdinga nulinė fokusuotė. Tai reiškia, kad naratorius laisvai *juda* pasakojimo erdvėje iš vienos vietos į kitą, praktiškai žino viską apie pasakojamus įvykius bei situacijas ir pasakoja daugiau, nei jo naratyvo veikėjai žinojo. Taip pat aišku, jog naratoriaus požiūrio taškas čia neapibrėžtas, jis nereprezentuoja naratyvo veikėjų iš vidaus, o daugiausiai iš išorės. „Prancūzų naratologo G. Genett'o terminais tariant, tai – ekstradiegetinis – heterodiegetinis naratorius, t. y. Pirmojo laipsnio naratorius pasakoja istoriją, kurioje pats nedalyvauja” (Žemgulis, 2001, 12 p.).

S. Daukanto pasakotojas dėsto įvykius chronologiškai, nuosekliai, pirmuoju ir trečiuoju asmeniu. Kai kuriais atvejais nuoseklumas paliekamas nuošaly, nes autorius pradeda kaitalioti pasakojimo laikus:

Lietuva buvo išsišylusi, kaip viršiaus minavojau, lenkai nenorėjo savo lobiu Lietuvoj kariauti, užvis juo ilgesnė karė tęsės Lietuvoj, juo lietuviai nuo lenkų šalinos ir Jogailos neapkentė, kaipo yno lyčiaus tiek nelaimų Lietuvos ūkės; regima buvo, jog ilgainiui lietuviai atsitrauks būtinai nuo lenkų ir Vytautas jų ypatingu valdymieru pasidarys, drin ryžos Jogaila nuo karės liautis ir su Vytautu taikintis (*IŽ*, 1995, 72 p.).

Kaip buvo minėta, pasakotojas kalba pirmuoju ir trečiuoju asmeniu, iš dabarties persikelia į praeitį. Tai rodo, kad tą pačią akimirką pasakotojo sąmonėje painiojasi dabarties reginiai ir praeities įvykiai, nes jo atmintyje visa tai egzistuoja kaip gyvi, judantys vaizdiniai be jokios laiko gradacijos.

Beveik nuo pat veikalų pradžios tiek iš savęs, pasakotojo, tiek iš numanomo skaitytojo (kalbama „mes“ vardu) reikalaujama pastangų „atidžiai išžiūrėti“, nes tiek nuo pasakotojo, tiek nuo skaitytojo interpretacinės kompetencijos ir aktyvumo priklauso vaizdinės komunikacijos sėkmė – atsakomybė už ją paskirstoma po lygiai. Tai ne vien estetinė programa, bet ir ypatingo skaitymo kodo pasiūlymas: skaitant šiuos S. Daukanto darbus būtina užtrukti, neskubėti, išsiskaityti, nes veikalai yra daugiasluoksniai. Tuo būdu netiesiogiai formuojama pasitikėjimo sutartis tarp sakytojo ir sakymo adresato.

Kol kas susiduriame su ekstravertišku pasakotoju, linkusiu ne tiek atskleisti savo vidų, kiek aprašyti stebimą išorę, tačiau pasitikėjimo sutarties, paremtos lygiaverčiu bendradarbiavimu, siūlymas liudija šio vedlio novatoriškumą. Veikaluose vyrauja tradicinis, dažnai net balzakiškuoju vadinamas pasakotojas, kuris mėgsta demonstruoti savo pranašumą ne tik prieš personažus, bet ir prieš žioplinį įtariamą skaitytoją.

S. Daukanto veikalai *IŽ* ir *Būdas* pabrėžtinai paremiami dviprasmiška literatūriškumo ir neliteratūriškumo priešprieša: į chronologijos rėmus yra išspraudžiamas meninis vaizdas.

3.2.2. IDEOLOGINĖ FUNKCIJA

Tiek istoriografiniame tekste, tiek grožiniame kūrinyje pasakotojo figūra turi būti įdomi, charizmatiška bei laikytis aiškios pozicijos. Kaip buvo minėta, pasakotojas yra skaitytojo vedlys, kuriuo reikia sekti (Bachtin, 2002, 314 p.). Todėl labai svarbu pastebėti, kada kaitaliojama pasakojimo maniera. Kai pasakotojas pradeda vertinti savo rašomą istoriją, tada keičiasi jo pasakojimo pozicija ir žiūros taškas. Taigi pasakotojui nepakanka vien naratyvinės funkcijos. Jis nėra vien stebėtojas, kuris fiksuoja įvykius. Užtat šalia šios funkcijos ima reikštis kita – ideologinė pasakotojo funkcija. Pasakotojas, sukaupęs visus pažinimus, apibūdinimus, pajvairina pasakojamą istoriją vertinimais, moralais. Taip sukuriamas konkretus, išbaigtas vaizdas, kuriame pastebima aiški pasakotojo pozicija. Tačiau tiesioginiai ar netiesioginiai pasakotojo išikišimas į istoriją gali įgyti didaktišką veiksmokomentaro formą:

Senovėj kalnėnai ir žemaičiai didžiai vėlai tesipačiavo, nesgi pirm Senovėj kalnėnai ir žemaičiai didžiai vėlai tesipačiavo, nesgi pirm 30 metų vyriškam pačią vesti, o moteriškai už vyro tekėti tarė dėl pačiūdvių nesveika, o dėl namų didelė nenauda esanti, ką šiandien patarlė tebstigavoja

minavojama: „Žilė galvon, velnias uodegon“, nesgi iškaršti tėvo namuose mergaitėi ar eržilui goda buvo, jei tiktai nuo savo darbų vyru, o mergaitė ūkės vilkėja vadinama buvo, nesgi vyriškas ir moteriška nueiti į kapus su rūtu vainiku per didžią sau garbę turėjo (*Būdas*, 1988, 168 p.).

Aprašydamas skurdų kasdienį valgį pasakotojas–istorikas užbėga skaitytojui už akių, neleidamas nusistebėti ar kitaip netinkamai sureaguoti, tuo pačiu moralizuodamas:

Čia ne vienas rasi lepnis, skaitydamas apie tokį jų valgį, švypterės, bet jei primins sau, jog senieji lietuviai, kalnėnai ir žemaičiai, tokiu valgiu misdami 500 metų su karda guldami ir keldami, ne vien mokėjo ir stengė nuo kruvinų neprietelių savo liuosybę ginti, bet dar gandinti visą pasaulį savo narsybe ir kantrybe, tas aiškiai susigės, save regėdamas šiandien ištižusiu vergu, nesgi visados godos vyras velijas noris šaknelėmis misti, jeib tiktai liuosu gyventi, nekaip šešku būti, svetimus kiaušius gerti, vištas ėsti ir tamsiame urve smirdėti (*Būdas*, 1988, 451–452 p.).

S. Daukanto aprašytas idealus lietuvis labai artimas romėnų stoikams. Tai žmogus, kuris pasitenkina mažu, yra ryžtingas, nuoseklus, nepraranda vilties. Anot S. Daukanto, tai tas, kuris „ryžimesi negūra“, t. y. pradėjęs darbą pabaigia, davęs žodį jį ištes, kuris randa pusiausvyrą tarp privačių ir viešų interesų ar tarp valstybės ir visuomenės reikalų.

Pasak N. Juchnevičienės, ankstyviausiuose veikaluose „nuolat įterpiamas paties pasakotojo autorinis komentaras pirmuoju asmeniu, pasakotojas nuolat stengiasi atkreipti dėmesį į save ir nepaiso vadinamojo epinio objektyvumo principo“ (2001, 57 p.). Tokio pasakojimo neišvengta ir S. Daukanto veikaluose:

Miniu čia dar tą skaitytojui, kaip viršiaus pasakiau, jog sunku yra laiką valdžionių Lietuvos ūkės ir jų vardus aiškiai išreikšti, kuriuos prašaleičiai, nemokėdami Lietuvių kalbos, iškraipė; rasi kurią dieną mokytas lietuvis nuo dainių ir pavardžių didžiuomės Lietuvos galės atsisekti, aš kaip raštuose radau, taip juos parašiau (*IŽ1*, 1995, 478 p.).

Rašytojo veikaluose daugiausia esama tokių vietų, kur naratorius slepiasi už objektyvaus, anonimiško kalbėjimo, bet ir ten vis tiek lieka ženklų, netiesiogiai parodančių jo požiūrį į tai, ką jis pasakoja: „Šiurpulys ima žmogų skaitant tokias nuodėmes, čionai kryžėjai negėdėjos atsakyti ant to rašto“ (*IŽ2*, 1995, 103 p.).

Taigi pasakotojas–istorikas nevengia išsakyti savo nuomonę, mintis ir nuo epinio objektyvumo principo pereiti prie tiesioginių pirmojo asmens formų, subjektyvumo.

3.2.3. VALDYMO FUNKCIJA

Kita pasakotojo funkcija – valdymo. Ji dominuoja tada, kai pasakotojas paaiškina savo pasakojimo tvarką, sandarą ir pan. Pasakojanti instancija S. Daukanto veikaluose atsiskleidžia kaip autonomiškas tekstų organizatorius. Visų pirma, pasakotojas, kaip aukštesnio rango aktantas, nusprendžia visą istoriją pateikti retrospektyvos principu. Pasakotojastvarko kuriamą meninę tikrovę kaip autorius. Savo nuožiūra pateikia įvykius tam tikra seka, nutariavieniu ar kitu metu pasiremti istoriniais šaltiniais. Jis valdo visą tekstą, visą pateiktą medžiagą, sprendžia, numato, organizuoja.

Pirmas valdymo požymis – veikalų struktūra. Kaip jau buvo minėta, pasakotojas istoriją pateikia retrospektyvos principu. Istoriniuose veikaluose pasakojama iš trečiojo asmens pozicijų – tai vadinamasis heterodiegetinis pasakojimas, tačiau esama ir savotiškų tokio pasakojimo eigos „permušimo“ arba „ištrūkimų“ į pirmojo asmens pozicijas. Trečiojo asmens pasakojimas gali sudaryti įspūdį, kad nėra sakytojo, kad įvykiai tiesiog vyksta, kad jie parodomi, o ne pasakojami per tarpininką. Pastaroji sakymo strategija veikaluose yra vyraujanti.

Iš pasakotojas baigdamas vieną skyrių, išvadose pateikia kito skyriaus anotaciją: „Visa ūkė Lietuvos buvo paskaidyta į kraštus, o kraštai į urėdes, o tos į pavietas, ką tuojau regėsime“ (IŽ1, 1995, 101 p.), arba „Čia skaitytojas regėjo pirmąsias pasakas apie lietuvių tautą, dabar ne prašaliui bus žvilgterėti ant jos būdo ir apsiėjimų senovėj“ (IŽ1, 1995, 76 p.). Tokios pasakojimo šemos nerasime S. Daukanto veikale *Būdas*. Čia viskas pateikta ne žiedine konstrukcija, bet, sakyčiau, griežta tvarka – pabaigiamas vienas skyrius, tada pradedamas kitas, todėl, jei sukeistume skyrius vietomis, meninė veikalo vertė nė kiek nepakistų.

S. Daukantui buvo svarbu, kad jo parašytus veikalus auditorijai priimtų teigiamai. Dėl šios priežasties randame į tekstus įsiterpusius pasakotojo–istoriko tiesioginius pasisakymus skirtus skaitytojams: „Tas pasakas išrašiau skaitytojui dėl to vien, jog lietuviai ir žemaičiai paskesniuose dar laikuose su visu tuo pačiu būdu savo nabaštikus laidojo“ (IŽ1, 1995, 25 p.), arba: „Nuo to gal dar skaitytojas stebėtis, jog tokias pavardes tų kunigaikščių šiandien gal dar rasti tarp žemaičių ir lietuvių“ (IŽ1, 1995, 237 p.). „Nuo seno kūrėjai, ėmęsi plunksnos, baimindavosi būsimųjų skaitytojų kritikos. Todėl buvo vartojami manieringosios iškalbostopai, kurie nebūtinai reiškė tiesą, bet leido apsiginti nuo galimos kritikos. Apsidraudimo topas leido autoriui išsakyti pasiteisinimą dėl nepakankamo pasiruošimo darbui, nurodyti priežastis, kurios trukdė pasiekti kuo geriausių rezultatų. Vienas iš dažnesnių apsidraudimotopo požymių yra skaitytojo perspėjimas“ (Bončkutė, 2009, 374 p.):

Reikia žinoti, jog yra didis sujaugimas vardų didžiųjų Lietuvos kunigaikščių: Kojalavičius savo Lietuvos istorijoje temina vieną Vytenį nuo pat Traidžio lig pat Gedimino, nes teutonų ir gudų

rašytojai rodo savo raštuose tame tarpe buvus tris didžiuosius Lietuvos kunigaikščius: Vytį, arba Buivydą, Puteverą ir Vytenį, pagal kuriuos aš raštus jų veikalus išguldžiau. Tame tarpe, regis, pasirinko Vytis, arba Buivydas, kaipgi nuo tų metų nebėr jo minavojamo daugiesniai; bet koku smerčiu – to nėra žinoma (*IŽ1*, 1995, 477 p.).

Pasakotojas–istorikas veikale *IŽ* perspėja skaitytojus: „Lenkai dar rašo, jog ir tuo žygiu Vytautas buvęs atėjęs su kariauna pas Vilnių“ (*IŽ2*, 1995, 71 p.), arba: „Idant skaitytojas pažintų, kas per žmonės buvo toj gadynėj kryžėjai, čia priplieksiu vieną gromatą dievobaimingo kartuzo zokanyko, gyvenančio Parusny, Henriko Boringerio, rašytą“ (*IŽ2*, 1995, 77 p.).

Pasakotojas–istorikas veikaluose nebijo kreiptis į auditoriją, bet, norėdamas išvengti priekaištų ir netikslaus istorinių faktų pasakojimo, stengiasi pasiaiškinti:

Rodydami Kazimierui parusnių pavojumą nuo kryžėjų, linkėjo jam stropesniai rūpintis reikalais parusių, idant pilį Brodnicos, spaudžiamą nuo kryžėjų, gelbėtų ir pats atėjęs su stipria kariauna Marienburge gaspadydamos žvalgytūsi į visas puses parusio (*IŽ2*, 1995, 231 p.).

S. Daukanto epochoje faktai buvo ypač svarbūs, bet istorikas pasakodamas tam tikrą istoriją tarsi apsidrausdamas perspėja skaitytoją: „taip rašo lenkų rašytojai“ (*IŽ2*, 1995, 186 p.), bet tuoj pat priduria, jog „ateis kuomet norint kartos ir išnagrinės teisybę iš raštų, šiandien dulkėmis apkerpėjusių“ (*IŽ2*, 1995, 187 p.).

Taigi galbūt pirmojo asmens vartojimas S. Daukanto veikaluose yra savotiška literatūrinė fikcija, t. y. viena iš stilistinių priemonių autoritetingo pasakotojo–istoriko įvaizdžiui sukurti ir iš anksto užkirsti kelią galinčioms kilti abejonėms. O abejonėms išsklaidyti pasakotojui padeda naratologijos teorijoje išskirta liudijimo funkcija.

3.2.4. LIUDIJIMO FUNKCIJA

Tuo pat metu šalia pagrindinės, galima teigti, privalomosnataratoriaus funkcijos, eina komunikacinė, valdymo, ideologinė ir liudijimo funkcijos. Pastarosios dvi yra labai glaudžiai susijusios tarpusavyje. Visų pirma, visas veikalų *IŽir Būdas* pasakojimas yra liudijimas. Galima teigti, jog tam tikras asmuo, šiuo atveju S. Daukantas, pateikia istorijos pasakojimą. Pateikdamas įvykius adresatui, naratorius pirmiausia juos vertina, komentuoja, taip pat paliudija, nurodo šaltinius: „Ateinantį metą 1244 apent sugrižo tenai su rimtesniais pulkais“ (*IŽ1*, 1995, 322 p.), originalius vietovių pavadinimus („pilį Vėluvą (Wehlau)“; „pilį Laukstete (Löchstätt)“; „apykartos Venspilio (Goldingen)“). Skliausteliuose istorikas pateikia vardus, pavardes autorių, kuriais rėmėsi rašydamas vieną ar kitą istorijos dalį: „Tie getai kariavo su Darijum, viešpačiu persų, paskiaus su

Pilypu, viešpačiu maudonų, bet tų karių trumpumas mano rašto neleidžia čia išguldyti (Herodotus, *Histor.*, lib. IV.)“ (*IŽ1*, 1995, 25 p.).

S. Daukanto tekstuose gausu intarpų pirmu asmeniu. Jie buvo vartojami dėl to, kad įrodytų ir įtikintų skaitytoją rašomos istorijos tikrumu. Tokie intarpai, kaip „viršiaus minavojau“, „to aš nestigavojau“, „regis“, „kaip sakiau“, tekstui suteikia rašančiojo visapusiško žinojimo įspūdį ir nepalieka abejonių, kad S. Daukantas tikrai yra išanalizavęs savo rašomą istoriją. Tokie intarpai vadinami komunikacijos ženklu. Bene vienintelė tokio ženklo paskirtis – paaiškinti ir sudaryti skaitytojui kažkada buvusios realybės įspūdį. Veikaluose minimi intarpai – savotiški ryšininkai tarp pasakojamos istorijos ir skaitytojo. S. Daukanto veikaluose šiuos žodelius galime pavadinti vidinio monologo išraiška, kuri yra skirta skaitytojui. Ja kuriamas autentiškumo įspūdis, kad kalba liejasi savaime.

Svarbiausia pirmo asmens funkcija – sukurti istorinę laiko perspektyvą. Ši perspektyva suteikia galimybę vaizduoti didesnius fabulos segmentus, palyginti nedidelėse teksto atkarpose. S. Žuko teigimu, „jeigu pasakojime kartojama „aš mačiau“, „man atrodo“ ir pan., jis vadinamas subjektyviu pasakojimu, kur neslepiant išreiškiama pasakotojo nuomonė apie pasakojamą dalyką“ (1997, 4 p.). Objektvų pasakojimą permuša subjektyvios S. Daukanto mintys, kuriose istoriografas atvirai reiškia savo nuomonę ir pateikia istorinių įvykių vertinimą: guodžia, bara, stebisi. Toks pasakojimas ypač būdingas romantinio pobūdžio istorijų autoriams. Pasak I. Buckley, „XIX a. pradžioje tiems, kurie mėgino rašyti Lietuvos istoriją, svarbiausia buvo ne mokslinis objektyvumas, nors pastangų remtis patikimais šaltiniais, patikrinti ir pagrįsti faktus matyti daug. Todėl S. Daukantui svarbu, kad istorijos veikalas padėtų žmonėms išvengti netikslių praeities interpretacijų, atskleistų tiesą. Kitas tikslas – šviesti visuomenę, kad ji išmoktų vertinti praeities paminklus, archeologijos radinius. Ne mažiau svarbi autoriui atrodo parašyto istorijos veikalo literatūrinė reikšmė, jo kalbinė raiška, teikiamas estetinis malonumas“ (2006, 89 p.).

S. Daukanto bendravimas su auditorija yra labai nuoširdus, nes jis dalijasi savo žiniomis: „Vytautas pagal sandaras padėjo kryžėjams pilies parubežines panevėžiu strūnyti; vardų tų pilių negalėjau rasti“ (*IŽ2*, 1995, 99 p.). Istorikas yra pasirengęs padėti savo skaitytojams, nes esama vietų, kur autorius aiškina, kodėl vartoja vieną ar kitą žodį:

Paskui, išsigavęs su laivais per Draudžių ežerą į pajūrį, atirklavo pas garbingą nuo senų laikų prekyba vietovę, apie kurią viršiaus minavojau, Oneda, arba Balga, vadinamą, žemaičių krašte, kuri paskui vokyčiai Samland, tai yra žemaičių žemė, vadino; aš ją dėl atskiedimo nuo kitų Žemaičių Samija, arba Sambija, o jos gyventojus samiais tame rašte vadinsiu (*IŽ1*, 1995, 297 p.).

Į istorinį pasakojimą įterpiami pasakotojo filosofaviniai apmąstymai. S. Daukantas vietomis nėra objektyvus. Toks jo subjektyvumas atsispindi per vaizduotės, filosofavimo prizmę:

Pasitiko žiema didžiai stipri ir speiguota, jo karėjai meškenočiai ir briedenočiai apšarmoję, parėžusiais uostais ir barzdomis, kurių žirgai it slykūnai sukeliuoti, migla aptekę garavo, į kuriuos veizėdamas nuo tolo tarsi debesį slenkant, kurį valandoms rūstas šiaurys nupūsdamas rodė keleiviui tą įvairią veislę mažne, sakau, žvėrių, ne žmonių, kurie jau pačia savo nuogaščia povyza, jau baisybe savo apdaro visų drąsųjį gandino (*IŽ1*, 1995, 616 p.).

Tai savaimė suprantama, nes vienpapasakojus istoriją, nieko nesudominsi. Kaip buvo minėta, pasakotojas nori būti įdomus, charizmatiškas, laikytis aiškios pozicijos (Bachtin, 2002, 314 p.). Todėl labai svarbu pastebėti, kada kaitaliojama pasakojimo maniera. Veikaluose esama vietų, kur S. Daukantas nevensia išsakyti savo nuomonę:

Neatsakė bedieviai ant viso to, ką jiems žemaičiai išmetinėja, ir tą, ką atsakė, yni malai buvo, kaipogi šiandien raštai, nuo pačių kryžėjų rašyti, rodo tas kruvinas dienas žemaičių ir jų nuožmią vergybą; gerai, kad bent tą pasakė: tezaunija sau kaip tinkami – kaip vergę, taip ir vergsim (*IŽ2*, 1995, 104 p.).

Istorikas nevensia sujaudinti skaitytoją, po įvairių mūšio aprašymų jis piešia tokį sodrų vaizdą, kad galima tiktai žavėtis jo vaizduotės galia:

Gelbėtojai, ką karda – karda, ką ugnia – ugnia teriodami visomis pusėmis, apvertė šeimingus kiemus, brandžius javus į rūstus pelenus taip, kur pirma lakūs pūrai ir miežiai sukdamies augo, ten nū varpučiai ir usnys žėlė; vieni plynai, vieni tyrai taukšojo, kuriuose kame ne kame rūstos iros jau pilių, jau rūmų suverstos riogsojo, o žiaudūs vėjai gainiodami degėsių plėnis žvylė, o apuokai ir tyrų paukščiai gūžuojantį keleivį gandino (*IŽ2*, 1995, 188 p.).

Nepaisant pasitaikančio subjektyvumo ir filosofavimo, galima teigti, kad S. Daukanto veikalų pasakotojas daugelyje vietų demonstruoja savo pasirengimą liudyti tiesą, nes ne kartą pasisako esąs išanalizavęs daugybę šaltinių ir savo patirtį bei žinias suguldęs į rašomą tekstą.

3.2.5. KOMUNIKACINĖ FUNKCIJA

Visas prieš tai išvardintas pasakojimo funkcijas galėtume vadinti komunikacijos aktu. Naracija, kaip savitas komunikacijos aktas, turi ryšį su bendrąja komunikacijos akto teorija, o skirtumai išryškėja pirmiausia dėl to, kad naracija yra tam tikrame tekste įrašytas aktas. Skaitomą šaltinį ar kitokią rašytinę medžiagą suvokiame kaip siunčiamą informaciją. Asmuo, raštu išsakęs savo mintis paverčia jas informacija, kurią siunčia skaitytojui – adresatui. Kiekvienos knygos autorius yra vedamas tokio tikslo, jis yra suinteresuotas, kad jo veikalas pasiektų skaitytoją, tarp jų užsimegztų emocinis ryšys, kontaktas, kitaip tariant, komunikacija. Komunikacija – keitimasis

sukurta informacija tarp dviejų ar daugiau žmonių, siekiant bendro supratimo. Galima išskirti ir siauresnius komunikacijos apibrėžimus: bendravimas, keitimasis patirtimi, mintimis, išgyvenimais.

Pasikeitimo informacija prasme, t. y. komunikuojant tarp individų, užbaigtos žinios perdavimas iš siuntėjo gavėjui – taip galėtume įvardinti rašytojo siekį, tikslą. Jam būtina kūriniams perduoti tam tikrą žinią skaitytojui, pasidalinti ja su juo, pasikalbėti. Komunikatorius – komunikacijos akto pradžia. Šiuo atveju tai istorinių veikalų autorius, kuris nusprendžia perduoti informaciją, papasakoti istoriją. Į pagalbą atkeliauja visažinis pasakotojas, kuris yra ne kas kitas, kaip autoriaus vaizduotės vaisius. Jis pateikia įvykius tam tikra tvarka, juos skatina, vertina. Pasakotojas, anot D. Vaitiekūno, yra „aukštesnio rango aktantas, vertybių saugotojas ir dalytojas“ (2004, 6 p.).

Tokioje komunikacinėje sistemoje gavėjas yra neišvengiamas. Pasakotojo užkoduota žinia arba informacija talpina vienokį arba kitokį turinį. Ši komunikacija apie kažką pasiekia adresatą. Tekstu siunčiama informacija ar žinia perteikiama pasakotojo arba veikėjų kalba. Tarp siuntėjo ir gavėjo užsimezga dialogas. S. Daukantas žinojo, kad didelio skaitytojų skaičiaus jo veikalai nesulauks. Anot M. Miškinio, „mūsų kaimynų mokslininkams nei „Istorija“ nei „Būdas“ negalėjo daryti didelio įspūdžio dėl savo neaukšto mokslinio lygio“ (1990, 200 p.). Istorikas tikėjosi, kad jo raštus supras ateinančios kartos. S. Daukantas suvokė, kad žmonių, kurie sugebėtų perskaityti ir suprasti jo veikalus, yra nedaug. Vieni norėjo skaityti lenkiškai, kiti nemokėjo iš viso skaityti, kiti mėgino skaityti, bet nesuprato, nes jo tekstas daugiasluoksnis, įvairialypis.

S. Daukantas istoriniuose veikaluose *IŽ* ir *Būdas* išpraudžia naratyvumą (tai faktų jungimas į tokią seką, kad būtų galimas pasakojimas, istorija) į pasakojimo (istorijos) formą. Kad įvykiai taptų pasakojimu, reikalinga vaizduotė, kuri yra pagrindinis literatūrinio kūrinio „atsiradimo“ komponentas. *IŽ* aiškiai atsispindi S. Daukanto profesinis pasiruošimas, istoriografinės ir visuomeninės pažiūros bei nuostatos.

Taigi S. Daukanto pasirinkta pasakotojo–istoriko figūra yra įvairiapusė ir daugiasluoksnė. Pasakotojas–istorikas yra ta figūra, kuri įtikina rašomos istorijos tikrumu bei faktų patikimumu. Per abu istoriko veikalus pasakotojo nevienalytiškumas bei pirmojo asmens formatas stebina ir žadina skaitytojo vaizduotę.

IŠVADOS

XIX amžius – tai pereinamasis laikotarpis, kai ima skaidytis senosios LDK tradicijos ir formuotis nacionalinės kultūros pradmenys, susiformuoja Lietuvos istorijos mokslas – tiksliau švietėjiška ir romantinė istoriografija.

Ankstyvojo romantizmo įtakoje buvo tikima, kad tai, kas išnyko, gali būti kompensuojama istoriko fantazija ir kūrybiškumu. Buvo tikima, kad absoliuti rekreacinė galimybė yra menas, kad meniniu, estetiniu vaizdu galima užpildyti istoriniuose šaltiniuose atsiradusias spragas.

XIX amžiaus pradžioje iškilo naujo visuomenės modelio poreikis, kurį sąlygojo kintantis socialinis, ekonominis, kultūrinis visuomenės gyvenimas. Jame išryškėjo atgimimo idėjos, tautinės sąmonės formavimasis, kuris dominuoja visose gyvenimo sferose. Tautinis atgimimas pirmiausia reiškėsi kultūros lygmenyje. Atgimstanti tauta ėmė susivokti esanti savita ir nepakartojama, tai yra imama iškelti visa tai, kas galėtų paliudyti buvusį savitumą, tvirtumą, garbingą egzistavimą (buvo svarbu iškelti savojo etoso komponentus: kalbą, tautosaką, papročius, senąją religiją, parodyti istorinio kelio savitumą). Istoriografijos žanras buvo pajėgus įgyvendinti visus tuos tikslus. XIX amžiuje istorinio teksto pasakojimas prisiima daugybę įvairiausių funkcijų – diagnozuoti visuomeninės santvarkos blogį, sutelkti informaciją iš visų gyvenimo sričių, įtaigiu paskojimu atgaivinti istorinę epochą.

XIX amžiuje romantinė istoriografija buvo suvokta kaip meno forma, pagrįsta tradiciniais pasakojimo metodais ir priemonėmis bei pasižyminti jaudria vaizduote. S. Daukanto darbai atskleidžia tą sąmonės tipą, kuris susiformavo veikiamas klasikinės tradicijos ir XIX amžiuje romantinės istoriografijos. Įprastai žiūrint, kaip rašytojas, S. Daukantas yra per daug istorikas, kaip istorikas – per daug rašytojas.

Būdas – ne politinės, o kultūros istorijos knyga. Sintetiniam vaizdui sukurti istoriografas ėmė medžiagos ne tik iš rašytinių šaltinių, bet ir iš lietuvių valstiečių papročių bei tautosakos, retrospektyviai iš šios medžiagos spręsdamas apie tolimą praeitį.

Veikalo *Būdas* skyriai išsiplėtė, nes buvo remtasi tais pačiais šaltiniais kaip ir *IŽ*, bet nevengiama nurodyti ir naujų veikalų citavimo. O pagrindinis ir patikimiausias duomenų šaltinis – iš vaikystės prisimenami kaimo žmonių papročiai, elgesio normos, tradicijos, gimtoji kalba, ta kalba funkcionuojanti tautosaka.

Nors *Būdas* yra veikalo *IŽ* sutrumpinimas, bet, galime teigti, kad ši knyga turi ir savarankiškumo bruožų. S. Daukanto *Būde* esama labai daug vietų, kur istoriografas įpina tautosakos elementų, tai veikale *IŽ* yra mažiau sutinkama, nes pastarajame labiau orientuojamasi į faktų išdėstymą, stengiamasi pasakoti moksliniu stiliumi.

S. Daukantas literatūros ir šaltinių pažinimu bei panaudojimu neatsilikio nuo daugumos kitų Rytų Europos istorikų. Rašydamas *Būdą*, jis, kaip buvo minėta, rėmėsi kaimo kultūros faktais. Naudodamasis retrospektyviniu metodu, S. Daukantas per šią medžiagą pasiekė tolimus senovės laikus. Vietomis jis savo kuriamus vaizdus, analogijas kiek galėdamas parėmė rašytiniais šaltiniais. Plačiai suprasdamas lietuvių sąvoką, laikydamas, kad lietuvių kultūrinis lygis buvo ne žemesnis kaip kaimyninių tautų, jis plačiai, o kartu ir visiškai sėkmingai, naudojo šaltinius, kurie apie lietuvių tautos istoriją pasakoja tik netiesiogiai. Tiesa, kurdamas savo koncepciją, kaip ir daugelis jo amžininkų istorikų, šaltinius ir literatūrą vertino gana nekritiškai: tinkamais rėmėsi, o nepageidautinus atmesdavo.

Būde aprašydamas girias S. Daukantas vaizduoja praeitį ne tokia, kokia ji yra, o pagražintą, idealizuotą, matomą per istoriko subjektyvią jausmų ir išgyvenimų prizmę. Istoriografo aprašytos girios yra tarsi išorinis objektas, kurį žmogus turi matyti, turi fiziškai justti julsėmis. Giria yra fizinė terpė, kuri turi supti lietuvį, kad jis jaustųsi saugus ir laimingas. S. Daukanto modernumo aspektas – religijos ir istorijos suliejimas su gamtos reiškiniiais – suteikė stiprų pagrindą patikėti tautos praeities tobulumu. Girios aprašymai S. Daukanto *Būde* įkomponuojami į bendrą istorinių įvykių dėstymą. Jie tampa tarpine grandimi, jungiančia faktinę medžiagą su tiesiogiai išsakomomis pasakotojo reakcijomis, apgailestavimais, intarpais.

IŽ teksto kalba yra mokslinės, o veikale *Būdas* S. Daukantas nebijojo eksperimentuoti su žodžiu ir suteikti įprastam žodžiui naują reikšmę. XIX amžiuje rašto sistemoje buvo laikomasi griežtų principų ir taisyklių, nes žodis buvo vartojamas tik nurodyta jo reikšme, o istorikas elgdamasis kitaip yra modernus.

S. Daukanto istoriniai pasakojimai yra beletrizuoti, todėl glaudžiai susiję su grožine literatūra. Rašytojo istorijos veikalai ir ypač *Būdas* turėjo didelį poveikį XIX amžiaus lietuvių poezijai, padėjo formuoti romantinei lietuvių prozai. S. Daukanto *IŽ* ir *Būdas* buvo pirmosios XIX amžiaus lietuvių kultūros istorijos knygos.

Kūrinyje *IŽ* S. Daukantas nepasakoja apie lietuvių kultūrinį gyvenimą kaip veikale *Būdas*, o pasitelkia epinį pasakojimą, kaip minčių dėstymo pagrindą, kad supažindintų su atskirų kunigaikščių darbais.

S. Daukantas meniškai piešia abstraktaus kolektyvinio individo – lietuvių tautos – portretą. XIX amžiuje tautos išsivadavimo laikotarpiu romantiniai herojai kuriami kaip kolektyvinės psichologijos ir kolektyvinio veiksmo projekcijos. Toks kolektyvinio individo – lietuvių tautos – portretas galėtų būti pavadintas paveikslu – gyvu aistrų, moralinių ir fizinių savybių pavaizdavimu.

Rašytojo *IŽ* galima rasti nemažai žodinių portretų – moralinių ir fizinių asmenų savybių aprašymų. XIX amžiuje portretas buvo susijęs su literatūros pasakojimo struktūromis, žmogaus vaizdavimo principais.

Susirūpinus tautos prikėlimu, jos savitumu, XIX amžiuje pirmiausia buvo imtasi kuo labiau į kultūrinį gyvenimą gražinti lietuvių kalbą. Tik kalba jungia tautą, kai ji nebeturi nei savo įstatymų, nei administracijos, nei savarankiško ūkio. Ji yra paskutinis tautiškumo branduolys. S. Daukantas istoriniuose veikaluose daug dėmesio skiria žodžio įtaigai, kalbos gražumui, jos spalvingumui. Jo žodis nėra skurdus. Autoriui labai svarbu parodyti ne tik gimtosios kalbos savitumą, pajėgumą tiksliai išreikšti mintis, bet ir jos turtingumą.

Pasakotojas yra viena svarbiausių pasakojimo figūrų ir struktūrinių elementų tiek grožiniame, tiek istoriniame naratyve. Pasakotojas – centrinė ašis, jo pozicija kūrinyje ypač svarbi, tik ji padeda adresatui suprasti, kaip vertinti kuriamą realybę. Tai naratyvinės pasakotojo funkcijos svarbiausias siekis.

Pasakotojas turi būti įdomus, charizmatiškas, laikytis aiškios pozicijos. Todėl labai svarbu pastebėti, kada kaitaliojama pasakojimo maniera. Kai pasakotojas pradeda vertinti savo rašomą istoriją, tada keičiasi jo pasakojimo pozicija ir žiūros taškas. Šalia naratyvinės funkcijos ima reikštis kita – ideologinė pasakotojo funkcija. Pasakotojas paįvairina pasakojamą istoriją vertinimu, moralu. Taip sukuriamas konkretus, išbaigtas vaizdas, kuriame pastebima aiški pasakotojo pozicija.

Kita pasakotojo funkcija – valdymo. Ji dominuoja tada, kai pasakotojas paaiškina savo pasakojimo tvarką, sandarą ir pan. Pasakojanti instancija S. Daukanto veikaluose atsiskleidžia kaip autonomiškas tekstų organizatorius.

Liudijimo funkcija yra tada, kai pasakotojas paliudija istorijos tikrumą, autentiškumą, nurodo jos šaltinius, atskleidžia savo emocinį ar kitokį santykį su istorija.

Komunikacinė pasakotojo funkcija dominuoja tada, kai pasakotojas kreipiasi į pasakojimo adresatą, siekdamas jam padaryti poveikį, užtikrinti ryšį (siekiami išsiaiškinti, ar girdima, suprantama).

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Akstinavičiūtė I., Petraitytė D. 2007. Lietuvių tautinės tapatybės simbolinių komponentų konfigūracijos. *Filosofija. Sociologija*. T. 18. Nr. 2. 14–31 p., Vilnius.
2. Aleksandravičius E. 1993. XIX amžiaus profiliai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
3. Auerbach E. 2003. Mimesis: Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius. Vilnius: baltos lankos.
4. Bachtin M. 2002. Autorius ir herojus. Estetikos darbai. Vilnius: Aidai.
5. Beresnevičiūtė H. 1995. J. I. Kraševskis – Lietuvos istorikas. *Darbai ir dienos*. 1(10).
6. Bončkutė R. 1994. S. Daukanto istoriografinių darbų rankraščiai. *Devynioliktan amžiuo įžengus. Senoji Lietuvos literatūra*. Kn. 3. 113–148 p., Vilnius.
7. Bončkutė R. 2009. Alberto Vijųko-Kojalavičiaus veikalo *Historia Lituana* recepcija Simono Daukanto darbe *Istorija Žemaitiška*. *Senoji Lietuvos literatūra*. Kn. 27. 353–376 p., Vilnius.
8. Bončkutė R. 1993. Pirmoji lietuviška istorija: du Simono Daukanto *Darbų* rankraščiai. *Lietuvos atgimimo istorijos studijos*. Kn. 5. 50–62 p., Vilnius.
9. Bončkutė R., Subačius G. 1995. Simono Daukanto *Istorijos Žemaitiškos* rankraščio ir publikavimo istorija. *Raštai II*. Vilnius: Vaga.
10. Buckley I. 2006. Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje. Vilnius: „Versus aureus“ I-kl.
11. Ciplijauskaitė B. 1997. Pastabos apie istorinį romaną. *Aidai*. 15–25 p., Vilnius.
12. Čerškutė J. 2008. Ričardo Gavelio *Isibrovėliai*: pasakotojo (de)konstrukcijos. *Colloquia* 27. 45–58 p., Vilnius.
13. Čiočytė D. 2007. Romantizmas ir krikščioniškoji vakarų kultūros tradicija. *Literatūra* 47(1).1–12 p., Vilnius.
14. Daujotytė V. 1990. Tautos žodžio lemtys XIX amžius. Vilnius: Vaga.
15. Daukantas S. 1976. Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių. *Raštai 1*. Tekstą paruošė Birutė Vanagienė. Sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Vytautas Merkys. Vilnius: Vaga.
16. Daukantas S. 1976. Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje. *Raštai 2*. Parengė Birutė Vanagienė. Vilnius: Vaga.
17. Daukantas S. 1988. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. Vilnius: Vaga.
18. Daukantas S. 1995. *Istorija Žemaitiška 1*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
19. Daukantas S. 1995. *Istorija Žemaitiška 2*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
20. Dilytė D. 2009. Alberto Vijųko-Kojalavičiaus *Lietuvos istorijos* kalbos. Kn. 27. *Senoji Lietuvos literatūra*. 77–185 p., Vilnius.

21. Dilytė D. 2009. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus *Lietuvos istorijos* veikėjų charakteristikos tipai. Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 27. 137–173 p., Vilnius.
22. Genzelis B. 2001. Lietuvos kultūros istorijos metmenys. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
23. Ivinskis Z. 1964. Simanas Daukantas ir jo palikimas Lietuvos istorijos srityje. Aidai. nr. 9 (174). 5–19 p., Vilnius.
24. Juchnevičienė N. 2001. Herodoto istorijos pasakotojas. Mokslo darbai: Literatūra. 43 (3). Vilniaus universiteto leidykla. 57–68 p., Vilnius.
25. Jurgutienė A. 2004. Hermeneutinis istorizmas: psichologinis, fenomenologinis, naratologinis. Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 17. 30–41 p., Vilnius.
26. Kubilius V. 1993. Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje. Vilnius: Amžius.
27. Lebedys J. 1972. Lituaniškos baruose. Vilnius: Vaga. T. 1.
28. Lietuvių kalbos žodynas. 1968. Red. kolegija: Kruopas J., Lyberis A., Paulauskas J., Senkus J., Tolutienė B. T. 1. Vilnius: Mintis.
29. Lietuvių literatūros istorija XIX amžius. Red. J. Girdzijauskas. 2001. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
30. Lietuvos metraščių Trumpasis sąvadas. 1996. Iš senosios slavų kanceliarinės kalbos vertė ir paaiškinimus parašė A. Jovaišas. Vilnius.
31. Livijus T. 1976. Hanibalo karas. Romos istorijos XXI–XXIII knyga. Iš lotynų kalbos vertė Janina Mažiulienė. Vilnius: Vaga.
32. Maskuliūnienė Dž. 2005. XIX a. lietuvių didaktinė proza: adresatas ir tekstas. Mokomoji knyga. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
33. McLuhan M. 2003. Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai. Iš anglų kalbos vertė Daina Valentinavičienė. Vilnius: baltos lankos.
34. Merkys V. 1976. Simonas Daukantas ir jo raštai. Raštai. Vilnius.
35. Merkys V. 1991. Simonas Daukantas. Vilnius: Vyturys.
36. Merkys V. 1995. Simono Daukanto *Istorija Žemaitiška*. Raštai I.
37. Mickūnaitė G. 2008. Vytautas Didysis valdovo įvaizdis. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
38. Miškinis M. 1990. Lietuvių literatūra. Kaunas: Šviesa.
39. Narbutas S. 2007. Žemė galinga yra: lotyniškoji poezija kaip įsisavinta originalios kūrybinės raiškos erdvė. Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 24. 17–61 p., Vilnius.
40. Nikžentaitis A. 1998. LDK kultūrinės tradicijos praradimas: Vytauto Didžiojo kultas Lietuvoje XV–XX a. Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės patirtis. Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 6. Vilnius.

41. Pivoras S. 1993. Vargo pelė: Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininkas Simonas Daukantas. Lietuvių atgimimo istorijos studijos 5. Simonas Daukantas. Vilnius: Viltis.
42. Rukša A. 1967. Humanizmas Lietuvoje XIX a. Aidai. Nr. 6. 241–267p., Vilnius.
43. Rüsen J. 2007. Istorika. Istorijos darbų rinktinė. Sudarytojas ir mokslinis redaktorius Zenonas Norkus. Vilnius: Margi raštai.
44. Skurdenienė I. 1994. Tautinės savimonės ir pagoniškosios kultūros sąsajos XIX a. pradžioje. Senoji Lietuvos literatūra 3, Devynioliktan amžiuo įžengus. Vilnius: Pradai.
45. Subačius G. 1991. Simonas Daukantas: rašybos ir kūrybinių interesų kitimas. Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų. Vilnius: Academia.
46. Sverdiolas A. 1996. Steigtis ir sauga. Kultūros filosofijos etiudai. Vilnius: baltos lankos.
47. Vaitiekūnas D. 2002. Gerard'o Genett'o naratologija. Žmogus ir žodis. Teoriniai aspektai. II. 32–44 p., Vilnius.
48. Vaitiekūnas D. 2004. Pasakojimas B. Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliuose*. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 4–24 p., Vilnius.
49. Vaitkevičiūtė V. 2002. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Žodynas.
50. Vaitkevičiūtė V. 2004. Baroko žmogaus paveikslas laidotuvių pamoksluose: tarp tikrovės ir idealybės. Senoji Lietuvos literatūra. Kn. 18. 188–210 p., Vilnius.
51. Vengris A. 1936. Pagrindinės poetiškos kalbos ypatybės S. Daukanto *Būde*. Židinys. 448–458 p., Vilnius.
52. White H. 1996. Įvadas: tropologija, diskursas ir žmogaus sąmonės modusai. Kultūra ir istorija. Sud. Berenis V. Vilnius.
53. White H. 2003. Metaistorija. Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje. Vilnius: baltos lankos.
54. XX amžiaus literatūros teorijos chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams I dalis. 2011. Parengė Jurgutienė A. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
55. Žemgulis V. 2001. M. Jučo istorinės monografijos *Žalgirio mūšis* naratologinė analizė. Istorija. Mokslo darbai. T. 71. 12–27 p., Vilnius.
56. Žemgulis V. 2007. Istorinis ir fikcinis naratyvas: panašumai ir skirtumai. Istorija. Mokslo darbai. T. 66. 25–37 p., Vilnius.
57. Žilevičius L. 1983. *Istorijos Žemaitiškos rankraščio keliai*. Literatūra ir menas. Nr. 47.
58. Žukas S. 1983. Tautosaka dabartinėje lietuvių poezijoje. Vilnius: Vaga.
59. Žukas S. 1988. Simonas Daukantas. Kaunas: Šviesa.
60. Žukas S. 1997. Istorinis pasakojimas. Lietuvos metraščiai. Vilnius: baltos lankos.